

დეკანოზი ლევან მათეშვილი

**სეკულარული სახელმწიფო და
რელიგიური საგნების სწავლების
საკითხები ზოგადსაგანმანათლებლო
დაწესებულებებში**

**გამომცემლობა
ინტელექტი**

თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურმა პროცესებმა წინა პლანზე წამოსწია ისეთი საკითხები, როგორებიცაა: გლობალიზაცია, ადამიანთა უფლებების დაცვის პრობლემები, ტერორისტული საფრთხეების წინააღმდეგ ბრძოლა, მოსახლეობის გახშირებული მიგრაციები. საერთო და მთავარ მდგენელს ამ პრობლემებში წარმოადგენს რელიგია და რელიგიათაშორისი ურთიერთობები. რელიგიური განათლება ხდება ის მთავარი მექანიზმი, რითაც შეგვეძლება უზრუნველყოთ ისეთი სოციუმის ჩამოყალიბება, რომელიც ტოლერანტული იქნება სხვათა რელიგიური გრძნობებისადმი და არ დაუშვებს ამ ნიადაგზე შუღლს. ნიგნი განიხილავს ამ საკითხებს და გვთავაზობს საქართველოს მოცემულობაში ოპტიმალურ გამოსავალს შესაბამისი რეკომენდაციებით.

ნიგნი განკუთვნილია განათლების მეცნიერებების სპეციალისტებისთვის და ამ საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისთვის.

რედაქტორი ქეთევან ჭკუასელი – თსუ-ს პროფესორი,
პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი

რეცენზენტები: თამაზ კარანაძე – თსუ-ს პროფესორი
დეკანოზი კახაბერ შურღაია – სტუ-ს
ასოც. პროფესორი, სოციალური
მეცნიერებების დოქტორი
Prof. Dr. Helmut Schneider

ISBN 978-9941-470-49-3

© დეკანოზი ლევან მათეშვილი, 2017.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი..... 5

I თავი. სეკულარობა და განათლება 7

1.1 სეკულარობა და იდენტობა..... 7

1.1.1 სეკულარობის ცნება 7

1.1.2 ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური
იდენტობის ცნება და უფლებები 16

1.1.3 კულტურული ფასეულობებისადმი ნდომის, კულტურულ
ცხოვრებაში მონაწილეობისა და კულტურული განვითარების
უფლება..... 38

1.2 სეკულარულობა და განათლება 43

1.2.1 სეკულარული განათლების ნიშნები საქართველოს
საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში 43

1.2.2 რელიგიური განათლების ცნება 56

1.2.3. რელიგიური განათლების საკითხები დამოუკიდებელ
საქართველოში – ისტორია და თანამედროვეობა..... 68

1.2.4 სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში
რელიგიური განათლების განხორციელების სამართლებრივი
საფუძვლები..... 76

II თავი. საჯარო სკოლაში რელიგიური განათლების
საერთაშორისო საკანონმდებლო პრაქტიკის ასაქმტავი.. 91

2.1 ევროკავშირის ქვეყნების კანონმდებლობა..... 91

2.2 რელიგიური განათლება და შესაბამისი
კანონმდებლობა მუსლიმურ ქვეყნებში..... 145

2.3 სხვა სახელმწიფოების კანონმდებლობა რელიგიური განათლების შესახებ.....	158
2.4 საერთაშორისო და რეგიონული რეკომენდაციები რელიგიურ განათლებასთან დაკავშირებით.....	170
დასკვნები.....	180

III თავი. რელიგიასთან დაკავშირებული საგნების სწავლების საკითხი და შესაბამისი ანალიზი	186
დასკვნა	216

A SECULAR STATE AND THE ISSUES OF TEACHING RELIGIOUS SUBJECTS IN PUBLIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS	220
---	------------

1.1. SECULARITY AND IDENTITY.....	221
1.1.1. Concept of Secularity	221
1.1.2. National-Cultural and Religious Identity Concepts and Rights	223
1.1.3 The right for accessing cultural values, taking part in cultural life and cultural development.....	239

1.2 SECULARITY AND EDUCATION	243
12.1 Signs of secular education in Georgian public schools	243
1.2.2. The Notion of Religious Education	249
1.2.3. Legislative Basis of the Implementation of the Religious Education in the State Educational Institutions.....	255

ბამოყენებული ლიტერატურა:.....	263
-------------------------------	-----

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურმა პროცესებმა წინა პლანზე წამოსწია ისეთი საკითხები, როგორებიცაა: გლობალიზაცია, ადამიანთა უფლებების დაცვის პრობლემები, ტერორისტული საფრთხეების წინააღმდეგ ბრძოლა, მოსახლეობის გახშირებული მიგრაციები. საერთო და მთავარ მდგენელს ამ პრობლემებში წარმოადგენს რელიგია და რელიგიათაშორისი ურთიერთობები. ამ ფონზე მეტად აქტუალური და მნიშვნელოვანია რელიგიასთან დაკავშირებული თემების ხელახალი გააზრება და შესწავლა, რაც მიმართული იქნება რელიგიათაშორისი ურთიერთობების დარეგულირებისაკენ. მსოფლიო ისტორია რელიგიური ურთიერთობების დიდი ხნის გამოცდილებას შეიცავს, შესაბამისად, რელიგიის ისტორიის საფუძვლიანი შესწავლა მეტ აქტუალობას იძენს. თანამედროვე სეკულარულ სამყაროში, გლობალიზაციის პირობებში, განათლება ხდება ის მთავარი მექანიზმი, რითაც შეგვეძლება უზრუნველვეყოთ ისეთი სოციალური ჩამოყალიბება, რომელიც ტოლერანტული იქნება სხვათა რელიგიური გრძნობებისადმი და არ დაუშვებს ამ ნიადაგზე შუღლს. ამისათვის აუცილებელია საშუალო სკოლაში მოზარდი დაეუფლოს რელიგიური განათლების საწყისებს, კერძოდ, ცოდნას რელიგიის შესახებ, რელიგიისა და კულტურის ურთიერთობის შესახებ, სხვადასხვა ერებში რელიგიების არსებობისა და მათი კულტურული თანაცხოვრების შესახებ და სხვ. ამასთან, სკოლა ვალდებულია მისცეს ბავშვს რელიგიური აღზრდა, რადგან

ნაც ის საჭიროა მისი პიროვნული ზრდისთვის, მისი მომნიშვნელობისათვის, მისი ეთიკური და საზოგადოებრივი განვითარებისათვის, იმისათვის, რომ ცხოვრების აზრი შეიცნოს, მოემზადოს იმ გამოწვევების დასაძლევად, რასაც მას დრო და ეპოქა შესთავაზებს და დაიმკვიდროს ადგილი საზოგადოებაში.

დღეს, როდესაც მოზარდებს უწევთ მრავალფეროვან და მულტირელიგიურ გარემოებებში ცხოვრება, სწორედ რელიგიური აღზრდა-განათლება ამზადებს მათ იმისათვის, რომ გაუმკლავდეს თანამედროვეობის პრობლემებს, ამასთან ჰქონდეს ღიაობა, სხვა რელიგიებისა და კულტურების მიმდებლობა და კრიტიკული აზროვნება. ასეთ ვითარებაში, საქართველოსთვის, რომელიც ისტორიულად მრავალეთნიკური ქვეყანაა, რელიგიური განათლების სწორად წარმართვის საკითხი, მისი ფორმისა და შინაარსის განსაზღვრის საკითხი საჯარო სკოლებში, ძალზე მნიშვნელოვანი და აქტუალურია. აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ საქართველო სეკულარული ქვეყანაა. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია დადგინდეს საერთაშორისო სეკულარულ სახელმწიფოებში რელიგიური განათლების სამართლებრივი ნორმები და საკითხები და, მათი გამოცდილების შეჯერებით ადგილობრივ რელიგიურ-კულტურულ ნორმებთან, შემუშავდეს რელიგიური განათლების სამართლებრივი საფუძვლები საქართველოში. ამ მიმართებით კვლევა საქართველოში ჯერ არ ჩატარებულა და ჩვენი ნაშრომის სიახლეს წარმოადგენს.

I თავი

სეკულარობა და განათლება

1.1 სეკულარობა და იდენტობა

1.1.1 სეკულარობის ცნება

ტერმინი „სეკულარული“ დღეს ყველაზე ხშირად გამოიყენება სახელმწიფოსა და რელიგიურ გაერთიანებებს შორის ურთიერთობებზე კამათისას. ზოგიერთი მკვლევარი იცავს იმ თვალსაზრისს, რომ სეკულარული სახელმწიფო ანტირელიგიურია, ათეიზმი მეცნიერებაა, რელიგიამ კი „თავისი ადგილი უნდა იცოდეს“ ტაძრის, მეჩეთის და ა. შ. ფარგლებში. სხვები აცხადებენ, რომ ნებისმიერი სეკულარული სახელმწიფო რელიგიისადმი (მართლმადიდებლობა, ისლამი და ა. შ.) მტრულად არის განწყობილი და შესაბამისად, კონსტიტუციის შეცვლას და მისგან სეკულარული სახელმწიფოს ცნებისა და სახელმწიფო დანესებულებებში სეკულარული განათლების პრინციპის ამოღებას მოითხოვენ. სეკულარული სახელმწიფოს პრინციპის მრავალი ინტერპრეტაცია მეტყველებს იმაზე, რომ სეკულარობა არც თუ ისეთი მარტივი და ცალსახა კატეგორიაა, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს.

სახელმწიფოსა და რელიგიურ გაერთიანებებს შორის ურთიერთქმედების დასაშვები დონე სამართლებრივი ნორმებით რეგულირდება, რომლებიც, თავისი ერთობლიობით, სახელმწიფოს სეკულარულ ხასიათს ადგენენ. სახელმწიფოსა და რე-

ლიგიური გაერთიანებების გაყოფის ზღვარს სამართლებრივი ნორმები განსაზღვრავს, რომლებიც მოქალაქეთა რელიგიური კუთვნილების ნიშნით დისკრიმინაციას კრძალავენ, ეროვნული კულტურის ფარგლებში კულტურულ განვითარებას უზრუნველყოფენ, პოლიტიკურ მრავალფეროვნებასა და მსოფლმხედველობრივ პლურალიზმს, სამოქალაქო საზოგადოების უფლებებსა და თავისუფლებას ადგენენ.

1982 წელს, ფოლკლენდის კუნძულების დაპყრობასთან დაკავშირებული წირვისას კენტერბერის არქიეპისკოპოსი კონფლიქტის დროს დაღუპული როგორც ბრიტანელი, ისე არგენტინელი ჯარისკაცებისათვის ლოცულობდა, რითიც პრემიერ-მინისტრ მარგარეტ ტეტჩერის უქმაყოფილება გამოიწვია¹. შედეგად, ზოგიერთი პოლიტიკოსი და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები კენტერბერის არქიეპისკოპოსს პოლიტიკაში ჩარევის გამო აკრიტიკებდნენ.

1917-დან 1950-იანი წლების პერიოდამდე სახელმწიფოს სეკულარული მოწყობა და განათლება საბჭოთა სივრცეში სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მებრძოლ ათეიზმთან და კომუნისტური ტიპის პოლიტიკურ იდეოლოგიასთან ასოცირდებოდა. XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან სეკულარულობის პრინციპი გაგებულ იქნა, როგორც რელიგიური ორგანიზაციების სახელმწიფოსა და საზოგადოებისგან იზოლაცია. სეკულარულობის პრინციპის დღევანდელი გაგება წინააღმდეგობრივ ხასიათს ატარებს. ჩვენ ვცხოვრობთ ისეთ პერიოდში, როდესაც საზოგადოებრივი ცნობიერებიდან, კულტურიდან და პოლიტიკიდან დიდი სიძნელით ხდება მრავა-

¹ კამპერ პ. რელიგიური თავისუფლება დიდი ბრიტანეთში//სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება: სასწ. სახელმძღვანელო / ფ. მ. დ. პროფ. ნ. ა. ტროფიმიჩუკის საერთო რედ. - მე-2 გამ. შვეს. და გადამ. - მ.: გამომც. РАГС, 1999, - გვ. 59.

ლი ძველი იდეოლოგიური ფასეულობის განდევნა, ხოლო ახალი ფასეულობების დანერგვა კი უფრო მეტ სირთულესთან არის დაკავშირებული. სეკულარული სახელმწიფოს მშენებლობისადმი მიდგომების კონცეფტუალურ განახლებას, ფასეულობების, წარმოდგენებისა და სტერეოტიპების მტკივნეულ გაანალიზებას და ცვლას ტოტალიტარული წარსულის ჩვეული სქემების გადალახვის აუცილებლობა ართულებს.

მორწმუნეთა დევნის პერიოდის რეციდივები ჩვენს საზოგადოებაში ფაქტობრივად ყველგან ვლინდება და ეს სხვადასხვა სახით ხდება: მაგალითად, სკოლებში დარვინიზმის, როგორც აქსიომური სწავლებისადმი, რომელიც მტკიცებულებას არ მოითხოვს, დოგმატური მიდგომა; მოსწავლეებს არც ეუბნებიან, რომ ჩ. დარვინის თეორია მხოლოდ სამეცნიერო ჰიპოთეზაა, რომელიც საკმარისად არ არის გამყარებული მეცნიერული მტკიცებულებებით და რომ ქვეყნიერებისა და ადამიანის წარმოშობის სხვა თეორიებიც არსებობს. „რელიგიასთან ბრძოლის“ ასეთივე რეციდივებს წარმოადგენს აგრესიული ანტირელიგიური მიმართულების საზოგადოებრივი ორგანიზაციების მცდელობები წინ აღუდგნენ მოქალაქეების უფლებას შეიღებისათვის თავიანთი შეხედულებების შესაბამისი აღზრდა-განათლება აირჩიონ. ასეთი ორგანიზაციების აქტივისტები ხშირად ვერ აცნობიერებენ იმ ფაქტს, რომ თავისი იდეოლოგიის თავზე მოხვევით ისინი პირდაპირ არღვევენ კონსტიტუციას, რომელიც ქვეყანაში იდეოლოგიურ მრავალფეროვნებას იცავს და რომელიმე იდეოლოგიისათვის სახელმწიფო ან საჯალდებულო ხასიათის მინიჭებას კრძალავს.

სეკულარიზმის ცნების ტრანსფორმირების ისტორია

1. „სეკულარიზმი ერთი მხრივ, მოუწოდებს სარწმუნოების თავისუფლებას, უფრო ზუსტად, მთავრობის მიერ ხალხზე რელიგიის თავსმოხვევისგან თავისუფლებას, სახელმწიფოში, რომელიც ნეიტრალურია სარწმუნოების საკითხების მიმართ და არ აძლევს პირივილეგიას და ასევე ფინანსურ დახმარებას არ უნევს არც ერთ რელიგიას.“

2. „სეკულარიზმი, სხვა გაგებით, მიუთითებს რწმენაზე, რომ ადამიანთა საქმიანობა და გადანყვეტილებები, განსაკუთრებით პოლიტიკური, დამყარებულია ფაქტზე და რეალობაზე და არა რაიმე რელიგიურ რწმენაზე. მაშინ, როდესაც რელიგიები დაფუძნებულია აბსოლუტურ ჭეშმარიტებაზე ან ღვთის კანონზე, სეკულარული კანონი ემყარება გონებრივ განსჯას, რომელიც განმანათლებლობის ეპოქაში განვითარდა. სეკულარისტები მიიჩნევენ, რომ ყველა სახის საქმიანობა, რომელიც პირად სფეროს სცილდება უნდა იყოს სეკულარული, ანუ არა-რელიგიური.“

ახლა კი გადავხედოთ ქრისტიანულ ლექსიკონს:

„სამყაროს იმანენტისტური ხედვა, რომელიც ვარაოდობს რელიგიის გაქრობას და გამორიცხავს ღმერთისა და ტრანსცენდენტულისადმი მიმართების ნებისმიერ ფორმას; რეალურად მიიჩნევს მხოლოდ ხილული სამყაროს, შესაბამისად, სეკულარისტული მსოფლმხედველობისათვის სრულიად უცხოა ღმერთისა და სულის განზომილება.“

ძალიან ადვილია ამ ორი განმარტებისას ნაკითხვისას ადამიანი დაიბნეს და რეალურად ვერ მიხვდეს რა არის სეკულარიზაცია და ზოგადად მისი არსი. რელიგიური ადამიანი მას მაშინვე დაგმობს და მის მომხრეებს უღმერთოებად შერაცხავს. სწორედ ამიტომ არის საჭირო, რომ თანმიმდევრულად განვიხილოთ ეს თემა.

„სეკულარიზაცია, ანუ გასაეროება, როგორც ცნება, საკუთარ თავში მოიცავს იმ ფენომენებს (საგნებს), რომლებიც მისი

ცნების არსს შეადგენენ – რელიგიას და სახელმწიფოს, მეორე მხრივ, როგორც პროცესი მისი განხორციელების სფეროები სწორედ რელიგია და სახელმწიფოა. იმავდროულად, რელიგიისა და სახელმწიფოს განვითარების გარკვეულ ეტაპზე სეკულარიზაციის პროცესი მათ ურთიერთმიმართების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია.

ტერმინი „სეკულარიზაცია“ თავდაპირველად, როგორც *terminus technicus*, გამოიყენებოდა კანონიკურ და სახელმწიფო-საეკლესიო სამართალში. ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში მან განსაკუთრებული სემანტიკური განვრცობა განიცადა და პირველად დამკვიდრდა სამართლებრივ პოლიტიკურ სფეროში, შემდგომ მას დაეთმო ადგილი ისტორიის ფილოსოფიის, ფილოსოფიის ისტორიასა და თეოლოგიის ისტორიაში, ხოლო, საბოლოოდ, დიდი გამოყენება პოვა ეთიკასა და სოციოლოგიაში. განსაკუთრებით ამ უკანასკნელში სეკულარიზაციამ იმდენად დიდი ადგილი დაიმკვიდრა, რომ ლუმანი წერდა: „კონტის დროიდან სეკულარიზაცია სოციოლოგიისთვის თემაა, რომლითაც ის თვით საკუთარ თავს თანაგულისხმობს.“¹

„კანონიკურ სამართალში „სეკულარიზაცია“ აღნიშნავდა სასულიერო პირის საერო სტატუსში დაბრუნებას. ამის შემდეგ ტერმინმა შეიძინა მნიშვნელობა, რომლითაც აღინიშნებოდა საეკლესიო ქონების საერო ხელისფლებისათვის გადაცემა; ტერმინის ეს ცვლილება მეტ-ნაკლებად ემთხვევა 1648 წელს ვესფალიის ზავის შედეგად გაჩენილ სახელმწიფოთა თანამედროვე სისტემის წარმოშობას. შესაბამისად, ტერმინის ამ ახალი, პოლიტიკურ-იურიდიული მნიშვნელობით ხდება ეკლესიის ძალაუფლების შეზღუდვისა და საერო ხელისუფლების მონოპოლიის პროცესების ინიცირება“.

¹ მამუკა ბერიაშვილი „სეკულარიზაციის არსის გაგებისათვის“.

მაგრამ სეკულარიზაციის ცნება მალე ამ პოლიტიკურ-იურიდიულ მნიშვნელობის ფარგლებს გარეთაც გავიდა და იქცა ფილოსოფიურ-ისტორიულ კატეგორიად, რომლის საფუძველზეც საბოლოოდ მისი სოციოლოგიური ოპერაციონალიზაციის მცდელობას ექნება ადგილი". (გიგი ზედანია) იმისათვის, რომ საკვლევ თემას ბოლომდე ჩავუღრმავდეთ უპრიანი იქნება მის გარშემო, შეძლებისდაგვარად, ყველა ის ძირითადი შეკითხვა განვიხილოთ, რაც შეიძლება თემის განხილვისას გარშემო გაჩნდეს.

არსებობდა მოსაზრება¹, რომ ტერმინი პირველად 1646 წელს იქნა გამოყენებული, თუმცა იქვე ვკითხულობთ, ეს ტერმინი ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნეს იქნა გამოყენებული. როგორც ვიცით მეცნიერები უმეტესად ალბათობის თეორიას ეყრდნობიან და არ არის გამორიცხული ამ ტერმინის წარმომავლობა უფრო მეტ წელს ითვლიდეს ვიდრე ოფიციალურად არის ცნობილი.

მე-19 საუკუნეში სეკულარიზაცია განხილული იყო, როგორც ეკლესიის დაკნინება, საგულისხმოა რომ ის არასდროს განხილულა, როგორც რელიგიასთან დაუკავშირებელი რამ. მსოფლიოს განვითარებასა და დემოკრატიის პრინციპების ჰეგემონიზაციის შემდეგ განვითარებულ ქვეყნებში ეს გათავისებულება და არ იწვევს მძაფრ დაპირისპირებებსა და პოლემიკას. ისეთ ქვეყნებში კი სადაც სეკულარიზაციის ცნებას დააგვიანდა, აქტიურად მიმდინარეობს მსჯელობა მის ავ-კარგობის შესახებ. ასეთი ქვეყნები ძირითადად განვითარებადი სახელმწიფოებია, როგორიც საქართველოა.

¹ მამუკა ბერიაშვილი „სეკულარიზაციის არსის გაგებისათვის“, კრებული სეკულარიზაცია: კონცეპტი და კონტექსტები: თბ.: ილიას სახელმწ. უნ-ტის გამ-ბა, 2009.

სეკულარიზაციის გუნების საჟურადღებო მნიშვნელობათა გამოყოფა

სეკულარიზმის ყველაზე მნიშვნელოვან ცნებებად გამოყოფენ – დიფერენცაციას, პრივატიზაციასა და რელიგიის მნიშვნელობის დაკნინებას¹.

1) დიფერენცაცია – ეს არის პროცესი რომლის შედეგადაც რელიგია კარგავს სხვადასხვა საზოგადოებრივ სფეროებზე გავლენას. იქნება ეს პოლიტიკა, ხელოვნება თუ მეცნიერება.

ადვილი წარმოსადგენია რამდენად წინააღმდეგი იქნებოდა კათოლიკური ეკლესია სეკულარიზმის. ვინც ისტორიაში ცოტა მაინც ერკვევა იცის თუ რა გავლენა ჰქონდა კათოლიკურ ეკლესიას საზოგადოებრივ სფეროზე და მითუმეტეს პოლიტიკაზე. იყო შემთხვევები, როდესაც პოლიტიკა პირდაპირი მნიშვნელობით ეკლესიის მიერ იმართებოდა. ეს თემა ყოველთვის მტკივნეული და მნიშვნელოვანი იყო მმართველებისათვის. შორს, რომ არ წავიდეთ გავიხსენოთ ვახტანგ გორგასალი. მისი წარმატებულად გატარებული ეკლესიასთან დაკავშირებული რეფორმები. მართალია მემათიანემ ეს პროცესი აღწერა, როგორც ეკლესიის გასუფთავება მანკიერი მმართველისაგან, მაგრამ ჩემთვის, როგორც მომავალი პოლიტოლოგისთვის ეს იყო პროცესი, რომელიც თანამედროვე სეკულარიზაციის ელემენტებს შეიცავდა.

აქვე შეიძლება გაგვახსენდნენ მონარქები, რომელთა მრჩეველებიც სასულიერო პირები იყვნენ, ეს უკანასკნელნი იკავებდნენ პოლიტიკურ თანამდებობებს. ეს იყო არაჩვეულებრივი გზა ეკლესიის გასაკონტროლებლად. არც ერთ მმართველს

¹ გიგი ზედანია „სეკულარიზაცია თუ დესეკულარიზაცია?“, კრებული სეკულარიზაცია: კონცეპტი და კონტექსტები: თბ.: ილიას სახელმწ. უნ-ტის გამ-ბა, 2009.

ველისთვისა და პოლიტიკოსისთვის არ იქნება მისაღები ეკლესიის მხრიდან პოლიტიკის გაკონტროლება ან თუნდაც მცდელობა. რელიგია და პოლიტიკა ორი განსხვავებული სფეროა და მათი ურთიერთ კავშირი დემოკრატიულ პრინციპებს უნდა ემყარებოდეს.

2) პრივატიზაცია – „როდესაც ამ დიფერენცაციის შედეგად რელიგია ადამიანის პირად საქმედ იქცევა და არა კოლექტიური ცხოვრების აუცილებელ პირობად“.

რელიგია არის პრივატული სივრცე, ყველა ადამიანს აქვს უფლება იცხოვროს საკუთარი რწმენიდან გამომდინარე. პირი რომელიც არ დადის ყოველკვირეულ ლოცვაზე ნამდვილად არ დაინგება ჯოჯოხეთის ცეცხლში.

„არ არის ძალადობა რელიგიაში“, ასეთი სახის მესიჯები ყველა რელიგიურ მრწამსში გვხვდება. ეს სიტყვები ისლამში გაშიფრული იქნა, რომ სხვა რელიგიის მქონე ადამიანს არ უნდა დააძალო მიიღოს ისლამი. არსობრივად კი მისი გაშიფრვა მრავალმხრივ შეიძლება. პირველ რიგში კი, ადამიანი არ უნდა აიძულო ირწმუნოს, არ უნდა დაავალდებულო იცხოვროს რელიგიური კანონების მიხედვით. ღმერთმა ხომ ადამიანს თავისუფალი არჩევანის საშუალება მისცა. სწორედ ამ არჩევანის თავისუფლებაზეა, არაპირდაპირ, საუბარი დოსტოევსკის „ძმები კარამაზოვებ“-ში. თუ სადაა ზღვარი საკუთარი თავისუფლებიდან სხვის თავისუფლებამდე და რა თქმა უნდა „ჩემი თავისუფლება მთავრდება იქ, სადაც იწყება სხვისი თავისუფლება“.

3) რელიგიის მნიშვნელობის დაკნინება – „ეს უკანასკნელი წინა ორი პროცესის ლოგიკურ შედეგად წარმოჩინდება ხოლმე თანამედროვე საზოგადოებაში“. სწორედ ეს არის სეკულარიზმის მოწინააღმდეგეთა არგუმენტი. ვითომდა ეს პროცესი ღმერთს და რწმენას ართმევდეს ადამიანებს. ის რომ საზო-

გადოებაში რელიგიის როლი მნიშვნელოვანი ნათელია. სეკულარულ ქვეყნებში ადამიანები ქორწინებიან რელიგიური წესის მიხედვით, ნათლავენ შვილებს, ესწრებიან საკვირაო წირვას და ცხოვრობენ რელიგიურად. არც ერთი სახელმწიფოს კანონი არ კრძალავს რელიგიას, პირიქით ყველა ქვეყნის კონსტიტუცია არეგულიერებს ამ სფეროს და აღნიშნულია, რომ ყველა ადამიანს აქვს არჩევანის თავისუფლება. თუმცა არსებობს თეორიები, რომლებიც მესამე კონცეფციის შენარჩუნებას ცდილობენ და არგუმენტად ემპირიული კვლევის მასალებს დებენ. ასეთია რონალდ ინგლჰარტსი. ის ეყრდნობა რაოდენობრივი კვლევებით მიღებულ შედეგებს, რის მიხედვითაც, საზოგადოებისთვის, რომლისთვისაც სეკულარულ-რაციონალური ღირებულებებია მიღებული, არ არის მნიშვნელოვანი აბსოლუტური ნორმები და ტრადიციული ოჯახური ღირებულებები, ისინი ასევე არ აღიარებენ მნიშვნელოვნად ავტორიტეტის პატივისცემას. ტრადიციული საზოგადოება კი საპირისპირო დამოკიდებულებას ავლენს.

1.1.2 ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის ცნება და უფლებები

სახელმწიფოს სეკულარულობის კვლევისას ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის საკითხების უგულვებელყოფას ჩიხში შევყავართ. მყარ საკვებზე გადასვლამდე, ბავშვი დედის რძით იკვებება, სანამ ბავშვს სხვა ქვეყნებისა და ხალხების სიყვარულს ვასწავლიდეთ, საკუთარი ქვეყნისა და ხალხის პატივისცემა უნდა ვასწავლოთ.

სეკულარულობის კვლევისადმი ცივილიზაციურ მიდგომას მივყავართ იმის გაცნობიერებისაკენ, რომ ადამიანის უფლებების დამკვიდრებისა და გარანტირების მსოფლიო ტრადიციას საფუძველი ქრისტიანულ რელიგიურ ტრადიციაში უდევს. ჩვენ გულწრფელად უნდა ვალიაოთ – ისტორიული თვალსაზრისით მაინც – რომ ჰუმანისტური ფასეულობების ევროპული სისტემა სულ უფრო „გლობალურ“ ხასიათს იძენს და რომ ის სახარებისეული გამოცხადების შუქზე ანტიკური გამოცდილების გააზრებიდან აღმოცენდა¹.

ნებისმიერი სხვა სოციალური პროცესების მსგავსად, ეროვნული კულტურისა და რელიგიური იდენტობის პროცესების აქტუალიზაციამ (შეად. – ლათ. *identificare* – გაიგივება; *identicus* – იგივე, ერთნაირი), რომელიც გამოიხატება სახელმწიფოს კულტურულ და სოციალურ ცხოვრებაში რელიგიის როლის გაძლიერებაში, მოქალაქეთა რიცხვის მატებაში, რომლებიც საკუთარ რელიგიურ იდენტობას გამოხატავენ და მას საკუთარ ეროვნულ-კულტურულ იდენტობასთან აკავშირებენ, შეიძლება როგორც საზოგადოებისათვის ნეგატიური და არასასურველი მიმართულება მიიღოს, ასევე სტაბილურობის ფაქტორად, აღმშენებელ ძალად მოგვევლინოს. ამიტომ

¹ დრუზენკო გ. ნიადაგის ძებნაში, 2004 წ.

დეკორაციებს აკრავენ. მოდესტოში, სავალდებულო მსოფლიო რელიგიების კურსის პირველმა მასწავლებლებმა, პირველი შესწორების ცენტრის ტრენინგი გაიარეს – მრავალი მათგანი თავიანთ სკოლებში პირველი შესწორების განხორციელების მომხრედ მიიჩნევს თავს.

მასწავლებლების ნაწილი კონფლიქტში აღმოჩნდა სკოლის ადმინისტრაციასთან, რომელიც სკოლის საშობაო კარავში „ბედნიერი შობის“ პოსტერებს განათავსებდა. მასწავლებლებმა იჩივლეს და სკოლამ პასუხად ოფისში გააკრა წარწერა „ბედნიერი ჰანუქა“, მაგრამ „ბედნიერი შობა“ მაინც დატოვა კარავზე. მასწავლებლებმა სკოლის ადმინისტრაციას შეახსენეს, თუ რას ამბობდა მათი წესდება – მასწავლებლებს არ აქვთ უფლება უპირატესობა მიანიჭონ ამა თუ იმ სარწმუნოებას.

6. მსოფლიო რელიგიების შესახებ ბავშვებსაც შეიძლება ვასწავლოთ მარტივი მეთოდებით

მასაჩუსეტისის შტატის ქალაქებში – ვიჩიტასა და მოლდენში ასწავლიან მასწავლებლები 6-7 წლის მოსწავლეებს რელიგიის შესახებ სიმღერების, ხელოვნების, საკითხავების და სხვა ღონისძიებების მეშვეობით. მხოლოდ ერთ გაკვეთილში ბავშვებმა ყველა რელიგიის სიმბოლო ისწავლეს.

7. სკოლებს შეუძლიათ ეფექტური პრაქტიკის დანერგვა, რათა რელიგიის სწავლება წარმატებული გახდეს

საშუალო და უფროსი კლასების მსოფლიო ისტორიის მასწავლებლები კოლეჯში სწავლისას რელიგიას სწავლობენ ისტორიის შემადგენელი ნაწილის სახით. დაწყებითი კლასების მასწავლებლებისთვის კი ვითარება უფრო რთულად გამოიყურება – რადგან მათი რელიგიური განათლება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელი კოლეჯი აქვთ დამთავრებული. მასწავლებლებს საჯარო სკოლაში რელიგიის სწავლებასთან დაკავშირებით შეუძლიათ ინსტრუქციების მიღება პირველი შესწორების ცენტრსა და ამერიკის რელიგიის აკადემიაში. ზოგიერთი უნი-

ვერსიტეტი და ორგანიზაცია საგანმანათლებლო პროგრამებსა და კურსებს სთავაზობს – ველესლის, მოდესტოსა და ქორ ნოულეჯის სკოლები კი ამ კუთხით სანიმუშო სკოლებს წარმოადგენენ.

ადამ გლუმერის მოსაზრებათა ანალიზი

ადამ გლუმერმა, ველესლის საშუალო სკოლის სოციალური საგნების დეპარტამენტის უფროსმა, იცოდა, რომ რელიგიის სწავლება ქვეყნის ყველაზე სექულარული შტატის ლიბერალურ ქალაქშიც კი წინააღმდეგობრივი იქნებოდა. ადამმა წერილი დაწერა და რელიგიის კურსის დაწყებამდე მასწავლებლებს წერილის მშობლებისთვის გადაცემა დააბარა.

წერილში ადამი ორ საკითხს შეეხო: „რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია?“, „რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია საშუალო სკოლაში?“ მან რამოდენიმე მიზეზი დაასახელა, მათ შორის რელიგიის როლი კულტურაში და რელიგიის მცდელობა – ახსნას აუხსნელი, ასევე, სასკოლო სისტემის მიზანი – ვასწავლოთ მოსწავლეებს მრავალფეროვნებისადმი პატივისცემა. და რატომ საშუალო სკოლა? – იმიტომ რომ ბავშვები ზუსტად ამ ასაკში ცდილობენ გაერკვიონ ისეთ საკითხებში, რომლებსაც რელიგია განიხილავს: „ვინ ვარ მე? რატომ ვარ უნიკალური? ჩემი ადგილი საზოგადოებაში; როგორ იქცევიან კეთილი ადამიანები? რა არის ცუდი? რატომ ხდება, ერთი შეხედვით, აუხსნელი მოვლენები?“

რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია უფრო ინტენსიურად საჯარო სკოლაში? – იმიტომ რომ რელიგია ადგილს იმკვიდრებს ამერიკისა და მსოფლიოს ცხოვრებაში, მიუხედავად იმისა, მიაკუთვნებს თუ არა თავს ესა თუ ის ადამიანი რომელიმე სარწმუნოებას.

საზოგადოებიდან რელიგიის გაძევებას ან რელიგიის კულტურულ ფაქტორამდე დაყვანას. რწმენის წინააღმდეგ ბრძოლა გაბოროტების პროვოცირებას ახდენს და ინტეგრირიზმი, მილენარიზმი, მესიანობა და მათთვის დამახასიათებელი ძალადობრივი მეთოდები მოაქვს¹. საფრანგეთის მიერ ისლამის თავის სეკულარულ სისტემაში მიღებაზე უარის თქმამ ისლამური ფუნდამენტალიზმის მოზღვაება გამოიწვია. მაგრამ სეკულარიზაცია სახელმწიფოს მიერ რელიგიის მართვას არ გულისხმობს, რაც, დევნასთან ერთად, სეკულარული სტრატეგიის საინტერესო თავისებურებას წარმოადგენდა. ის, რაზეც სეკულარიზებული მსოფლიო რელიგიას უარს ეუბნება – უცდომელობა, მთლიანობა და ტრანსცენდენტულობა, სახელმწიფოსაც ეხება. აქ ჩნდება საკითხი, თუ რამდენად კანონიერია სახელმწიფოს მიერ სასულიერო სფეროში მარეგულირებელი როლის თამაში და რამდენად მართებულია რელიგიური ინსტიტუტების მიერ ასეთ გარე მმართველობაზე თანხმობა¹.

სეკულარიზაცია დღეს ბევრისათვის მიმზიდველი მექანიზმია, რომლის მეშვეობითაც ისინი პირადი პრობლემების გადაწყვეტას ან საზოგადოების ხარჯზე თავისი პირადი ინტერესების რეალიზებას ცდილობენ. სეკულარიზაცია ხშირად აიხსნება, როგორც ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობების ეროვნული კულტურის ფასეულობებზე პრიორიტეტის უზრუნველყოფა. მაგრამ კაცობრიობა აბსტრაქცია არ არის. აზრი არ აქვს ადამიანის უფლებებზე საუბარს, თუ კი ვერ ვხედავთ და არ გვესმის, რომ კაცობრიობა კონკრეტული ადამიანებისგან, კონკრეტული ერებისგან, ხალხებისგან, ეთნიკური და კულტურული ჯგუფებისგან შედგება.

¹ Belorgey J. M. Laïcité et démocratie. LA laïcité dans une société ouverte "Istanbul. 25-26 novembre 1999.

მოქალაქეების საერო-კულტურულ და რელიგიურ იდენტობის უფლების რეალიზებისათვის წინააღმდეგობის განეევას, მათთვის სეკულარული კვაზირელიგიური იდეოლოგიების თავზე მოხვევას, შეიძლება კულტურული გენოციდის კვალიფიკაცია მივანიჭოთ.

დღეს სახელმწიფომ სეკულარულობის პრინციპი უფრო მეტად სეკულარული კვაზირელიგიებისგან უნდა დაიცვას, ვიდრე რელიგიური ექსპანსიისგან. ყველაზე გამოკვეთილად ეს განათლების სისტემაში ჩანს, სადაც საქართველოს საზოგადოებას სხვადასხვა სეკულარულ კვაზირელიგიებს ახვევენ თავს. (მაგ, დარვინისტული თეორიები, სასკოლო სივრცეში ჰელოუინი და სხვა „დასავლური“ ღონისძიებების მოწყობა და ა. შ.)

აღზრდას საფუძვლად გარკვეული მსოფლმხედველობრივი ფასეულობები უდევს. სოციოლოგები განათლებას, როგორც პროცესს განსაზღვრავენ, რომლის მეშვეობითაც საზოგადოება ერთი ადამიანისგან ან ჯგუფისგან მეორეს ფასეულობებს, უნარებსა და ცოდნას გადასცემს. ემილ დურკჰეიმში მიიჩნევა, რომ განათლების ძირითადი ფუნქცია გაბატონებული კულტურის ფასეულობების გადაცემაა, ფუნქციაში კი ერთი მოვლენის მეორესთან შესაბამისობას გულისხმობდა¹. ამიტომ, დღესდღეობით, კულტურულ ფასეულობებთან თანაზიარების სრული რეალიზება ზოგადი და პროფესიული განათლების პროცესში ხდება.

რელიგია არა მხოლოდ კულტურული ფასეულობების მატარებელია, არამედ თვითონაც წარმოადგენს კულტურის ერთ-ერთ ფორმას.

¹ შკატულა. ი. საგანმანათლებლო სამართალი. მ.: НОРМА (НОРМА-ИНФРА-М), 2001. გვ. 200.

რელიგიურ გაერთიანებებს განსაკუთრებული სოციალურ ფუნქცია გააჩნიათ, რომელსაც საზოგადოების ზნეობრივი საფუძვლების, მისი სამართლებრივი და კულტურული ფასეულობების ჩამოყალიბების და შენარჩუნების ფუნქცია ახასიათებს.

დასავლეთ ევროპის პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში სახელმწიფოს სეკულარული ხასიათი კანონმდებლობით არის დადგენილი. ამასთან ერთად, ამ ქვეყნებში, სახელმწიფოსა და ისტორიულ, ტრადიციულ რელიგიურ ორგანიზაციებს შორის ჩამოყალიბდა და იურიდიულად გამყარდა პარტნიორული ურთიერთობები. ამ რელიგიურ გაერთიანებებს თავს განუკუთვნებს ან უპირატესობას ანიჭებს ამ ქვეყნების მოქალაქეთა უმეტესობა. ასეთი პარტნიორული ურთიერთობები ამ ქვეყნების მოქალაქეთა ნების გამოხატვაა, რაც სახელმწიფო ხელისუფლების შესაბამისი წარმომადგენლობითი და აღმასრულებელი ორგანოების მეშვეობით ხორციელდება.

ამ ქვეყნების ხელისუფლებები აცნობიერებენ, რომ ეროვნული სასულიერო-ზნეობრივი და რელიგიური ფასეულობები ეროვნული კულტურის ნაწილს შეადგენენ და ამ ტრადიციებზე უარის თქმა ეროვნული კულტურის მნიშვნელოვან გაღარიბებას, შემდგომში კი მის სრულ განადგურებას გამოიწვევდა. სამართლის კონტინენტალური სისტემის მქონე ქვეყნებში, ეროვნულ-კულტურული იდენტობის საკითხებში, ეროვნულ-კულტურული ტრადიციულისა და რელიგიურისგან განუყოფელია, რელიგიური კი ეროვნულთან მჭიდრო კავშირშია. ეს არა მხოლოდ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი, არამედ ახლო აღმოსავლეთი, აზიის რეგიონისა და და სხვა ქვეყნებისთვისაც.

ასე, რიგი მკვლევარებისა აღნიშნავს, რომ ისრაელს თავი რომ ანტირელიგიურ სახელმწიფოდ გამოეცხადებინა და იუდაურ სამართალზე უარი ეთქვა, ეს „ებრაელი ხალხის მთელ

წარსულთან ტრაგიკული წყვეტა იქნებოდა¹, რადგან „ებრაული სახელმწიფოს მომავალი მნიშვნელოვან წილად მის მიერ კულტურული იდენტობის (identity) შენარჩუნების უნარზე და ებრაელების უწყვეტ რელიგიურობაზეა დამოკიდებული² ზუსტად ასევე, ქართველთა უმეტესობა თავს კულტუროლოგიურად მართლმადიდებლობას განაკუთვნებს. რელიგია, რომელიც ერის კულტურის წარმომქმნელ საფუძვლად იქცა ხალხის ეროვნულ შეგნებასთან და ეროვნულ თვითმყოფადობასთან მჭიდრო კავშირშია.

საქართველოს მოქალაქეთა უმრავლესობა თავის ეროვნულ კულტურულ თვითიდენტიფიკაციაში იქიდან ამოდის, რომ მათი კულტურული ტრადიციები კონკრეტული, ისტორიულად ჩამოყალიბებული რელიგიისა და მისი წარმომადგენელი ორგანიზაციის ტრადიციებთან უწყვეტ კავშირშია. ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფომ კულტურისა და განათლების სფეროში თავისი პოლიტიკის წარმოებისას უნდა გაითვალისწინოს ის ფაქტი, რომ საქართველოში ისტორიულად არსებული რელიგიური ორგანიზაციებისადმი თავის კუთვნილებას ან მათდამი უპირატესობას საქართველოს მოქალაქეთა უმრავლესობა გამოხატავს. სახელმწიფო ვერ იქნება ყველა რელიგიური ორგანიზაციისგან „თანაბრად დაშორებული“, მას არ აქვს თავის მოქალაქეთა კანონიერი უფლებებისა და ინტერესების იგნორირების უფლება, მით უმეტეს, როდესაც მოქალაქეები ქვეყანაში ისტორიულად არსებულ ამა თუ იმ რელიგიურ ორგანიზაციებს განუკუთვნებენ თავს, ან უპირატესობას ანიჭებენ მათ, ან კულტუროლოგიულად განუკუთვნებენ მათ თავს.

¹ დოზორცევი პ. N. რუსეთში საერო სახელმწიფოებრიობის განვითარება: ისტორია და თანამედროვეობა. გვ. 134.

² Falk Z. Jewish Family law//International Encyclopedia of Comparative Law. L.: 1983. P. 52.

ადამიანის უფლებების შეზღუდვა სხვათა უფლებების დაცვის მიზნით დემოკრატიული ქვეყნების ჩვეულებრივი პრაქტიკაა. ასე, მაგალითად, ესტონეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციის მე-19 სტატია (1992 წ. 28 ივნისი) ადგენს: „თითოეული, სარგებლობს რა უფლებებითა და თავისუფლებით და ასრულებს ვალდებულებებს, ასევე ვალდებულია სხვათა უფლებებს და თავისუფლებას პატივი სცეს და დაიცვას კანონები“¹. გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის მე-2 სტატიის 1 ნაწილი ადგენს: „ყველას აქვს თავისი პიროვნების თავისუფალი განვითარების უფლება, რამდენადაც ის არ არღვევს სხვა პირთა უფლებებსა და არ ხელყოფს კონსტიტუციურ წესრიგსა და ზნეობრივ კანონს“²

ევროპულ საკანონმდებლო სივრცეში, როგორც ევროკავშირის, ასევე ევროსაბჭოს წევრ ქვეყნებში საგანმანათლებლო დანესებულებების მოსწავლეთა უფლებები დაცულია, კერძოდ:

- აზრის, შეხედულებებისა და აღმსარებლობის თავისუფლება;
- აზრის თავისუფლად გამოხატვის უფლება;
- დისკრიმინაციისგან დაცვის უფლება;
- ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის უფლება – ეროვნულ კულტურული და რელიგიური იდენტობის, თვითიდენტიფიკაციისა და თვითმყოფადობის, ეროვნული კულტურის შენარჩუნების, კულტურული განვითარების, კულტურული ფასეულობებისადმი ნვდომის და კულტურულ ცხოვრებაში მონაწილეობის, ხალხების თვითგამორკვევის და საკუთარი კულტურული განვითარების დადგენისა და განხორციელების უფლების ჩათვლით; თავისუფლებისა და ღირსე-

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 3. გვ. 717.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 1. გვ. 580.

ბის პირობებში სულიერი განვითარების უფლება; ბავშვის სულიერი განვითარების უფლება; მშობლების უფლება აირჩიონ თავიანთი მცირეწლოვანი შვილებისათვის აღზრდა-განათლების ფორმა; ბავშვში მისი კულტურული თვითმყოფადობისადმი, ენისა და ფასეულობებისადმი, იმ ქვეყნის ეროვნული ფასეულობებისადმი, რომელშიც ბავშვი ცხოვრობს პატივისცემით ჩამოყალიბების უფლება; ცხოვრების სულიერი დონის ამაღლების უფლება.

კანონმდებელმა აქცენტირება მოახდინა იმაზე, რომ განათლება არის პროცესი, რომელიც ადამიანის, საზოგადოებისა და სახელმწიფოს, და არა რომელიმე ახალი რელიგიური წარმონაქმნების, განათლების მმართველი ორგანოებისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების ცალკეული მოხელეების ინტერესებს იცავს.

საქართველოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულების მოსწავლეთა უმრავლესობა თავს მიაკუთვნებს ან უპირატესობას ანიჭებს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას ან საქართველოსათვის ტრადიციულ სხვა რელიგიურ ორგანიზაციებს. ამ ფაქტის გათვალისწინებით კი მიუღებელია მათთვის, მათი ან მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) ნების საწინააღმდეგოდ უცხო რელიგიური ორგანიზაციების სწავლებების თავზე მოხვევა, (მაგ, ვალდორფის სკოლა – სასწავლო პროცესი წარმართულია თეოსოფია-შტაინერის მსოფლმხედველობების მიხედვით) რაც მათი უფლებების, მათ შორის, სინდისისა და აღმსარებლობის თავისუფლების, საკუთარი ეროვნული კულტურის ფარგლებში კულტურული განვითარების, საკუთარი შეხედულებების შესაბამისად განათლების არჩევის უფლებების უხეში დარღვევაა. ეს უფლებები კი საქართველოს კონსტიტუციითა და საერთაშორისო სამართლებრივი აქტებით არის გარანტირებული.

„ამა თუ იმ ერისათვის ტრადიციული რელიგია მისი ეროვნული კულტურის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს, ამიტომ საჯარო სასწავლო დაწესებულებების მოსწავლეთა მათთვის უცხო რელიგიურ გაერთიანებებში (რომლებსაც ისინი თვითონ თავს არ განუკუთვნებენ ან უპირატესობას არ ანიჭებენ) განევრიანების მცდელობა თუ დაფიქსირდება, კულტურული და რელიგიური დისკრიმინაციის ფორმას მივიღებთ. ხოლო თუ მოსწავლეთა ეროვნულ-კულტურული იდენტობის ნგრევა მასობრივ ხასიათს შეიძენს, მაშინ ეს შეიძლება კულტურულ და რელიგიურ გენოციდად მივიჩნიოთ, თუკი ამ უკანასკნელ ცნებას უფრო ფართოდ განვიხილავთ, ვიდრე ეს 1948 წლის 9 დეკემბრის გენოციდისა და მისთვის დაკისრებული სასჯელის კონვენციაშია მოცემული“.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მოსწავლეთა მსოფლმხედველობრივი ჩამოყალიბების უფლების დარღვევათა ანალიზი შემდეგი ტიპური შემთხვევების გამოყოფის საშუალებას გვაძლევს:

- საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ისეთი სასწავლო-მეთოდური ან სხვა სახის მასალების გავრცელება, რომლებიც თავს ახვევენ იმ რელიგიური (რელიგიურ-ფილოსოფიური შეხედულებების) სწავლებების ელემენტებს, რომლებზეც მოსწავლეთა ან მათი მშობლების მხრიდან მოთხოვნა არ არის, ანუ მათი (მოსწავლეებისა და მათი მშობლების) მხრიდან თანხმობის გარეშე;

- მეცადინეობებისა და კლასგარეშე ღონისძიებების დროს მოსწავლეებისათვის მასწავლებლების (მათ შორის ასეთ რელიგიების მიმდევარი მასწავლებლების) მხრიდან რელიგიური სწავლებების ელემენტების თავზე მოხვევა, თუ ამ სწავლებებზე მოსწავლეთა ან მათი მშობლების (ან მოსწავ-

¹ ადამიანის უფლებების საერთაშორისო აქტები. გვ. 497.

ლეთა კანონიერი წარმომადგენლების) მხრიდან მოთხოვნა არ არის;

- მოსწავლეთა და მათი მშობლებისათვის (ან კანონიერი წარმომადგენლებისათვის) მათი სურვილის წინააღმდეგ რელიგიური გაერთიანებების თავზე მოხვევა ან მათთვის რაიმე სახის რელიგიური რიტუალების, მათ შორის, რელიგიური მედიტაციისა და იოგის სახეობების (რაჯა-იოგა, აგნი-იოგა და ა. შ.), „მაგიური რიტუალების“, ე. წ. „ჩაკრებთან“, „მესამე თვალთან“ დაკავშირებული ტექნიკების შესრულების იძულება;

- მოსწავლეთა, მათი მშობლების (ან კანონიერი წარმომადგენლების) ნების საწინააღმდეგოდ ამგვარი რელიგიური გაერთიანებების მიერ მოწყობილ ღონისძიებებში (კონცერტები, სადღესასწაულო ან სხვა სახის კულტურულ-საგანმანათლებლო, სპორტული, გამაჯანსაღებელი, ნარკომანიასთან, ალკოჰოლიზმთან, ზნეობრივ აღვირაზსწილობასთან ბრძოლისადმი მიძღვნილი ღონისძიებები) ჩათრევა, მიუხედავად იმისა, თუ სად ტარდება ეს ღონისძიებები – სასწავლო დაწესებულებებში, თუ მათ ფარგლებს გარეთ;

- საჯარო სასწავლო დაწესებულებების პრაქტიკაში ქართული ეროვნული კულტურისათვის უცხო „დღესასწაულების“ ჩართვის მცდელობა, მაგალითად „ჰელოუინი“ და მოსწავლეთათვის ასეთ დღესასწაულებზე დასწრების იძულება.

რელიგიური გაერთიანებისთვის შეუზღუდავი პროპაგანდის წარმართვისათვის სინდისის თავისუფლების არგუმენტს არავითარი სამართლებრივი საფუძველი არ გააჩნია.

საკუთარი ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის შესაბამისი განათლების მიღების უფლება მოქალაქეების განუყოფელი უფლებაა, იგი წარმოდგება მსოფლმხედველობრივი თვითგამორკვევის, აზრის, სინდისისა და რელიგიის, აზრის გამოხატვის თავისუფლების, დისკრიმინაციისგან დაც-

ვისა და ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის შენარჩუნების უფლებებისგან.

მოქალაქეთა უფლება, მიიღონ განათლება თავიანთი ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის შესაბამისად, ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის უფლების ნაწილს წარმოადგენს – აქვე შედის ეროვნულ-კულტურული და მსოფლმხედველობრივი, მათ შორის რელიგიური თვითიდენტიფიკაციის და თვითმყოფადობის, ეროვნული კულტურის შენარჩუნების, კულტურული განვითების, კულტურულ ფასეულობებზე წვდომის და კულტურულ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება, ერების თვითგამორკვევის და თავისი კულტურული განვითარების თავისუფლად დადგენისა და განხორციელების უფლება (10.12. 1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 22 მუხლი, 26 მუხლის მე-2 ნაწილი, 27 მუხლის 1 ნაწილი¹; 16.12.1966 წ. ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების საერთაშორისო პაქტის 1 სტატიის 1 ნაწილი, მე-13 სტატიის 1 ნაწილი, მე -15 სტატიის 1 და 2 ნაწილები²; 16.12. 1966 წ. სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების პაქტის 1 სტატიის 1 ნაწილი³; 1986 წ. 4 დეკემბრის განვითარების უფლების დეკლარაციის 1 სტატია, მე-3 სტატიის 1 ნაწილი, მე-8 სტატიის 1 ნაწილი⁴; 20.11.1989 წ. ბავშვთა უფლებების კონვენციის პრეამბულა, მე-8 სტატია, 29 სტატიის 1 ნაწილის „c“ პუნქტი, 30 და 31 სტატიები⁵; 1978 წ. 27 ნოემბრის რასებისა და რასობრივი ცრურწმენების შესახებ დეკლარაციის 1 სტატიის მე-2 და მე-3 ნაწილები, მე-5 სტატიის 1 ნაწი-

¹ ადამიანის უფლებების საერთაშორისო აქტები. გვ. 42-43.

² იქვე. გვ. 44, 48-49.

³ იქვე. გვ. 53.

⁴ იქვე. გვ. 106-108.

⁵ იქვე. გვ. 307, 308, 315, 316.

ლი¹; 14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან
ბრძოლის კონვენციის მე-5 სტატია²; 18.12.1992 წ. ეროვნუ-
ლი ან ეთნიკური, რელიგიური ან ენობრივი უმცირესობების
წარმომადგენელ პირთა უფლებების დეკლარაციის 1 სტატი-
ის 1 ნაწილი³; 14.12.1960 წ. კოლონიალური ხალხებისა და
ქვეყნებისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების დეკლარაციის
მე-2 პუნქტი⁴; 1969 წ. 11 დეკემბრის სოციალური პროგრესი-
სა და განვითარების დეკლარაციის მე-10 სტატიის „პუნქტი“⁵;
04.11.1966 წ. საერთაშორისო კულტურული თანამშრომლო-
ბის პრინციპების დეკლარაციის I, VI, VIII, IX სტატიები⁶;
25.06.1993 წ. ვენის სამოქმედო პროგრამის და დეკლარაციის
I განაყოფის მე-2, მე-5, მე-8 და მე-10 პუნქტები, I განაყოფის
მე-19 პუნქტის მე-3 აბზაცი, I განაყოფის მე-20 პუნქტი, II
განაყოფის „A“ ქვეგანაყოფის 72 პუნქტი⁷; დამოუკიდებელ
ქვეყნებში მომთაბარე წესით მცხოვრები ხალხების და ძირძ-
ველი ხალხების შესახებ კონვენციის / 1989 წ. შრომის საერ-
თაშორისო ორგანიზაციის №169 კონვენციის მე-5 სტატია⁸;
01.08.1975 წ. ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის
თათბირის საბოლოო აქტის VII და VIII ნაწილები⁹; 15.01.1989
წ. ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის
მონაწილე ქვეყნების შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტის

¹ იქვე. გვ. 115-117.

² იქვე. გვ. 161.

³ იქვე. გვ. 111.

⁴ იქვე. გვ. 100.

⁵ იქვე. გვ. 328.

⁶ იქვე. გვ. 392-393.

⁷ იქვე. გვ. 80-83.

⁸ იქვე. გვ. 122.

⁹ იქვე. გვ. 341-342.

მე-4, მე-14, მე-19 პუნქტები¹; 29.06.1990 წ. ეუთოს ადამიანური განზომილების კონფერენციის კოპენჰაგენის თათბირის დოკუმენტის მე-4, მე-32, მე-33, მე-35 პუნქტები²; 03.10.1991 წ. ეუთოს ადამიანური განზომილების კონფერენციის მოსკოვის თათბირის 35 პუნქტ³);

სულიერი კეთილდღეობის უფლება (დამოუკიდებელ ქვეყნებში მომთაბარე წესით მცხოვრები ხალხების და ძირძველი ხალხების შესახებ კონვენციის / 1989 წ. შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის №169 კონვენციის მე-7 სტატიის 1 ნაწილი);

თავისუფლებისა და ღირსების პირობებში სულიერი განვითარების უფლება (25.06.1958 წ. შრომისა და მეცადინეობის სფეროში დისკრიმინაციის შესახებ კონვენციის პრეამბულა⁴);

ბავშვის სულიერი განვითარების უფლება (20.11.1989 წ. ბავშვის უფლებათა კონვენციის 23 სტატიის მე-3 ნაწილი, 27 სტატიის 1 ნაწილი⁵);

მშობლების უფლება აირჩიონ თავიანთი მცირეწლოვანი შვილებისათვის აღზრდა და განათლება (10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 26 სტატიის მე-3 ნაწილი⁶; 16.12.1996 წ. ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების საერთაშორისო პაქტის 13 სტატიის მე-3 ნაწილი⁷; 16.12. 1966 წ. სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების საერთაშორისო პაქტის⁸; 25.11.1985 წ. რელიგიისა და სხედულებების ნიადაგზე არსებული არატოლერანტობი-

¹ იქვე. გვ. 648, 650, 652.

² იქვე. გვ. 653, 661, 662.

³ იქვე. გვ. 672.

⁴ იქვე. გვ. 122.

⁵ იქვე. გვ. 155.

⁶ იქვე. გვ. 313, 314.

⁷ იქვე. გვ. 43.

⁸ იქვე. გვ. 48.

სა და დისკრიმინაციის ყველა ფორმის ლიკვიდაციის შესახებ დეკლარაციის მე-5 სტატია¹; 14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენციის მე-5 სტატიის 1 ნაწილის „ბ“ პუნქტი²; ადამიანის უფლებათა და თავისუფლებათა დაცვის შესახებ ევროპული კონვენციის №1 პროტოკოლის მე-2 სტატია 20.03.01952 წ. (პარიზი³; 15.01.1989 ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის მონაწილე სახელმწიფოების ვენის შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტის 16.6 და 16.7 პუნქტები⁴);

ბავშვში მისი კულტურული თვითმყოფადობის, ენის, ფასეულობებისა და იმ ქვეყნის ეროვნული ფასეულობებისადმი, რომელშიც ის ცხოვრობს, პატივისცემა აღზრდის უფლება (20.11.1989 წ. ბავშვთა უფლებების კონვენციის 29 სტატიის 1 ნაწილის „ც“ პუნქტი⁵);

ცხოვრების სულიერ დონის ამაღლების უფლება (11.12.1969 წ. სოციალური პროგრესისა და განვითარების დეკლარაციის II ნაწილის 1 აბზაცი⁶).

აზრის, სინდისის, რელიგიის თავისუფლება, აზრის გამოხატვის თავისუფლება დაფიქსირებულია შემდეგ საერთაშორისო ადამიანის უფლებების აქტებში.

10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია: „ყოველ ადამიანს აქვს აზრის, სინდისისა და რელიგიის თავისუფლების უფლება; ეს უფლება მოიცავს რელიგიისა და შეხედულებების შეცვლის თავისუფლებას და საკუთარი რელიგიის ან შეხედულებების აღმსარებლობის თავისუფლებას,

¹ იქვე. გვ. 59.

² იქვე. გვ. 133-134.

³ იქვე. გვ. 161.

⁴ იქვე. გვ. 551.

⁵ იქვე. გვ. 651.

⁶ იქვე. გვ. 315.

როგორც ერთპიროვნულად, ისე სხვებთან ერთად, როგორც კერძო, ისე საზოგადო წესით, სწავლების, ღვთისმსახურების და რელიგიური და რიტუალური წესების აღსრულების სახით“ (სტატია 18)¹; „ყოველ ადამიანს აქვს შეხედულებების ქონისა და მათი თავისუფლად გამოხატვის უფლება; ეს გულისხმობს შეხედულებების დაუბრკოლებლად გამოხატვის უფლებას...“ (სტატია 19)².

16.12.1966 წ. სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების საერთაშორისო პაქტი: „1. ყოველ ადამიანს აქვს აზრის, სინდისისა და რელიგიის თავისუფლების უფლება. ეს უფლება გულისხმობს რელიგიისა და შეხედულებების პირადი არჩევანით ქონასა და არჩევას და საკუთარი რელიგიისა და შეხედულებების აღმსარებლობის უფლებას, როგორც ერთპიროვნულად, ისე სხვებთან ერთად, საზოგადო ან კერძო წესით...2. არავის მიმართ არ უნდა ხორციელდებოდეს ძალდატანება, რომელიც ზღუდავს მის თავისუფლებას თავისი არჩევანით იქონიოს ან აირჩიოს რელიგია და შეხედულებები. 3. შეხედულებებისა და რელიგიის აღმსარებლობის თავისუფლება ექვემდებარება მხოლოდ კანონით დადგენილ შეზღუდვებს, რომლებიც აუცილებელია საზოგადოებრივი უსაფრთხოების, წესრიგის, ჯანმრთელობისა და ზნეობის, ასევე სხვა პირთა ძირითადი უფლებების დაცვისათვის“ (სტატია 18)³; „ყოველ ადამიანს აქვს უფლება დაუბრკოლებლად ჰქონდეს თავისი აზრი“ (19 სტატიის 1 ნაწილი)⁴.

14.12. 1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენცია: „...არავის, არც ცალკეულად და არც

¹ იქვე. გვ. 41-42.

² იქვე. გვ. 42.

³ იქვე. გვ. 59.

⁴ იქვე. გვ. 59.

ადამიანთა ჯგუფს, არ უნდა მოეხვიოს მათ შეხედულებებთან შეუთავსებელი რელიგიური აღზრდა" (სტატია 5)¹.

20.11.1989 წ. ბავშვთა უფლებების კონვენცია: „მონაწილე ქვეყნები უზრუნველყოფენ ბავშვებისათვის, რომელთაც თავიანთი შეხედულებების ჩამოყალიბება შეუძლიათ, უფლებას გამოხატონ თავიანთი შეხედულებები საკითხებზე, რომლებიც ბავშვებს ეხება...“ (12 სტატიის 1 ნაწილი)²; „ბავშვს აქვს თავისი აზრის თავისუფლად გამოხატვის უფლება...“ (13 სტატიის 1 ნაწილი)³; „მონაწილე სახელმწიფოები პატივს სცემენ ბავშვის აზრის, სინდისის და რელიგიის თავისუფლების უფლებას... რელიგიის ან სარწმუნოების აღმსარებლობა შეიძლება მხოლოდ ისეთ შემთხვევებში დაექვემდებაროს, რომლებიც კანონით არის დადგენილი და აუცილებელია სახელმწიფოებრივი უსაფრთხოების, საზოგადოებრივი წესრიგის, ზნეობის, მოსახლეობის ჯანმრთელობისა და სხვათა უფლებების დასაცავად“ (14 სტატიის 1 და მე-4 ნაწილები)⁴.

04.11.1954 წ. ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის ევროპული კონვენცია: „1. ყველას აქვს აზრის, სინდისისა და რელიგიის თავისუფლების უფლება. ეს უფლება მოიცავს რელიგიის ან რწმენის შეცვლის თავისუფლებას და აგრეთვე, თავისუფლებას, როგორც ინდივიდუალურად, ისე სხვებთან ერთად, საქვეყნოდ ან განკერძოებით, გააცხადოს თავისი რელიგია თუ რწმენა აღმსარებლობით, სწავლებით, წესების დაცვითა და რიტუალების აღსრულებით. 2. რელიგიის ან რწმენის გააცხადების თავისუფლება ექვემდებარება მხოლოდ ისეთ შემთხვევებს, რომლებიც გათვალის-

¹ იქვე. გვ. 161.

² იქვე. გვ. 309-310.

³ იქვე. გვ. 310.

⁴ იქვე. გვ. 310.

წინებულია კანონით და აუცილებელია დემოკრატიულ საზოგადოებაში საზოგადოებრივი უსაფრთხოების ინტერესებისათვის, საზოგადოებრივი წესრიგის, ჯანმრთელობის თუ მორალის, ან სხვათა უფლებათა და თავისუფლებათა დასაცავად" (9 სტატია)¹.

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის საბოლოო აქტი (ჰელსინკი, 01.08.1975 წ.): „მონაწილე სახელმწიფოები პატივს სცემენ ადამიანის უფლებებსა და ძირითად თავისუფლებებს, მათ შორის აზრის, სინდისის, რელიგიისა და შეხედულებების თავისუფლებას ყველასათვის, რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის განურჩევლად. ისინი ნაახალისებენ და განავითარებენ კულტურული და სხვა უფლებებისა და თავისუფლებების ეფექტურ განხორციელებას, რომლებიც წარმოდგება ადამიანის პიროვნებისათვის დამახასიათებელი ღირსებიდან და არსებითი არიან მისი თავისუფალი და სრული განვითარებისათვის. მონაწილე სახელმწიფოები აღიარებენ და პატივს სცემენ პიროვნების თავისუფლებას განაცხადოს ერთპიროვნულად ან სხვებთან ერთად რელიგია ან სარწმუნოება და იმოქმედოს საკუთარი სინდისის კარნახით...“ (VII ნაწილი)².

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის ვენის შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტი (ვენა, 15.01.1989 წ.): „ისინი [წევრი სახელმწიფოები] ადასტურებენ, რომ პატივს სცემენ ადამიანის უფლებებსა და ძირითად თავისუფლებებს აზრის, სინდისის, რელიგიის და შეხედულებების თავისუფლების ჩათვლით ყველასათვის რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის განურჩევლად" (11 პუნქტი)³.

¹ იქვე. გვ. 542

² იქვე. გვ. 542.

³ იქვე. გვ. 641.

დისკრიმინაციისგან დაცვის უფლება დაფიქსირებულია ადამიანის უფლებების შემდეგ საერთაშორისო აქტებში.

10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაცია: „ყველა ადამიანი თანაბარი ღირსებითა და უფლებებით იბადება“ (1 სტატია)¹; „ყოველი ადამიანი უნდა ფლობდეს ყველა იმ თავისუფლებასა და ყველა იმ უფლებას, რომელიც ამ დეკლარაციაში არის აღიარებული, რასის, კანის ფერის, სქესის, ენის, რელიგიის, პოლიტიკური თუ სხვა შეხედულებების, ეროვნული თუ სოციალურ წარმომავლობის, ქონებრივი, საგაერულო ან სხვა მდგომარეობის განურჩევლად“ (2 სტატია)²; „თითოეულ ადამიანს, სადაც არ უნდა იმყოფებოდეს იგი, აქვს მისი სუბიექტურობის უფლება“ (6 სტატია)³; „ყველა ადამიანი თანაბარია კანონის წინაშე და განურჩევლად აქვს კანონით დაცულობის უფლება. ყველა ადამიანს აქვს ამ დეკლარაციის დამრღვევი ყოველგვარი დისკრიმინაციისგან და ამგვარი დისკრიმინაციისკენ ნაქეზებისგან დაცვის უფლება“ (7 სტატია)⁴.

16.12.1966 წ. ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების საერთაშორისო პაქტი: „ამ პაქტში არაფერი არ უნდა განიმარტებოდეს ისე, თითქოს რომელიმე სახელმწიფოს, რომელიმე ჯგუფს ან რომელიმე პირს აქვს ისეთი საქმიანობის ან ქმედებების უფლება, რომელიც ნებისმიერი იმ უფლებისა და თავისუფლების განადგურებისკენ ან ამ პაქტით გათვალისწინებულზე მეტად შეზღუდვისკენ იქნება მიმართული“ (მე-5 სტატიის 1 ნაწილი)⁵.

¹ იქვე. გვ. 649.

² იქვე. გვ. 40.

³ იქვე. გვ. 40.

⁴ იქვე. გვ. 45.

⁵ იქვე. გვ. 61.

16.12.1966 წ. სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების საერთაშორისო პაქტი: „ყველა ადამიანი თანაბარია კანონის წინაშე და ყოველგვარი დისკრიმინაციის გარეშე აქვს კანონით თანაბარი დაცვის უფლება. ამ მხრივ, ყოველი სახის დისკრიმინაცია კანონით უნდა იკრძალებოდეს და კანონი ყველა პირისთვის უნდა უზრუნველყოფდეს თანაბარ და ეფექტურ დაცვას ნებისმიერი საბაბით დისკრიმინაციის წინააღმდეგ, იქნება ეს: რასის, კანის ფერის, სქესის, ენის, რელიგიის, პოლიტიკური თუ სხვა შეხედულებების, ეროვნული თუ სოციალურ წარმომავლობის, ქონებრივი, საგავრეულო ან სხვა მდგომარეობის განურჩევლად“ (26 სტატია)¹.

25.11.1981 წ. არატოლერანტობის და დისკრიმინაციის ყველა ფორმის ლიკვიდაციის შესახებ დეკლარაცია: „1. არავინ არ უნდა განიცდიდეს დისკრიმინაციას რელიგიისა და შეხედულებების საფუძველზე სახელმწიფოს, დანესებულების, ადამიანთა ჯგუფის ან ცალკეული პირების მხრიდან. 2. ამ დეკლარაციაში ნახსენები „დისკრიმინაცია რელიგიისა და შეხედულებების საფუძველზე“ ნიშნავს რელიგიურ ან შეხედულებების ნიადაგზე ნებისმიერ განსხვავებას, შეზღუდვას, უპირატესობის მინიჭებას, რომელიც ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების თანასწორობის განადგურებას ან დაკნინებას გულისხმობს“ (2 სტატია)²; „რელიგიისა და შეხედულებების საფუძველზე ადამიანების დისკრიმინაცია ადამიანის პიროვნების ღირსების დაკნინებას და გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წესდების პრინციპების უარყოფას წარმოადგენს და იგმობა, როგორც ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დარღვევა, რომლებიც ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციით არის აღიარებული და დანერგულით არის გად-

¹ იქვე. გვ. 133.

² იქვე. გვ. 133.

მოცემული ადამიანის უფლებების საერთაშორისო პაქტებში, როგორც სახელმწიფოთა შორის მეგობრული და მშვიდობიანი ურთიერთობების დაბრკოლება" (3 სტატია)¹.

20.11.1989 წ. ბავშვის უფლებათა კონვენცია: „1. მონაწილე სახელმწიფოები პატივს სცემენ და უზრუნველყოფენ ყველა უფლებას, რომელიც მათ იურისდიქციაში მყოფი ბავშვებისთვის ამ კონვენციით არის გათვალისწინებული ყოველგვარი დისკრიმინაციის გარეშე რასის, კანის ფერის, სქესის, ენის, რელიგიის, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებების, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური წარმომავლობის, ქონებრივი მდგომარეობის, ჯანმრთელობის მდგომარეობის ან დაბადების, მისი მშობლებისა და კანონიერი მზრუნველების ან სხვა გარემოებების მიუხედავად. 2. მონაწილე სახელმწიფოები ყველა ღონეს ხმარობენ, რათა დაიცვან ბავშვი, მისი მშობლები ან კანონიერი მზრუნველები ან ოჯახის სხვა წევრები სტატუსის, საქმიანობის, გაცხადებული აზრების ან შეხედულებების ნიადაგზე არსებული ყველა სახის დისკრიმინაციის ან დასჯისგან" (2 სტატია)².

04.11.1950 წ. ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის ევროპული კონვენცია: „ამ კონვენციაში გადმოცემული უფლებებითა და თავისუფლებებით სარგებლობა უზრუნველყოფილია ყოველგვარი დისკრიმინაციის გარეშე, იქნება ეს დისკრიმინაცია რელიგიური, პოლიტიკური ან სხვა შეხედულებების, ეროვნული თუ სოციალური წარმოშობის, ეროვნული თუ რელიგიური უმცირესობებისადმი კუთვნილების, ქონებრივი მდგომარეობის, დაბადების თუ სხვა ნიშნის ნიადაგზე" (14 სტატია)³.

¹ იქვე. გვ. 307.

² იქვე. გვ. 542.

³ იქვე. გვ. 542.

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის საბოლოო აქტი (პელსინკი 01.08.1975 წ.): „მონაწილე სახელმწიფოები პატივს სცემენ ადამიანის უფლებებსა და ძირითად თავისუფლებებს, აზრის, სინდისის, რელიგიის და შეხედულებების თავისუფლების ჩათვლით ყველასთვის რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის მიუხედავად. ისინი წაახალისებენ და განავითარებენ იმ კულტურული და სხვა უფლებებისა და თავისუფლებების ეფექტურ განხორციელებას, რომლებიც ადამიანის პიროვნებისათვის დამახასიათებელი ღირსებიდან გამომდინარეობს და არსებითი მნიშვნელობა გააჩნია მისი თავისუფალი და სრული განვითარებისათვის. ამ ფარგლებში მონაწილე სახელმწიფოები აღიარებენ და პატივს სცემენ ადამიანის უფლებას ერთპიროვნულად ან სხვებთან ერთად განაცხადოს რელიგია ან რწმენა, საკუთარი სინდისის კარნახით...“ (VIII სტატია)¹.

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის ვენის შეხვედრის მონაწილე სახელმწიფოების შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტი (ვენა, 15.01.1989 წ.): „13. ამასთან დაკავშირებით ისინი [მონაწილე სახელმწიფოები] თავს იდებენ: 13.7. საკუთარ ტერიტორიაზე ნებისმიერი ადამიანისათვის, რომელიც მათ იურისდიქციას ექვემდებარება, უზრუნველყონ ადამიანის უფლებები და ძირითადი თავისუფლებები ყოველგვარი გარჩევის გარეშე, იქნება ეს: რასა, კანის ფერი, სქესი, ენა, რელიგია, პოლიტიკური თუ სხვა შეხედულებები, ეროვნული თუ სოციალური წარმომავლობა, ქონებრივი მდგომარეობა, დაბადება ან სხვა გარემოებები...16. მონაწილე სახელმწიფოები, ადამიანის მიერ რელიგიის ან რწმენის აღმსარებლობის უფლების უზრუნველყოფის მიზნით, სხვა ყველაფერთან ერთად, თავს იდებენ: 16.1.- მიიღონ ეფექტური ზომები

¹ იქვე. გვ. 641.

დისკრიმინაციის აღმოსაფხვრელად, რომელიც მიმართულია პირთა ან გაერთიანებათა წინააღმდეგ, განახორციელონ ადამიანის უფლებები და ძირითადი თავისუფლებები სამოქალაქო, სოციალური და კულტურული ცხოვრების ყველა სფეროში და უზრუნველყონ მორწმუნეთა და ურწმუნოთა შორის ნამდვილი თანასწორობა...“¹

1.1.3 კულტურული ფასეულობებისადმი წვდომის, კულტურულ ცხოვრებაში მონაწილეობისა და კულტურული განვითარების უფლება

10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია: „განათლება მიმართული უნდა იყოს ადამიანის პიროვნების სრული განვითარებისა და ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა პატივისცემის განმტკიცებისაკენ“ (26 სტატიის მე-2 ნაწილი)²; „ყველას აქვს უფლება თავისუფლად მონაწილეობდეს საზოგადოების კულტურულ ცხოვრებაში, ტკებოდეს ხელოვნებით, მონაწილეობდეს მეცნიერულ პროგრესში და სარგებლობდეს მისი სიკეთით“ (27 სტატიის 1 ნაწილი)³; „ყოველ ადამიანს, როგორც საზოგადოების წევრს, აქვს უფლება მოახდინოს თავისი ღირსების შენარჩუნება და პიროვნების თავისუფალი განვითარება ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ უფლებათა განხორციელებით, ეროვნული ძალისხმევითა და საერთაშორისო თანამშრომლო-

¹ იქვე. გვ. 650-651.

² იქვე. გვ. 43.

³ იქვე. გვ. 43.

ბის მეშვეობით და თითოეული სახელმწიფოს სტრუქტურისა და რესურსების შესაბამისად" (22 სტატია)¹.

14.12.1960წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენცია: „1. სახელმწიფოები, რომლებიც ამ კონვენციის მხარეებს წარმოადგენენ მიიჩნევენ, რომ: ა) განათლება ადამიანის პიროვნების სრული განვითარებისკენ უნდა იყოს მიმართული...2. სახელმწიფოები, რომლებიც ამ კონვენციის მხარეებს წარმოადგენენ, კისრულობენ, რომ მიმართავენ ყველა აუცილებელ ზომას, რათა უზრუნველყონ იმ პრინციპების განხორციელება, რომლებიც მოცემული სტატიის 1 პუნქტშია გადმოცემული" (5 სტატია)².

04.11.1966 წ. საერთაშორისო კულტურული თანამშრომლობის პრინციპების დეკლარაცია: „1. ყოველი კულტურა ფლობს ღირსებასა და ფასეულობას, რომლებიც პატივისცემას და დაცვას იმსახურებენ. 2. საკუთარი კულტურის განვითარება თითოეული ერის უფლება და ვალდებულებაა. 3. კულტურები, მათი მრავალფეროვნებითა და ურთიერთგავლენით, კაცობრიობის საერთო მემკვიდრეობის ნაწილს წარმოადგენენ" (1 სტატია)³.

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის საბოლოო აქტი (ჰელსინკი, 01.08.1975 წ.): „ხალხების თანაბარი უფლებიდან, თავად განკარგონ თავისი ბედი, გამომდინარეობს, რომ მსოფლიოს ყველა ხალხს სრული თავისუფლების პირობებში აქვს უფლება, როდესაც და როგორც უნდა, განსაზღვროს საკუთარი საშინაო და საგარეო სტატუსი გარედან ჩარევის გარეშე და განახორციელონ, საკუთარი ნებით, თავიანთი კულტურული განვითარება" (VIII ნაწილი)⁴.

¹ იქვე. გვ. 42.

² იქვე. გვ. 161.

³ იქვე. გვ. 392.

⁴ იქვე. გვ. 642.

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის მონაწილე სახელმწიფოების ვენის შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტი (ვენა, 15.01.1989 წ.): „14. მონაწილე სახელმწიფოები აღიარებენ, რომ ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული, ასევე, სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების ხელშეწყობას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ადამიანური ღირსებისა და ყოველი პიროვნების კანონიერი მისწრაფებების მიღწევისათვის... ამასთან დაკავშირებით, განათლებისა და კულტურის სფეროში არსებულ პრობლემებს ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაღწევენ“¹.

მშობლების პრიორიტეტული უფლება, თავად აირჩიონ თავიანთი მცირეწლოვანი შვილებისათვის განათლების ფორმა.

10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია: „მშობლებს აქვთ პრიორიტეტული უფლება, აირჩიონ განათლების ფორმა თავიანთი მცირეწლოვანი შვილებისათვის“ (26 სტატიის მე-3 ნაწილი)².

16.12. 1966 წ. ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების საერთაშორისო პაქტი; „პაქტში მონაწილე სახელმწიფოები კისრულობენ, რომ პატივს სცემენ მშობლებისა და კანონიერი მზრუნველების უფლებას, აირჩიონ თავიანთი შვილების რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდის ფორმა თავიანთი შეხედულებების შესაბამისად“ (13 სტატიის მე-3 ნაწილი)³.

25.11.1981 წ. რელიგიისა და შეხედულებების საფუძველზე არსებული ყოველგვარი დისკრიმინაციის ლიკვიდაციის შესახებ დეკლარაცია: „ბავშვის მშობლებს, ან შესაბამის შემთხვევებში მის კანონიერ მზრუნველებს, ოჯახის ფარგლებში თავისი

¹ იქვე. გვ. 650.

² იქვე. გვ. 43.

³ იქვე. გვ. 48.

რელიგიისა და შეხედულებების თანახმად და ზნეობრივი აღზრდიდან გამომდინარე, რომელიც მათი აზრით, ბავშვმა უნდა მიიღოს, ცხოვრების წესის განსაზღვრის უფლება გააჩნიათ. 2. ყოველ ბავშვს მისი მშობლების ან, შესაბამის შემთხვევებში, მისი კანონიერი მზრუნველების სურვილის თანახმად რელიგიისა და შეხედულებების სფეროში განათლებისადმი ნდომის უფლება აქვს; მშობლებისა და კანონიერი მზრუნველების სურვილის საწინააღმდეგოდ რელიგიის და შეხედულებების სფეროში ბავშვისთვის სწავლების ძალდატანება დაუშვებელია, ამასთან, მთავარ პრინციპად ბავშვის ინტერესები რჩება... 4. თუ ბავშვი თავისი მშობლების ან კანონიერი მზრუნველების კმაყოფაზე არ არის, მაშინ მხედველობაში მიიღება მათ მიერ გამოხატული ნება ან რელიგიისა და შეხედულებების სფეროში მათ მიერ გამოხატული ნებისმიერი ნება, ამასთან, მთავარ პრინციპად ბავშვის ინტერესები რჩება. 5. იმ რელიგიისა და შეხედულებების პრაქტიკა, რომლებშიც ბავშვი იზრდება, მის ფიზიკურ და გონებრივ ჯანმრთელობას, არც მის სრულ განვითარებას ზიანს არ უნდა აყენებდეს..." (5 სტატია)¹.

14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენცია: „1. სახელმწიფოები, რომლებიც კონვენციის მხარეებს წარმოადგენენ, მიიჩნევენ, რომ.. b) მშობლებს და შესაბამის შემთხვევებში, კანონიერ მზრუნველებს, უნდა გააჩნდეთ შესაძლებლობა, პირველ რიგში, თითოეული სახელმწიფოს კანონმდებლობით დადგენილ ფარგლებში, თავისუფლად გაუშვან თავისი შვილები არა სახელმწიფო, არამედ სხვა სასწავლო დაწესებულებებში, რომლებიც განათლების კომპეტენტური ორგანოების მიერ დადგენილ მინიმალურ მოთხოვნებს პასუხობენ და მეორეც, უზრუნველყონ ბავშვების რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა მათი შეხედულებების

¹ იქვე. გვ. 133-134.

თანახმად; არავის, ცალკეულად და არც პირთა ჯგუფს, არ შეიძლება თავზე მოეხვიოს მათი შეხედულებების შეუსაბამო რელიგიური აღზრდა... 2. სახელმწიფოები, რომლებიც ამ კონვენციის მხარეებს წარმოადგენენ, თავს იდებენ, რომ მიიღებენ ყველა აუცილებელ ზომას, რათა ამ სტატიის 1 პუნქტში გადმოცემული პრინციპების გამოყენება უზრუნველყონ“ (მე-5 სტატია)¹.

ადამიანის უფლებებისა და ძირითადი თავისუფლებების დაცვის კონვენციის №1 პროტოკოლი (პარიზი, 20.03.1952 წ.); „არავის არ უნდა ეთქვას უარი განათლების უფლებაზე. სახელმწიფო, განათლებისა და სწავლების სფეროში თავის თავზე აღებული ნებისმიერი ფუნქციის შესრულებისას პატივს სცემს მშობლების უფლებას თავიანთი შვილებისათვის განათლება და სწავლება უზრუნველყონ თავისი რელიგიური და ფილოსოფიური შეხედულებების თანახმად“ (მე-2 სტატია)².

ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის თათბირის წევრი სახელმწიფოების ვენის შეხვედრის შემაჯამებელი დოკუმენტი (ვენა, 15.01.1989 წ.): „16. მონაწილე სახელმწიფოები, ადამიანის მიერ რელიგიის ან რწმენის აღმსარებლობის უფლების უზრუნველყოფის მიზნით, ყველაფერთან ერთად

16.6 - პატივს სცემენ თითოეულის უფლებას მისცეს ან მიიღოს რელიგიური განათლება მისთვის სასურველ ენაზე ინდივიდუალურად ან სხვებთან ერთად;...”

¹ იქვე. გვ. 161.

² იქვე. გვ. 551.

1.2 სეკულარულობა და განათლება

1.2.1 სეკულარული განათლების ნიშნები საქართველოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში

საგანმანათლებლო დაწესებულების მოღვაწეობა დემოკრატიის, ჰუმანიზმის, მისაწვდომობის, ზოგადად ადამიანური ფასეულობების პრიორიტეტის, ადამიანის სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის, მოქალაქეობის, პიროვნების თავისუფალი განვითარების, განათლების ავტონომიურობისა და სეკულარული ხასიათის პრინციპებს ეფუძნება.

სახელმწიფოს სეკულარულობის, როგორც მისი სრული არარელიგიურობის მცდარი განმარტების მსგავსად უსაფუძვლოა მტკიცება, რომ სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში განათლების სეკულარული ხასიათი რელიგიისა და რელიგიური გაერთიანებების ყოველგვარ გავლენას გამორიცხავს.

და მაინც, აღნიშნული სამართლებრივი ნორმა მორწმუნე მოქალაქეების მიმართ ხშირად დისკრიმინაციულად განიმარტება.

განათლების ეროვნული სისტემისგან რელიგიის სრული იზოლაცია საქართველოს განათლების შესახებ კანონს ეწინააღმდეგება, რომელიც ადგენს, რომ განათლების შინაარსი უნდა უზრუნველყოფდეს მოსწავლისათვის თანამედროვეობისა და საგანმანათლებლო პროგრამის (სწავლების საფეხურის) ადექვატურ სამყაროს ხედვის ჩამოყალიბებას; საზოგადოებაში ინტეგრირებული და მისი სრულყოფისკენ ორიენტირებული ადამიანისა და მოქალაქის ჩამოყალიბებას. ეროვნულ კულტურასა და თანამედროვე საზოგადოებაში პიროვნების ინტეგრაცია მოსწავლეთათვის მათი ეროვნული კულტურის გაცნობას გულისხმობს – ქართული, სომხური, აზერბაიჯანული და ა. შ.,

რომლებიც კონკრეტული რელიგიების – მართლმადიდებლობის ან ისლამის საფუძველზე – იქმნებოდა.

რელიგიურ ორგანიზაციებს, როგორც სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტებს, განათლებაზე გავლენის უფლება აქვთ. ამასთან, რელიგიურ ორგანიზაციებს განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოების ჩანაცვლების უფლება არ გააჩნიათ.

დოქტორ ჟ. ბობეროს აზრით: „თუმცა სეკულარულობის ფუნდამენტური პრინციპები უკვე კარგა ხანია შეიქმნა, სასკოლო დაწესებულებები რჩება იმ სფეროდ, სადაც მათი გამოყენება მეტ მოქნილობას მოითხოვს. ეს ლოგიკურიც არის, რადგან სეკულარულობა სინდისის თავისუფლების პატივისცემას ფართო გაგებით გულისხმობს, რაც რელიგიური კულტების შესრულებისა და რელიგიური გაერთინებების თავისუფლებას გულისხმობს. ამავდროულად, ის აზრის თავისუფლებასაც გულისხმობს, ე. ი. რელიგიური კუთვნილებისა და მასზე უარის თქმის თანაბარ უფლებას“¹.

განათლების სეკულარული ხასიათი საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური ცოდნის მიწოდების აკრძალვას არ ითვალისწინებს.

მაგალითისათვის: მხოლოდ რამდენიმე უცხო სახელმწიფოს კონსტიტუცია კრძალავს სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მათივე რესურსით რელიგიური განათლების მიწოდებას. ასეთი აკრძალვა შესაბამის ნორმატიული აქტების ცალსახა ფორმულირებებით არის დაფიქსირებული. მაგალითად, იაპონიის კონსტიტუციის 1947 წლის 3 მაისის მე-20 სტატია ადგენს: „სახელმწიფო და მისი ორგანოების რელი-

¹ ბობერო ჟ. საეროობა: ფრანგული თავისებურება და უნოვერსალური ფასეულობა?

გიური სწავლებისა და სხვა სახის რელიგიური საქმიანობისაგან თავს უნდა იკავებდნენ¹.

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ფორმულირება სახელმწიფო ორგანოების მიერ რელიგიური განათლების განხორციელების მიზნით რელიგიური ორგანიზაციების წარმომადგენელთა (მოსწავლეთა თანხმობის შემთხვევაში) მოწვევას პირდაპირ არ კრძალავს, აღნიშნულ ნორმაში სახელმწიფო ორგანოების რელიგიურ განათლებაში მონაწილეობის, ანუ სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა და განათლების მართვის ორგანოების თანამშრომელთა მიერ რელიგიური განათლების რეალიზების აკრძალვაა მითითებული. იაპონელმა კანონმდებელმა, იაპონურ საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული პრიორიტეტებიდან გამომდინარე, სპეციალური შეზღუდვა შეიმუშავა.

პორტუგალიის რესპუბლიკის 1976 წლის 2 აპრილის კონსტიტუციის 43 მუხლის მე-2 და მე-3 ნაწილები: „სახელმწიფო ვერ მიითვისებს უფლებას რაიმე სახის ფილოსოფიური, ესთეტიური, პოლიტიკური, იდეოლოგიური ან რელიგიური დირექტივების თანახმად სწავლებისა და კულტურის განვითარების პროგრამები შეიმუშავოს. სახელმწიფო სწავლება რელიგიურ ხასიათს არ უნდა ატარებდეს“².

საკმაოდ კატეგორიულია ამ მხრივ ჰონდურასის რესპუბლიკის კონსტიტუციის მოთხოვნები (1936 წ. 28 მარტი): „ეკლესია სახელმწიფოსგან გამოყოფილია. ნებისმიერი რელიგიის თავისუფალი აღმსარებლობა გარანტირებულია, რადგან ეს ქვეყნის კანონებს არ ეწინააღმდეგება. რელიგიური კულტებისა და რელიგიური სწავლების სუბსიდირება აკრძალულია“ (სტატია 57); „პირის სამოქალაქო მდგომარეობა რელიგიური

¹ უცხო ქვეყნების კონსტიტუციები. გვ. 432.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2. გვ. 761.

აქტივთ ვერ დადგინდება“ (სტატია 28); „სწავლების თავისუფლება გარანტირებულია. სახელმწიფო ფონდებიდან დაფინანსებული განათლება სეკულარულია...“ (სტატია 60)¹. სკოლაში რელიგიის იმპერატიული აკრძალვის კიდეც ერთ მაგალითად შეიძლება მექსიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის ნორმები მოვიყვანოთ (1917 წ. 5 თებერვალი), რომლებიც (შემდგომი ცვლილებებით) ამტკიცებენ: „სახელმწიფოს – ფედერაცია, შტატები, მუნიციპიები – მიერ მიწოდებული განათლება ყველა ადამიანური უნარის განვითარებას და ამავე დროს სამშობლოსადმის სიყვარულის და დამოუკიდებლობისა და სამართლიანობის სულისკვეთებით აღსავსე საერთაშორისო სოლიდარობის ჩამოყალიბებას ისახავს მიზნად. I. იმდენად, რამდენადაც 24 სტატია აღმსარებლობის თავისუფლების გარანტიას იძლევა, პრინციპებს, რომლებითაც ამგვარი განათლება უნდა ხელმძღვანელობდეს, რომელიმე რელიგიურ დოქტრინასთან არაფერი საერთო არ უნდა გააჩნდეთ და ეფუძნებიან რა მეცნიერების პროგრესს, ემსახურებიან უცოდინრობასთან და მის შედეგებთან, მონობასთან, ფანატიზმთან და ცრურწმენებთან ბრძოლას. ამგვარი განათლება: ა) უნდა იყოს დემოკრატიული, ამასთან, დემოკრატიაში არა მხოლოდ სამართლებრივი წყობილება ან პოლიტიკური რეჟიმი, არამედ ცხოვრების წესიც იგულისხმება, რომელიც ხალხის ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული მდგომარეობის უწყვეტ გაუმჯობესებას ეფუძნება; ბ) უნდა იყოს ეროვნული, რამდენადაც, ერიდება რა მტრულ განწყობას და კატეგორიულობას, ის ჩვენი ამოცანების გაგებაში, ჩვენი რესუსრების გამოყენებაში, ჩვენი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის დაცვაში და გამყარებაში, ჩვენი კულტურის მემკვიდრეობითობასა და განვითარებაში გვეხმარება;

¹ მსოფლიოს ქვეყნების კონსტიტუციები. CD.

გ) ადამიანებს შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებას უნდა უწყობდეს ხელს, პიროვნების ღირსებისა და ოჯახის მთლიანობის პატივისცემასთან ერთად საზოგადოებრივი ინტერესების აღიარებას, ძმობისა და ადამიანებს შორის თანასწორობის იდეალების განვითარებას უნდა უწყობდეს ხელს და გაუზიარებდეს რასის, სექტის, ჯგუფის, სქესის ან პიროვნების ნიშნით პრივილეგიების მინიჭებას. II. კერძო პირებს შეუძლიათ ყველა სახისა და საფეხურის განათლება გაავრცელონ. თუმცა, დანყებითი, საშუალო და პედაგოგიური განათლების სფეროში კერძო მასწავლებლებმა ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში სახელმწიფოსგან სპეციალური ნებართვა უნდა მიიღონ. ამ ნებართვაზე პირმა შეიძლება უარიც მიიღოს, ხოლო უკვე გაცემული ნებართვა შეიძლება გაუქმდეს გადაწყვეტილების საფუძველზე, რომელიც არ ექვემდებარება გასაჩივრებას სასამართლო ან რომელიმე სხვა წესით. III. წინა პუნქტში მითითებული სახეობისა და დონის კერძო საგანმანათლებლო დაწესებულებები გამონაკლისის გარეშე უნდა აკმაყოფილებდნენ ამ სტატიის I და II პუნქტების მოთხოვნებს და ოფიციალური გეგმებისა და პროგრამების შესაბამისად უნდა მოქმედებდნენ. IV. რელიგიური კორპორაციები, კულტის მსახურები, აქციონერული საზოგადოებები, რომლებიც ცალსახად ან უმეტესწილად საგანმანათლებლო საქმიანობას აწარმოებენ, ასევე ასოციაციები და საზოგადოებები, რომლებიც რელიგიური სწავლებების გავრცელებით არიან დაკავებულნი, ვერავითარი სახით ვერ მიიღებენ მონაწილეობას იმ დაწესებულებების საქმიანობაში, რომლებიც დანყებით, საშუალო და პედაგოგიურ და მუშებისა და გლეხებისათვის განათლებას უზრუნველყოფენ" (3 სტატიის I-IV ნაწილები)¹.

¹ იქვე.

განათლების სეკულარულობის კრიტერიუმს აქ რელიგიური გაერთიანების შიდა სისტემისადმი (შიდასაკონფეციო, შიდაეკლესიური, შიდადენომინაციური) – პროფესიული რელიგიური (სასულიერო) განათლების სისტემისადმი კუთვნილება წარმოადგენს. თუ განათლებას უშუალოდ კულტის მსახურთა მომზადება აქვს მიზნად დასახული (მართლმადიდებელი მღვდლები, დიაკვნები, პროტესტანტი პასტორები, მოლები, რაბინები და ა. შ.), ის რელიგიური გაერთიანების შიდა განათლების სისტემას მიეკუთვნება (ე. წ. სასულიერო სკოლები – სასულიერო სემინარიები, მედრესე და ა. შ.), მაშინ ეს არ არის სეკულარული განათლება – მაგრამ მხოლოდ იმ ნაწილში, რომელიც კულტის მსახურთა პროფესიულ რელიგიურ განათლებაზე არის უშუალოდ ორიენტირებული¹.

არასეკულარულ სისტემებს უნდა ასევე განვუკუთვნოთ რელიგიური გაერთიანებების საგანმანათლებლო სისტემები, რომლებიც სამრევლო განათლებას ახორციელებენ (მართლმადიდებელი საეკლესიო-სამრევლო და სამონასტრო სკოლები, მეჩეთთან არსებული სკოლები და ა. შ.).

არასეკულარულ (შიდაკონფესიური პროფესიული სასულიერო) განათლების საპირისპიროა განათლება საჯარო და კერძო დაწესებულებებში, რომლებიც სახელმწიფო სა-

¹ ეს არ გამორიცხავს პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებების (სასულიერო სკოლების) შექმნასა და ფუნქციონირებას არასახელმწიფოებრივი საერო საგანმანათლებლო დაწესებულებების სახით, რომლებიც თავის საგანმანათლებლო საქმიანობას სახელმწიფო სტანდარტების შესაბამისად აწარმოებენ და საერო დარგებში სპეციალისტებს ამზადებენ. ამასთან, ასეთ დაწესებულებებში მღვდელმსახურთა მომზადებაზე მიმართული განათლება მხოლოდ სასწავლო პროცესის ნაწილს წარმოადგენს, ხოლო სასწავლო პროცესის საფუძველი კი საერო განათლებაა (იხ. ქვემოთ).

განმანათლებლო სტანდარტების შესაბამისად მოქმედებენ. ზუსტად ასეთი სახის საჯარო და კერძო საგანმანათლებლო დაწესებულებები, რომლებიც სახელმწიფო საგანმანათლებლო სტანდარტების შესაბამისად მოქმედებენ და კულტის მსახურთა მომზადებას არ ისახავენ მიზნად და არ იმართებიან მხოლოდ რელიგიური ორგანიზაციებით – არიან სეკულარული.

ზოგადი განათლება, რომელიც ზოგადსაგანმანათლებლო დისციპლინებში, მეცნიერებათა საფუძვლებში, პროფესიულ უნარებში ცოდნის ჩამოყალიბებას გულისხმობს და რელიგიური განათლება – ეს პრინციპულად სხვადასხვა სფეროებია, თუკი უკანასკნელში დავინახავთ ადამიანის მიერ რელიგიის შესახებ ცოდნის ათვისებას, რადგან ზოგადი განათლება არ შემოიფარგლება მოსწავლეთა მიერ მხოლოდ რელიგიის შესახებ ცოდნის მიღებით.

განათლების სფეროს კანონმდებლობა მის სეკულარულ პრინციპს, ზოგადსოციალურ და კონფესიურ მიმართულებას გულისხმობს. ამასთან, ეკლესია უფლებამოსილია... განახორციელოს სარწმუნოების საფუძვლების სწავლება.

ამგვარად, რელიგიური განათლება სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, რომელიც ზოგადსამოქალაქო (არარელიგიური) განათლების მიღებას ხელს არ უშლის, ნებაყოფლობითობის პრინციპს ეფუძნება, რელიგიური გაერთიანებებისთვის მსახურების გამოშვებაზე არ არის ორიენტირებული, სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში განათლების სეკულარულ პრინციპს არ არღვევს.

განათლების სეკულარული ხასიათი, რომელიც ადამიანის, საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ინტერესებში საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მიმდინარე აღზრდისა და სწავლების მიზანმიმართული პროცესია, გულისხმობს შემდეგს:

- ძირითადი საგნების სწავლება სახელმწიფო სტანდარტებით ხორციელდება და არ ისახავს მიზნად მოსწავლეთა ნების საწინააღმდეგოდ რომელიმე რელიგიური სწავლების ან არარელიგიური, მათ შორის ანტირელიგიური, იდეოლოგიის შესწავლაში მათ ჩართვას, ასევე არ არის მიმართული მათი რელიგიურ ან სხვა გაერთიანებებში გაწევრიანებისკენ;

- სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური სწავლება ან არარელიგიური იდეოლოგია, მათ შორის – ათეისტური ან ანტირელიგიური – ვერ იქნება დადგენილი სავალდებულო სახით;

- სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში განათლების შინაარსი ვერ იქნება რელიგიური კულტის მსახურთა პროფესიული მომზადებისკენ მიმართული;

- რელიგიური განათლება არ ანაცვლებს სამოქალაქო, ზოგად ან პროფესიულ განათლებას, არ უქმნის წინააღმდეგობას და არ ავიწროებს ასეთ განათლებას;

- რელიგიური გაერთიანებები არ ერევიან განათლებისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების მართვის ორგანოების საქმიანობაში; რაც არ გამოორიცხავს რელიგიური გაერთიანებების სეკულარული განათლების სისტემის საზოგადოებრივ კონტროლში მონაწილეობას სხვა სამოქალაქო ინსტიტუტებთან თანაბარ საფუძვლებზე და განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოებთან ერთობლივად საგანმანათლებლო დაწესებულებების დაფუძნებას;

- რელიგიური გაერთიანებები, მათი ორგანოები და თანამდებობის პირები არ ანაცვლებენ განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოებსა და საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებების ადმინისტრაციებს, რომელთა უფლებამოსილებები და ფუნქციები რელიგიურ გაერთიანებებს, მათ ორ-

განოებს, დაწესებულებებსა და წარმომადგენლებს ვერ გადაეცემა;

- რელიგიურ განათლებასთან დაკავშირებული რელიგიური მომსახურების მიღების ნებაყოფლობითობის პრინციპი დაცულია, ე. ი. მოსწავლეები სწავლობენ თავისი ან თავიანთი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) გაცნობიერებული, ინფორმირებული და ნებაყოფლობითი ნების გამოხატვის საფუძველზე;

- რელიგიურ განათლებას, რომელიც სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ხორციელდება, თან არ ახლავს ღვთისმსახურების, რელიგიური წესებისა და ცერემონიების ჩატარება¹;

- რეგილიური განათლების საგნის² საგანმანათლებლო სტანდარტი ინვარიანტული მაკეტის სახით არის შედგენილი, რომლის მეშვეობითაც სხვადასხვა რელიგიების წარმომადგენლებს შეუძლიათ მათი მოთხოვნების შესაბამისი სტანდარტი ჩამოაყალიბონ, რომელიც რელიგიურ განათლებასთან დაკავშირებული რელიგიური მომსახურების მიღების ნებაყოფლობითობის პრინციპზე განხორციელდება.

¹ აღნიშნული მოთხოვნა არ გამოირიცხავს, მაგალითად, რელიგიური განათლების მეცადინეობის დაწყებისა და დამთავრების შემდეგ მოკლე ლოცვის წაკითხვას, ასეთ მეცადინეობებზე დასწრების ნებაყოფლობითობის გათვალისწინებით.

² სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების საგნების სწავლება კონფესიური უნდა იყოს, ანუ „ზე-რელიგიურობის“ ათეისტურ-რელიგიათმცოდნეობის პრინციპს კი არ უნდა ეყრდნობოდეს, არამედ კონკრეტულ რელიგიურ ტრადიციასა და გამოცდილებას, რაც ზემოთმოყვანილი მოთხოვნების დაცვისას სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში განათლების საეროობის მოთხოვნას არ ეწინააღმდეგება.

თუ ყველაზე მნიშვნელოვან ნიშან-თვისებებს გამოვყოფთ, მაშინ სეკულარული (სამოქალაქო, ზოგადსამოქალაქო, ზოგადსპეციალური) განათლების შემდეგი განსაზღვრების შეთავაზება არის შესაძლებელი.

სეკულარული განათლება – ეს არის ნებისმიერი განათლება, რომელიც რომელიმე რელიგიის ან არარელიგიური იდეოლოგიის, მათ შორის სეკულარული კვაზირელიგიების სწავლებასთან ან თავზე მოხვევასთან არ არის დაკავშირებული, კულტის მსახურთა ვიწრო პროფესიულ მომზადებაზე, კატეხიზაციზე ან მოსწავლეთა არაქრისტიანულ რელიგიურ გაერთიანებებში მოზიდვაზე არ არის ორიენტირებული და არ ითვალისწინებს და არ მოიცავს ღვთისმსახურების, რელიგიური წესებისა და ცერემონიების ჩატარებას¹. განათლების სეკულარული ხასიათი გულისხმობს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულების პირდაპირი რელიგიური (კონფესიური) ზეწოლისგან თავისუფლებას. განათლების სეკულარული ხასიათი მოქალაქეთა სინდისის თავისუფლებას ეფუძნება.

სახელმწიფოს თანამშრომლობა ამა თუ იმ რელიგიურ გაერთიანებებთან, მათთვის სხვადასხვა სახის შეღავათების განევა, ამ რელიგიური გაერთიანებების ცალკეული სოციალურად მნიშვნელოვანი პროექტებისა და ინიციატივების დაფინანსება ამ გაერთიანებებს სახელმწიფო გაერთიანებებად არ აქცევს. საგანმანათლებლო სტანდარტში თეოლოგიის სპეციალობის მხრივ არაფერია ნათქვამი რომელიმე რელიგიის ან მისი წარმომადგენელი რელიგიური ორგანიზაციის სახელმ-

¹ პონკინი ი. ვ. საეროობა: კონსტიტუციურ სამართლებრივი კვლევა / სახელმწიფო-კონფესიური ურთიერთობებისა და სამართლის ინსტიტუტი. მ., 2002. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მართლმადიდებლური კულტურის სწავლების სამართლებრივი საფუძვლები კითხვა-პასუხის სახით. მ., 2003.

ნიფო სტატუსის შესახებ. პროფესიული განათლება – მოქალაქის თავისუფალი არჩევანია, ეს არ არის ზოგადი განათლება. თუ უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებაში რელიგიის სწავლება სტანდარტით მიმდინარეობს, მაშინ ეს სეკულარული განათლებაა. მითითებული საგანმანათლებლო სტანდარტი რომელიმე რელიგიისთვის სახელმწიფო სტატუსის მინიჭებას არ გულისხმობს, რადგან თეოლოგიის სპეციალობის სტანდარტი ინვარიანტული მაკეტის სახით არსებობს, რომლის მეშვეობითაც სხვადასხვა რელიგიის წარმომადგენლებს შეუძლიათ მათი მოთხოვნების დამაკმაყოფილებელი სტანდარტის ჩამოყალიბება, მაგრამ ეს სტანდარტი რელიგიურ განათლებასთან დაკავშირებული საგანმანათლებლო მომსახურების მიღებას ნებაყოფლობითობის საფუძველზე განხორციელდება. თეოლოგიის სპეციალობით სწავლებაზე ჩაბარება, აღნიშნული სტანდარტის შესაბამისად არის ორგანიზებული, ნებაყოფლობითია და თეოლოგიის სპეციალობით განათლების მიღების მსურველის ნების გამოხატვაზეა დაფუძნებული.

სეკულარული სახელმწიფოში რელიგიური გაერთიანებები სახელმწიფოსგან არის გამოყოფილი, მაგრამ არა საზოგადოებისგან და წარმომადგენენ რა მის მნიშვნელოვან ნაწილს, საგანმანათლებლო საქმიანობას აწარმოებენ, არ ანაცვლებენ სახელმწიფო ორგანოებს და მოქალაქეთა კანონით დაცულ უფლებებსა და თავისუფლებებს პატივს სცემენ.

რ. ბალოდისი სახელმწიფო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში რელიგიური განათლების საგნების სწავლებისადმი დასავლეთ ევროპაში არსებულ სამ მიდგომას აღწერს¹:

¹ ბალოდისი რ. რელიგიური გაერთიანებები და ლატვიის სახელმწიფო. გვ. 15.

1) ღვთის რჯულის სწავლების წესი კანონშია დათქმული, სახელმწიფო აფინანსებს სხვადასხვა კონფესიების პედაგოგებს (მღვდლებს), რომლებიც ღვთის რჯულს სახელმწიფო და თვითმმართველს სკოლებში (ფინეთი) ასწავლიან, სკოლის მოსწავლეებს ალტერნატიული ეთიკური სწავლების არჩევის უფლება აქვთ;

2) საჯარო სკოლებში „რელიგიის ზოგადი ისტორია“ სავალდებულო საგნად ისწავლება და ეკლესიას აქვს უფლება საჯარო სკოლებს კერძო სკოლებიც მიაკუთვნოს, რომლებშიც კონფესიური ღვთის რჯული ისწავლება (შვედეთი);

3) ეკლესიის (მაგალითად, რომის კათოლიკური ეკლესიის) განკარგულებაშია განათლება ძირითად სკოლებში, რომლებსაც სახელმწიფო აფინანსებს; საშუალო სკოლებში ღვთის რჯული ნებაყოფლობითი საგანია (ირლანდია).

სახელმწიფოს უფლება აქვს რელიგიურ გაერთიანებებთან განათლების სფეროში თანამშრომლობის (აღმზრდელობითი, კულტურულ-საგანმანათლებლო, გამაჯანსაღებელი და ა. შ.) ნებისმიერი ფორმები განახორციელოს (შემდეგ საფუძვლებზე:

- რელიგიური გაერთიანებებისა და განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოების ურთიერთქმედებასთან დაკავშირებული საგანმანათლებლო მომსახურების მიღება საგანმანათლებლო დაწესებულებების მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერ წარმომადგენლების) საკუთარი რელიგიურ-კულტურულ და რელიგიურ იდენტობაზე დაფუძნებული ნებაყოფლობითი თანხმობის საფუძველზე;

- მცირეწლოვანთა რელიგიურ გაერთიანებებში ამა თუ იმ სახით ჩართვის, ასევე მცირეწლოვანთათვის მათი ნების სანინაალმდეგოდ და მათ მშობელთა ან მათ შემცვლელ პირთა ნების სანინაალმდეგოდ რელიგიის სწავლების აკრძალვის საფუძველზე;

- რელიგიური გაერთიანებებისა და განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოების ურთიერთქმედებასთან დაკავშირებული საგანმანათლებლო მომსახურების ნებაყოფლობით მიღების მსურველთა რაოდენობრივი მახასიათებლების გათვალისწინებით;

- რელიგიური განათლების, რომელიც ზოგადსაზოგადოებრივი განათლების საზიანოდ არ ხორციელდება, საგნების არჩევის ნებაყოფლობითობის პრინციპის დაცვით;

- რელიგიური და ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენელთა ვალდებულების – იცოდნენ ქვეყნის მრავალეროვნული ხალხის კულტურა – გათვალისწინებით;

სახელმწიფოსა და რელიგიური გაერთიანებების ურთიერთქმედება მოქალაქეთა ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის გათვალისწინებაზე უნდა იყოს დაფუძნებული და შესაბამისი სოციალური მოთხოვნებით უნდა იყოს განპირობებული. უცხოური რელიგიური გაერთიანებების მხრიდან ახალი მორმუნების „ყიდვის“ პრაქტიკას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი, არ უნდა ხდებოდეს რელიგიურ გაერთიანებებში არა ნებაყოფლობითი განევრიანება, რომელიც ეფუძნება მოქალაქეების მხრიდან რელიგიური გაერთიანების სწავლების არა ნებაყოფლობით მიღებას, არამედ ჰუმანიტარული დახმარების მიღების სურვილს. თუ მოცემულ საგანმანათლებლო დაწესებულებაში ყველა ბავშვი მუსულმანია, მაშინ, მაგალითად, მეშვიდე დღის ადვენტიტების მისიონერებს იქ არაფერი ესაქმებათ, მისიონერობის როგორი სურვილიც არ უნდა ჰქონოდეთ. რელიგიური გაერთიანების წარმომადგენელს საგანმანათლებლო დაწესებულებაში მხოლოდ იმ მოსწავლესთან შეუძლია მისვლა, რომელიც მოცემული რელიგიური გაერთიანების (რელიგიური სწავლების) მიმართ თავის კუთვნილებას გამოხატავს. რელიგიური ან სხვა შეხედულებების გავრცელების

უფლების აბსოლუტიზირება არ შეიძლება, ეს უფლება სულაც არ ავალდებულებს მოქალაქეებს მქადაგებელთა რელიგიური პროპაგანდის მოსმენას. რელიგიური ან სხვა შეხედულებების გავრცელების უფლების აბსოლუტიზაცია (მათ შორის კულტურულ-მასობრივი და საქველმოქმედო ღონისძიებების ჩატარების გზით) იმ მოქალაქეების უფლებებსა და თავისუფლებებს არღვევს, რომლებიც მოცემულ რელიგიურ გაერთიანებასთან თავის იდენტიფიკაციას არ ახდენენ და არ სურთ მათთვის უცხო რელიგიის სწავლების თავზე მოხვევას დაექვემდებარონ.

1.2.2 რელიგიური განათლების ცნება

თანამედროვე ქართულ საზოგადოებაში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისა და საქართველოში არსებული სხვა ტრადიციული რელიგიური ორგანიზაციების საქმიანობისადმი ინტერესის და ნდობის ზრდა საქართველოს სახელმწიფოსა და საზოგადოების და რელიგიური გაერთიანებების ოჯახური აღზრდის, სკოლამდელი, ზოგადი და პროფესიული განათლების, სხვადასხვა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი დაწესებულებების საგანმანათლებლო საქმიანობის – განათლების, ჯანდაცვის, მეცნიერებისა და კულტურის, შეიარაღებული ძალების, სამართალდამცავი დაწესებულებების, სოციალური მომსახურებისა და ქველმოქმედების სისტემების და ა. შ. – სფეროებში თანამშრომლობას უწყობს ხელს.

განათლების სფეროს ფუნქციონირება ნებისმიერ სახელმწიფოში ეროვნული კულტურის დაცვასა და განვითარებაზეა ორიენტირებული. საქართველოს ხალხებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ეროვნულ-კულტურული და რელიგიუ-

რი იდენტობის ბუნებრივად ჩამოყალიბებული შერევა. ამიტომ სახელმწიფო რელიგიური და რელიგიათმცოდნეობითი განათლების რეალიზაციის პრობლემას გვერდს ვერ აუქცევს.

რელიგიური გაერთიანებების სახელმწიფოსა და საზოგადოებისადმი დამოკიდებულების სწორი გაგება (როგორც მინიმუმ, საუბარია საქართველოს და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის ტრადიციულ რელიგიურ ორგანიზაციებზე), რომელიც სახელმწიფოს სეკულარულობისა და საზოგადოებაში პიროვნების თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი არჩევის და თვითგამორკვევის პატივისცემაში გამოიხატება, საშუალებას გვაძლევს, რომ განათლების ეროვნულ სისტემაში რელიგიური განათლების ადგილი და რელიგიური და სეკულარული განათლების ურთიერთმიმართება გავაცნობიეროთ.

რელიგიური განათლება არის სწავლებისა და აღზრდის მიზანმიმართული პროცესი, რომელიც გარკვეული რელიგიური სწავლების საფუძველზე ხორციელდება რელიგიური გაერთიანებისა და პიროვნების საფუძველზე, რომელსაც მოსწავლის რელიგიურ გაერთიანებაში მონაწილეობა, მის მიერ რელიგიური გაერთიანების, რელიგიის და მისი წარმომადგენელი რელიგიური გაერთიანების რელიგიური პარქტიკის, კულტურის და ცხოვრების შესახებ ცოდნის მიღება თან ახლავს, შესაბამისი რელიგიური სწავლების და მასთან დაკავშირებული ზნეობრივი ტრადიციების საფუძველზე პიროვნების თვისებებისა და ცხოვრების წესის ჩამოყალიბება¹.

რელიგიური განათლება შეიძლება ორი ფორმით ხორციელდებოდეს:

- რელიგიის სწავლება;

¹ უფრო დანერგილებით იხ. ავტორის წიგნში: სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მართლმადიდებლური კულტურის სწავლების სამართლებრივი საფუძვლები. მ., 2003.

• რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება, როგორც რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდების ერთ-ერთი ფორმა.

სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიისა და რელიგიური გაერთიანებების შესახებ ცოდნის მიწოდების ორი ძირითადი ფორმა არსებობს:

- რელიგიის სწავლება;
- რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება.

შესაძლებელია სხვა განმარტებებიც¹.

რელიგიის სწავლება – ეს არის რელიგიური განათლების არასეკულარული ფორმა, რელიგიური ორგანიზაციის კონტროლით ან მართვით განხორციელებული კულტის მსახურთა ვიწრო პროფესიული მომზადება, ასევე კატეხიზაცია ან არაქრისტიანულ რელიგიურ ორგანიზაციებში მიმდინარე ანალოგიური პროცესები, რომლებიც მოსწავლის რელიგიურ გაერთიანებაში განეწვერიანებისკენ არის მომართული.

რელიგიის სწავლებასა და რელიგიისა და რელიგიური გაერთიანებების შესახებ ცოდნის მიწოდების სხვა ფორმებს შორის მთავარი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ რელიგიის სწავლება აუცილებლად გულისხმობს რელიგიური პრაქტიკის სწავლებას და თავად რელიგიურ პრაქტიკასაც – რელიგიური კულტის შესრულება, ღვთისმსახურებისა და სხვა რელიგიური წესებისა და ცერემონიების აღსრულება. ამით და მოსწავლეთა რელიგიურ გაერთიანებაში მოზიდვისკენ ორიენტაციით განპირობებულია რელიგიისა და რელიგიური გაერთიანებების შესახებ ცოდნის ასეთი ფორმით მიწოდების არასეკულარულობა და ნებაყოფლობითობის, როგორც მისი საფუძვლის, პრინციპის დაცვის აუცილებლობა.

რელიგიის სწავლება რელიგიურ გაერთიანებებში, რელიგიური ორგანიზაციის შიდა განათლების სისტემის ორ-

¹ იქვე, გვ. 9-11.

განიზაცებისა და დაწესებულებებში ხორციელდება, ანუ იმ საგანმანათლებლო ორგანიზაციებისა და დაწესებულებებში, რომლებიც მოცემული რელიგიური ორგანიზაციის მიერ არის დაფუძნებული ან მის შემადგენლობაში სხვა რელიგიურ დაწესებულებებთან ერთად შედის (ინდივიდუალურად ან სხვა დამფუძნებლებთან), მის მიერ აღიარებულია¹ ან მის ოჯახშია.

რელიგიური სწავლება შეიძლება საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებშიც ხორციელდებოდეს.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მოსწავლე ბავშვების, მათი მშობლებისა და მათი შემცველი პირების თხოვნით, აღნიშნული დაწესებულებების ადმინისტრაცია ადგილობრივი თვითმმართველობის შესაბამის ორგანოსთან შეთანხმებით რელიგიური ორგანიზაციას ნებას რთავს ასწავლოს ბავშვებს რელიგია საგანმანათლებლო პროგრამის ფარგლებს გარეთ, რელიგიური ორგანიზაციების მიერ საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიის სწავლების რეალიზების მხოლოდ ერთ-ერთ ფორმას ადგენს.

რელიგიის შესახებ ცოდნის სწავლება – ეს არის რელიგიის შესახებ ცოდნის შემცველი საგნების სეკულარული სწავლება, რელიგიის სამეცნიერო-კულტუროლოგიური განხილვის გზით.

რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება შეიძლება ორი გზით განხორციელდეს:

- რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება,

¹ ე. ი. იმ საგანმანათლებლო დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებში, რომლებიც მოცემული რელიგიური ორგანიზაციის მიერ არის დაფუძნებული ან მის შემადგენლობაში სხვა რელიგიური დაწესებულებებით შედის (ინდივიდუალურად ან სხვა დამფუძნებლებთან) ან არაკომერციული და კომერციული გაერთიანებებით, მაგრამ რელიგიური ორგანიზაციის მიერ „აღიარების“ პროცედურა გაიარეს.

- რელიგიათმცოდნეობითი განათლება.

რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება, რეალიზაციის ფორმის მიხედვით, შეიძლება იყოს როგორც სავალდებულო, ისე ნებაყოფლობითი – მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) თავისუფალი არჩევანის შესაბამისად.

რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება – ეს არის სწავლებისა და აღზრდის მიზანმიმართული პროცესი, რომელიც გარკვეული რელიგიური მსოფლმხედველობის საფუძველზე ხორციელდება პირვონებისა და საზოგადოების ინტერესებში, რასაც თან ახლავს მოსწავლის მიერ რელიგიური სწავლების შესახებ, იმ რელიგიისა და მისი წარმომადგენელი რელიგიური გაერთიანების კულტურისა და ცხოვრების შესახებ ცოდნის მიღება, რომელიც მოსწავლემ შესწავლისათვის აირჩია, შესაბამისი რელიგიური სწავლების და მასთან დაკავშირებული ზნეობრივი ტრადიციების საფუძველზე პირვონების თვისებებისა და ცხოვრების წესის ფორმირება.

რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება, შინაარსით რელიგიური არის, რეალიზების ფორმით კი – სეკულარული, არ გულისხმობს რელიგიური პრაქტიკის სწავლებას და არც თავად ასეთ პრაქტიკას – ღვთისმსახურებების, რელიგიური წესებისა და ცერემონიების ჩატარებას, არ არის მიმართული მოსწავლის რელიგიურ გაერთიანებაში გაწევრიანებისკენ (სასწავლო კურსი „მართლმადიდებლური კულტურა“ – მართლმადიდებელი ქრისტიანობის ტრადიციის შესწავლის მსურველთათვის, სასწავლო კურსები „ჩვენ ვსწავლობთ ისლამს“, „ისლამური კულტურის საფუძვლები“ და ა. შ. – მუსულმანური ტრადიციის შესწავლის მსურველთათვის, სასწავლო კურსი „ტრადიცია“ იუდაიზმის ტრადიციის შესწავლის მსურველთათვის, სასწავლო კურსი „პროტესტანტიზმის კულტურა“ – მისი შესწავლის მსურველთათვის).

რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება შეიძლება განხორციელდეს:

- სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების სახელმწიფო საგანმანათლებლო სტანდარტების (მაგალითად, თეოლოგიის პროფესიულ ჰუმანიტარული სპეციალობის ფარგლებში), რელიგიური ორგანიზაციების საგანმანათლებლო პროგრამების, სასწავლო გეგმების, სასწავლო კურსებისა და დისციპლინის შესაბამისად,

- რელიგიური ორგანიზაციების მიერ შექმნილ ან აღიარებულ საგანმანათლებლო ორგანიზაციებსა და დაწესებულებებში,

- აგრეთვე, ოჯახში ან სხვა სოციალურ ინსტიტუტებსი (შეიარაღებული ძალები, სასჯელაღსრულების დაწესებულებები და ა. შ.).

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება შეიძლება მხოლოდ ნებაყოფლობით ხორციელდებოდეს, ანუ მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) თავისუფალი არჩევანის შესაბამისად¹.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება შესაძლოა როგორც სპეციალური სასწავლო კურსის, ისე სხვა სასწავლო კურსების ფარგლებში ხორციელდებოდეს.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიო-ათმცოდნეობითი განათლება – ეს არის მოსწავლეთა ზოგადკულტურულ შემეცნებით ინტერესთან დაკავშირებული და სახელმწიფო სტანდარტების შესაბამისად განხორციელებუ-

¹ ძირითადი საგანმანათლებლო პროგრამის შესრულებისა და სხვა მოსწავლეთა კანონიერი უფლებების და ინტერესების დაცვის პირობით.

ლი რელიგიების და მათი წარმომადგენელი რელიგიური ორგანიზაციების სწავლებისა და პრაქტიკის თავისებურებების ძირითადი არსებითი განსხვავებების, იერარქიული თვითორგანიზაციის, ძირითადი მოვლენებისა და ისტორიულად მნიშვნელოვანი პიროვნებების, რელიგიის და მისი წარმომადგენელი რელიგიური გაერთიანებების ისტორიულ-პოლიტიკური და სოციალურ-კულტურული როლის, აგრეთვე, რელიგიის, როგორც კულტურის სპეციფიური ფორმისა და სოციალური ცხოვრების მოვლენის შესახებ აღწერილობითი ხასიათის ცოდნის მიწოდება.

რელიგიის შესახებ ცოდნის ასეთი ფორმით მიწოდება მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) მხრიდან არჩევანის ნებაყოფლობითობას არ გულისხმობს.

სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიათმცოდნეობითი განათლება, არის რა სეკულარული განათლება, ზოგადი წესით, არ ხორციელდება რელიგიური ან სხვა გაერთიანებების მმართველობით¹. კერძოდ, რელიგიათმცოდნეობითი განათლება არ უნდა იყოს ათეისტური. ამასთან ერთად, რელიგიათმცოდნეობითი განათლება შეიძლება სახელმწიფო სტანდარტის შესაბამისად, მაგრამ რელიგიური გაერთიანების მართვით ხორციელდებოდეს (მაგალითად, რელიგიათმცოდნეობითი განათლება რელიგიური ორგანიზაციის პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებაში). რელიგიათმცოდნეობითი განათლება შეიძლება რელიგიური გაერთიანების მიერ სახელმწიფო სტანდარტისგან დამოუკიდებლადაც ხორციელდებოდეს.

¹ რელიგიათმცოდნეობითი განათლება არ უნდა განიცდიდეს გავლენას მოქალაქეთა იმ გაერთიანებების მხრიდან, რომლებიც სახვადასხვა იდეოლოგიების, მათ შორის, სეკულარულ კვაზირელიგიებს („მსოფლიოს კულტურის“, ათეისტური ჰუმანიზმის, ათეიზმის და ა. შ.) პროპაგანდირებენ და ავრცელებენ.

სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიასა და რელიგიურ ორგანიზაციებთან დაკავშირებული ცოდნის მიწოდების ასეთ ფორმას განეკუთვნება როგორც რელიგიათმცოდნეობის კურსები, სადაც რამოდენიმე რელიგიასთან (რელიგიურ ორგანიზაციასთან) დაკავშირებულ ცოდნას აწვდიან, ასევე სასწავლო კურსები, რომელიც ერთი რელიგიის (რელიგიური ორგანიზაციის) შესწავლასთან არის დაკავშირებული.

შერეულ ფორმას (რელიგიათმცოდნეობით და რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლებას) წარმოადგენს ეთნოკულტურულ განათლებაში შემავალი ეთნოკონფესიური განათლება სახელმწიფო და საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში – მოსწავლეთა ტრადიციული (ეროვნული) რელიგიის სულიერ-ზნეობრივ ფასეულობებთან და კულტურასთან, როგორც ეროვნული კულტურის განუყოფელ ნაწილთან, ზიარება. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ასეთი რელიგიათმცოდნეობითი ეთნოკონფესიური განათლება მოსწავლეთა რელიგიურ გაერთიანებაში განეკუთვნება არ ისახავს მიზნად.

ამა თუ იმ საგანმანათლებლო მომსახურებაზე საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული შეკვეთა, მათ შორის რელიგიური განათლების რეალიზაციასთან დაკავშირებული შეკვეთა, სახელმწიფო საგანმანათლებლო სტანდარტის ფორმით ფიქსირდება, რომელიც ამა თუ იმ ტიპის, დონის, მიმართულების განათლების მიღების პირობასა და ფორმას განსაზღვრავს. ზოგიერთ შემთხვევაში საქართველოს განათლების სამინისტრო შეიძლება შეკვეთაზე რეაგირებდეს კონკრეტული სასწავლო საგნის სამაგალითო შინაარსის შემუშავებით, რომელიც შემდგომ საინფორმაციო წერილის ფორმით იგზავნება. ამასთან, მოქალაქისა და სოციალური ჯგუფის მხრიდან თანხმობის, არჩევანის გამოხატვის მრავალი ვარიანტი არსებობს.

განათლების ნებაყოფლობითი არჩევის ფაქტი შეიძლება სხვადასხვა ფორმით გამოიხატებოდეს – არა მხოლოდ წერილობითი ან ზეპირი ფორმებით. არსებობს საზოგადოებათა უმეტესობაში მიღებული და არა მხოლოდ კანონმდებლობაში, არამედ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში დაფიქსირებული, მოქალაქეთა და ხალხთა რელიგიურ-კულტურულ და რელიგიურ იდენტობასთან მჭიდროდ დაკავშირებული მყარი სტერეოტიპები. ამიტომ, ამ მსოფლმხედველობითი არჩევანის გამომხატვის სხვა ფორმებიც შესაძლებელია – საკუთარი თავის მართლმადიდებლობისადმი განკუთვნებით, უთანხმოების, უკმაყოფილების და ა. შ. არარსებობის შემთხვევაში.

ამასთან, მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) თანხმობა, მიიღონ რელიგიურ-კულტუროლოგიური ან რელიგიური განათლება, წერილობითი ფორმით უნდა განხორციელდეს. ასეთი მოთხოვნა ნორმატიულად არსად არ არის დაფიქსირებული, მაგრამ პრობლემის სპეციფიკისა და სინდისის თავისუფლების დარღვევაზე მოქალაქეთა ძალზე მტკივნეული რეაქციის გათვალისწინებით, წესი ასეთი უნდა იყოს, თუმცა მშობელთა თანხმობის ნოტარიულად დამოწმებული ხელმოწერა აუცილებელი არ არის.

საზოგადოებაში ნებისმიერი რელიგიური განათლება რელიგიური ორგანიზაციის ამა თუ იმ სახით მონაწილეობით – უშუალო თუ ირიბი – ხორციელდება. ეს მოქალაქეთა და საზოგადოების მიერ თავისი ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის რეალიზებით და შედეგად, მოსწავლისადმი გადაცემული ცოდნის პირველწყაროსთან შესაბამისობით განისაზღვრება – რელიგიური ორგანიზაციის ცხოვრებისა და ისტორიის სხვადასხვა ასპექტების შესახებ სწორი წარმოდგენების სწავლებით. რელიგიური ორგანიზაციის ასეთი მონაწილეობა შეიძლება მის მიერ დაფუძნებულ (ინდივიდუალურად ან სხვებთან ერთად) საგანმანათლებლო დაწესებულებ-

ბებში რელიგიური განათლების შინაარსის კონტროლში სეკულარული საგანმანათლებლო დაწესებულებებში გამოყენებადი რელიგიური განათლების საგანმანათლებლო მასალების კონფესიური ექსპერტიზის ფორმით გამოიხატებოდა.

ასევე მნიშვნელოვანია რელიგიური განათლების ორი ფორმის – რელიგიის სწავლების და რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება – ურთიერთდამოკიდებულების განხილვა პროფესიული რელიგიური განათლების საგანმანათლებლო დაწესებულებების საქმიანობაში.

საგანმანათლებლო დაწესებულებებში პროფესიული რელიგიური განათლების სამი სახე შეიძლება გამოვყოთ:

1. პროფესიული რელიგიური განათლების სახელმწიფო სეკულარული საგანმანათლებლო დაწესებულებები (პროფესიულ უმაღლეს განათლებას ახორციელებენ თეოლოგიის დარგში სახელმწიფო სტანდარტის შესაბამისად);

2. პროფესიული რელიგიური განათლების არასახელმწიფო სეკულარული საგანმანათლებლო დაწესებულებები (პროფესიულ უმაღლეს განათლებას ახორციელებენ თეოლოგიის დარგში სახელმწიფო სტანდარტის შესაბამისად, ამავდროულად, შეუძლიათ კულტის მსახურთა ვინროპროფესიული განათლების განხორციელება);

3. სასულიერო საგანმანათლებლო დაწესებულებები (სწავლების პროცესი არ არის სახელმწიფოს მიერ სტანდარტიზებული, რელიგიის სწავლება „ვინრო გაგებით“, ანუ კატეხიზაციის სახით მიმდინარეობს არაქრისტიანულ რელიგიურ გაერთიანებებში; ან კულტის მსახურთა ვინროპროფესიულ მომზადებას ახორციელებენ).

რელიგიური ორგანიზაციები მათ მიერ ან მათი მონაწილეობით დაარსებულ საგანმანათლებლო დაწესებულებებში სხვადასხვა ტიპის, დონის და მიმართულების სეკულარული საგანმანათლებლო პროგრამებს ახორციელებენ სახელმწიფო

საგანმანათლებლო სტანდარტების შესაბამისად, მათ შორის რელიგიური განათლების პროგრამებსაც. მაგალითად, მართლმადიდებლური ქრისტიანული თეოლოგიის საგანმანათლებლო პროგრამები იმ ფორმითა და ზომით, რამდენადაც მათზე მოთხოვნაა საზოგადოებაში, მოსწავლეთა და მათი მშობლების თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი თვითგამორკვევის საფუძველზე.

რელიგიური ორგანიზაციების პროფესიული რელიგიური განათლების სპეციალურ საგანმანათლებლო დაწესებულებებში (სასულიერო სკოლებში – აკადემიებში, სემინარიებში, სასწავლებლებში, მედრესეებში და ა. შ.) კულტის მსახურთა მომზადების განხორციელება არ გამოირიცხავს პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებების (სასულიერო სკოლების) შექმნასა და ფუნქციონირებას არასახელმწიფო სექულარული საგანმანათლებლო დაწესებულებების სახით, რომლებიც თავიანთ საგანმანათლებლო საქმიანობას სახელმწიფო სტანდარტების შესაბამისად ახორციელებენ და სექულარული დარგებში სპეციალისტებს ამზადებენ. ამასთან, კულტის მსახურთა უშუალო მომზადებაზე მიმართული განათლება ასეთ დაწესებულებებში მთელი საგანმანათლებლო პროცესის მხოლოდ ნაწილს წარმოადგენს, რომლის საფუძველს სექულარული განათლება წარმოადგენს.

რელიგიური ორგანიზაციების პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებებში ორი საგანმანათლებლო კომპონენტი ხორციელდება.

პირველი კომპონენტი – მოსწავლეთა სპეციალური მომზადება, რომელიც გულისხმობს მოსწავლეებში რელიგიური ორგანიზაციის ღვთისმსახურების და სხვა რელიგიური საქმიანობის ორგანიზებისა და პრაქტიკული განხორციელების უნარების ჩამოყალიბებას. ასეთ მომზადებას კულტის მსახურთა (მართლმადიდებელი მღვდლებისა და დიაკვნების, პროტეს-

ტანტი პასტორების, მოღვების, რაბინების და ა. შ.) პროფესიულ მომზადებასთან უშუალო კავშირშია და თავისი სპეციფიკაციის გამო სეკულარული განათლებას არ განეკუთვნება.

რელიგიური ორგანიზაციების პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებებში მეორე საგანმანათლებლო კომპონენტი თავისი მოცულობით ძირითადია, ხასიათით კი – სეკულარული. ეს კომპონენტი სეკულარული განათლების სპეციალობით – ისტორია, ფილოლოგია, თეოლოგია (მართლმადიდებლური განათლებისათვის – მართლმადიდებლური ქრისტიანული თეოლოგია) – მოსწავლეთა საბაზო მომზადებას უზრუნველყოფს და სახელმწიფო ლიცენზირებას, იდეალურ შემთხვევაში კი – სახელმწიფო აკრედიტაციას უნდა გადიოდეს. მოცემული კომპონენტის რეალიზაციის შედეგად რელიგიური ორგანიზაციების პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებების კურსდამთავრებულები სახელმწიფო ტიპის დიპლომს იღებენ და სპეციალისტები ხდებიან, რომელთაც არა მხოლოდ თავისი რელიგიური ორგანიზაციისათვის შეუძლიათ სარგებლობის მოტანა, არამედ მთელი საზოგადოებისა და სახელმწიფოსათვის. ამასთან, რელიგიური ორგანიზაციის პროფესიული რელიგიური განათლების დაწესებულებებს მეორე კომპონენტის განხორციელებაზე უარის თქმა შეუძლიათ. თუმცა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ასეთი გადაწყვეტილება მას თავს უნად მოახვიონ, რადგან რელიგიური ორგანიზაციები, თავისი შიდა განაწესით მოქმედებენ, რომელსაც სახელმწიფო პატივს სცემს, თუ კი ეს განაწესი არ ეწინააღმდეგება საქართველოს კანონმდებლობას.

1.2.3. რელიგიური განათლების საკითხები დამოუკიდებელ საქართველოში – ისტორია და თანამედროვეობა

საბჭოთა კავშირიდან გამოსვლის შემდეგ საქართველოს მთავრობამ და ქართველმა ხალხმა, ბუნებრივია, განიზრახა საბჭოთა საგანმანათლებლო სისტემიდან განსხვავებული, ქართული განათლების სისტემის შექმნა, რომელიც გათვლილი იქნებოდა ქართული საზოგადოების სოციო-კულტურულ თავისებურებებსა და ქართული სახელმწიფოს განვითარებაზე. ამ პროცესების შესაბამისად, საქართველოს მთავრობამ, რადიკალური ცვლილებების განხორციელებამდე, დაიწყო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის სასწავლო გეგმების ცვლილებები. კერძოდ, სასწავლო გეგმაში გაჩნდა საბჭოთა იდეოლოგიის მიერ აკრძალული საგნები – საქართველოს ისტორია, საქართველოს გეოგრაფია, რელიგია და კულტურა და სხვ. ჩვენთვის კონკრეტულად საინტერესოა რელიგიის სწავლების ფორმისა და შინაარსის მიმოხილვა ქართულ საგანმანათლებლო სივრცეში 90-იანი წლებიდან დღემდე.

1991 წელს, საქართველოს განათლების მინისტრის ბრძანება №34 11.03.1991 -ით შეიქმნა რელიგიის სწავლებასთან დაკავშირებული სპეციალური კომისია, რომელსაც უნდა განესაზღვრა რელიგიის სწავლების ფორმა და შინაარსი ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლაში. თუმცა, როგორც 1991-92 სასწავლო წლის სასწავლო გეგმის შესწავლამ ცხადყო, რელიგია, როგორც საგანი, გაცხადებულია, მაგრამ არ ფიგურირებს სასწავლო ბადეში და მხოლოდ ფაკულტატიური ხასიათი აქვს. შემდეგ ეტაპზე სახელმწიფო სწავლების დაწყებით საფეხურზე საგნის – „რელიგია და კულტურა – სავალდებულო სასწავლო საგანთა ნუსხაში შეტანას ახორციელებს. იგი 3 სასწავლო წლის განმავლობაში ითვლებოდა სავალდებულო საგნად და დასწავისში 2 საათი (მესამე-მეოთხე კლასებში) და შემდეგ

წლებში 3 საათი (მესამე, მეოთხე, მეხუთე კლასები, თითო საათი) ეთმობოდა. თუმცა, მალევე საგანს „რელიგია და კულტურას“ შეეცვალა სახელი და დაერქვა „რელიგიის ისტორია და კულტურა“. საგანი იხსნება სავალდებულო ბადიდან და ინვარიანტული სასწავლო ბლოკის (ერთგვარი არჩევითი საგნები) საგანს წარმოადგენს. (ზაქარია ქიტიასვილი ზოგადი განათლების რეფორმა საქართველოში /1991 – 2013 წლები/).

შემდეგ პერიოდში, საქართველოს განათლების სამინისტროს 2003 წლის 22 აგვისტოს ბრძანება №156 -ის საფუძველზე რელიგიის სწავლებასთან დაკავშირებით განისაზღვრა, რომ იმ სკოლებში, სადაც რელიგიის ისტორი და კულტურა სწავლება მე-3 -მე-7 კლასებში, დაემატოს მითოლოგიის სწავლება მე-8 – მე- 11 კლასებში.

2006 წელს, საქართველოს განათლების სამინისტროს 28 სექტემბრის ბრძანების N 841საფუძველზე ეროვნულ სასწავლო გეგმაში ჩნდება „გაუთვალისწინებელი დამატებითი საგნები“, კერძოდ, ვხვდებით ჩანანერს: „სკოლას უფლება აქვს, მოსწავლეებს შესთავაზოს ეროვნული სასწავლო გეგმით გაუთვალისწინებელი საგნები (მაგ., ცეკვა, ტოლერანტობის პროგრამა, ფოტოგრაფია, ასტრონომია, ჯანსაღი ცხოვრების წესი, რელიგიების ისტორია და სხვა). ამ საგნების სწავლება წლის დასაწყისშივე უნდა იყოს შეთანხმებული სამეურვეო საბჭოსთან და ასახული უნდა იყოს სასკოლო სასწავლო გეგმაში. ამ საგნის/საგნების პროგრამა უნდა მოიცავდეს შემდეგ აუცილებელ კომპონენტებს:

- საგნის მიზნები და ამოცანები და დასაბუთება, თუ რამდენად ემსახურება ეს მიზნები და ამოცანები ზოგადი განათლების ეროვნულ მიზნებში მოცემულ იდეალებს;

- საგნის ორგანიზების ფორმები (საგნის მასწავლებლის ვინაობა, საგაკვეთილო დატვირთვა, დავალებების ხასიათი და სიხშირე, შეფასების კრიტერიუმები).“

ამ გეგმის სასწავლო ბადეში რელიგიური განათლების თვალსაზრისით მე-5 კლასიდან მე-12 კლასამდე წარმოდგენილია არჩევითი საგანი კულტურა და რელიგია.

(ზაქარია ქიტიაშვილი ზოგადი განათლების რეფორმა საქართველოში /1991 – 2013 წლები/).

რა მდგომარეობაა ამ თვალსაზრისით საქართველოში თანამედროვე სკოლაში. ეროვნული სასწავლო გეგმის შემდეგი რედაქცია 2011-2016 წლებით თარიღდება (ამჟამად მოქმედი, ახალ რედაქციაზე მუშაობა დაწყებულია). ამ გეგმის მიხედვით რელიგიის სწავლება საჯარო სკოლაში არც ერთი ფორმით – არც დამოუკიდებელი და არც ინტეგრირებული, არც სავალდებულო და არც არჩევითი – გათვალისწინებული არ არის. სწავლების მესამე საფეხურზე დასაშვებია არჩევითი საგნები და წარმოდგენილია საგნთა ნუსხა. 30 საგნის ჩამონათვალშიც კი, რელიგიის ადგილი არ მოიძებნა. როგორც ჩვენი ნაშრომიდან ჩანს, მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში ამგვარ ვითარებას ადგილი არ აქვს. საქართველოს კულტურის ისტორია მთლიანად ეფუძნება ქართველი ხალხის რელიგიურ ფესვებს. ასე განსაჯეთ, ამ ეროვნული სასწავლო გეგმით, ქართველი ხალხის კულტურული მონაპოვრების სწავლებასაც გამოცლილი აქვს თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძველი.

საქართველოს კონსტიტუციით აღიარებულია „საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის განსაკუთრებული როლი ქვეყნის ისტორიაში“ და რომ საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის დადებული კონსტიტუციური შეთანხმების პრეამბულაში ნათქვამია: „მართლმადიდებლობა, ევროპის ერთ-ერთი ტრადიციული აღმსარებლობა, საქართველოში ისტორიულად სახელმწიფო რელიგია იყო, რომელმაც ჩამოაყალიბა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურა, ეროვნული მსოფლმხედველობა და

ფასეულობები; საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია" , სამწუხაროდ, იგივე შეთანხმება არ ითვალისწინებს საჯარო სკოლებში, სადაც მოსწავლეთა აბსოლუტური უმრავლესობა მართლმადიდებელი ეკლესიის მრევლია, მართლმადიდებელი სარწმუნოების სწავლების აუცილებლობას. აღნიშნული დოკუმენტის მე-5 მუხლის პირველი აბზაცის თანახმად, „საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მართლმადიდებელი სარწმუნოების შესახებ საგნის სწავლება ნებაყოფლობითია.“

2005 წლის 8 აპრილს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო ახალი კანონი ზოგადი განათლების შესახებ. ძველი კანონის პირველი თავის მე-13 მუხლი ითვალისწინებდა თანამშრომლობას მართლმადიდებელ ეკლესიასთან. ახალ კანონში მსგავსი შინაარსის მუხლი აღარ არსებობს. სამაგიეროდ იკრძალება სასწავლო პროცესის დროს რელიგიური ინდოქტრინიზაცია, პროზელიტიზმი და საჯარო სკოლის ტერიტორიაზე რელიგიური სიმბოლოების განთავსება არააკადემიური მიზნებისთვის. (თავი II, მუხლი 13, 18). იმდენად, რამდენადაც აღნიშნული კანონი არ განმარტავს, რას ნიშნავს რელიგიური ინდოქტრინიზაცია და პროზელიტიზმი, ეს ტერმინები რჩება სამართლებრივად გაუგებარი და ინტერპრეტირებადი. ასევე, რა კრიტერიუმებით უნდა განისაზღვროს საკლასო კედელზე დაკიდებული ხატი ან ჯვარი ემსახურება აკადემიურ თუ არააკადემიურ მიზნებს? სამწუხაროდ, არც ეს საკითხი არის განმარტებული მოქმედი კანონით და შესაბამისად, ტოვებს თავისუფალი ინტერპრეტაციისთვის საკმაოდ დიდ სივრცეს. ხატებთან დაკავშირებით გაკვირვებას იწვევს შემდეგი გარემოება: იმ დროს, როცა რელიგიური სიმბოლოები განთავსებულია საქართველოს სახელმწიფო სიმბოლიკაზე – წმინდა გიორგის ხატი გერბზე და ჯვრები დროშაზე – რატომ უნდა იზღუდებოდეს ხატებისა და ჯვრების თავისუფალი განთავსე-

ბა საკლასო ოთახებში? რატომ ჩათვალეს ქართველმა კანონმდებლებმა, რომ მაცხოვრის, დედა ღვთისმშობლისა თუ რომელიმე წმინდანის ხატს შეუძლია ძირი ამოუთხაროს ახალგაზრდა ქართულ დემოკრატიას?

ზოგადი განათლების შესახებ 18-ე მუხლის თანახმად, საჯარო სკოლის მოსწავლეებს უფლება აქვთ მხოლოდ „სასკოლო დროისგან თავისუფალ დროს ნებაყოფლობით შეისწავლონ რელიგია ან ჩაატარონ რელიგიური რიტუალი, თუ იგი ემსახურება რელიგიური განათლების მიღებას.“ საინტერესოა, რა განმარტებას აძლევს იგივე კანონის 2-ე მუხლი ტერმინს „სასკოლო დრო“: ესაა „სასკოლო სასწავლო გეგმით განსაზღვრული პროცესის, აგრეთვე სკოლის მიერ ინიცირებული, ორგანიზებული, კონტროლირებული, დაფინანსებული, აგრეთვე მისი სპონსორობით ჩატარებული ნებისმიერი ღონისძიების მიმდინარეობის დრო.“ ამ განმარტებიდან გამომდინარე, რელიგიის გაკვეთილებს საერთოდ ერთმევათ შესაძლებლობა, იქონიონ რაიმე ოფიციალური სტატუსი საშუალო საგანმანათლებლო სისტემაში, იმიტომ, რომ ის ვერ იქნება ვერც სასწავლო გეგმით განსაზღვრული, ვერც სკოლის მიერ ინიცირებული, ორგანიზებული, კონტროლირებული, დაფინანსებული თუ მისი სპონსორობით ჩატარებული საგანი.

2005 წლის 22 ივნისს საქართველოს საპატრიარქოსა და საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს შორის ხელი მოეწერა ურთიერთგაგების მემორანდუმს. დოკუმენტი ითვალისწინებს თანამშრომლობას ისეთ საკითხებში, როგორიცაა:

მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოების სწავლებისათვის საჭირო სახელმძღვანელოებისა და სასწავლო პროგრამების შედგენის, პედაგოგიური კადრების შერჩევის, მომზადებისა და დანიშვნა-გათავისუფლების პროცედურების შემუშავება;

მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოების საკითხების შემცველი საგნების სასწავლო გეგმების მომზადებისა და შესაბამისი სახელმძღვანელოების განხილვის პროცესში საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის წარმომადგენელთა მონაწილეობის პროცედურის შემუშავება;

საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის საგანმანათლებლო და სააღმზრდელო დაწესებულებების დაფინანსებისა და ქონებრივი საკითხების სამართლებრივი უზრუნველყოფა;

მოსწავლე-ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის თანამშრომლობის ფორმებისა და პირობების დადგენა.

ციტირებული მუხლები, ნამდვილად, შეიძლება ჩაითვალოს წინ გადადგმულ ნაბიჯად და გვაძლევენ იმედს, რომ ზოგადი განათლების შესახებ კანონში ახლო მომავალში იქნება შეტანილი მნიშვნელოვანი ცვლილებები და ქართველ მოსწავლეებს მიეცემათ საშუალება, სკოლის კედლებში დაუბრკოლებლად შეისწავლონ მართლმადიდებელი სარწმუნოება.

სამწუხაროა, რომ ქართულ საზოგადოებაში მემორანდუმი არ იყო ყველას მიერ აღქმული, როგორც დადებითი დოკუმენტი. მაგალითად, საქართველო სახალხო დამცველმა, სოზარ სუბარმა 2005 წლის 23 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტში წარდგენილ მოხსენებაში მემორანდუმი მიიჩნია, როგორც ანტიკონსტიტუციური და დისკრიმინაციული სხვა აღმსარებლობებთან მიმართებაში, რადგან:

1. სახელმწიფო შეიძლება აფინანსებდეს მართლმადიდებლობის შესწავლას, როგორც სახელმწიფო საზოგადო, ასევე საეკლესიო სასწავლო დაწესებულებებში;

2. საზოგადო სკოლებში რელიგიის პედაგოგის დანიშვნისას გადამწყვეტი როლი შეიძლება იქონიოს პედაგოგის აღმსარებლობამ და არა მისმა კვალიფიკაციამ, ომბუდსმენის თვალსაზრისით, ამით დაირღვევა აკადემიური თავისუფლება და მოხდება არამართლმადიდებელი პედაგოგების დისკრიმინაცია;

3. საგნები და სახელმძღვანელოები, რომლებიც შეიცავენ მართლმადიდებლურ სწავლებას, შეიძლება იყოს რელიგია, ლიტერატურა, ისტორია, ბუნებრივი დისციპლინები. შესაბამისად, საპატრიარქომ შეიძლება მიიღოს მონაწილეობა ამ სახელმძღვანელოების შედგენაში. სოზარ სუბარი თვლის, რომ ამით: ა) დაირღვევა საგნების შესწავლის მეცნიერული მიდგომა, მაგალითად, შეიძლება დაინერგოს კრეაციონიზმის თეორიის შესწავლა; ბ) საგანმანათლებლო სისტემაში შეიძლება შეიჭრას რელიგიური ცენზურა; გ) სხვა აღმსარებლობების შესწავლისას, განათლების სისტემამ შეიძლება მიიღოს არა პლურალისტური, არამედ ტენდენციური ხასიათი.

ქვემოთ ჩვენ შევეცდებით, პასუხი გავცეთ საქართველოს ომბუდსმენის მიერ წაყენებულ ბრალდებებს და ვნახოთ, რა წესებს ამყარებს ევროკავშირის წევრი ქვეყნების საკანონდებლო პრაქტიკა და ადამიანთა უფლებების შესახებ საერთაშორისო სამართალი.

მანამდე კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს სახალხო დამცველის კრიტიკაში შეინიშნება პოსტ-საბჭოური მენტალიტეტისთვის დამახასიათებელი თვისება, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფოს მიერ გაცემული ფული აღიქმება, როგორც საჩუქარი, რის გამოც საზოგადოება მუდმივ ვალში უნდა იყოს მთავრობის მიმართ. სინამდვილეში კი რეალობა სულ სხვაა: სახელმწიფოს ბიუჯეტი შედგება მოქალაქეების მიერ გაღებული გადასახადებისაგან. შესაბამისად, იმ შემთხვევაში, თუ მოქალაქეების სურვილია, რომ მათ შეიღებს

საზოგადო სკოლებში ეძლეოდათ რელიგიური განათლება, მთავრობა ვალდებულია ფინანსურად და ლოგისტიკურად უზრუნველყოს რელიგიის გაკვეთილების არსებობა ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემაში.

ამავდროულად პასუხს საჭიროებს შემდეგი საკითხიც: რელიგიის გაკვეთილებს უნდა ჰქონდეთ კონფესიური თუ ზოგადი ხასიათი? ნებისმიერი ერის განათლების ერთ-ერთი უმთავრესი კომპონენტია საკუთარი თვითმყოფადობის განმსაზღვრელი საგნების – ქვეყნის ისტორიის, კულტურის, ტრადიციებისა და რელიგიის – შესწავლა, რაც, რა თქმა უნდა, არ გამორიცხავს მსოფლიო ისტორიის, კულტურისა და რელიგიების შესწავლას. შესაბამისად, ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში უნდა ისწავლებოდეს მსოფლიო რელიგიების ისტორიაც, რაც ხელს შეუწყობს ბავშვებში რელიგიური ტოლერანტობის გრძნობის განვითარებას, მაგრამ ძირითადი აქცენტი უნდა კეთდებოდეს მართლმადიდებელი ქრისტიანული მოძღვრების შესწავლაზე. ახალგაზრდა თაობას ნათლად უნდა ესმოდეს, თუ რატომაა საქართველოს კონსტიტუციაში აღიარებული „საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის განსაკუთრებული როლი ქვეყნის ისტორიაში“ და რატომაა ნათქვამი საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის დადებული კონსტიტუციური შეთანხმების პრეამბულაში: „მართლმადიდებლობა, ევროპის ერთ-ერთი ტრადიციული აღმსარებლობა, საქართველოში ისტორიულად სახელმწიფო რელიგია იყო, რომელმაც ჩამოაყალიბა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურა, ეროვნული მსოფლმხედველობა და ფასეულობები.

1.2.4 სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების განხორციელების სამართლებრივი საფუძვლები

მსოფლიოს თითქმის ყველა სახელმწიფოში – თურქეთიდან აშშ-მდე და ევროპიდან ისრაელამდე – რელიგიის გაკვეთილები ტარდება. სახელმწიფო სკოლებში რელიგიური განათლების უარყოფისას დემოკრატიაზე აპელირება დემოკრატიული სახელმწიფოს არსის არცოდნას ავლენს. პოლონელი მკვლევარი, იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატი ხ. სუხოცკა თავის ნაშრომში „სასკოლო რელიგიური განათლება ზოგიერთი ევროპული ქვეყნის კონსტიტუციაში“¹ მიუთითებს, რომ რელიგიური განათლების უფლება აზრის, სინდისის და რელიგიის აღმსარებლობის თავისფულების ელემენტია. ეს უკანასკნელი დაბადებიდანვე ადამიანის ბუნებრივი უფლებაა და ამიტომ, ვერც სახელმწიფო და ვერც საზოგადოება ვერ მიანიჭებს მას ამ უფლებას – სახელმწიფომ ეს უფლება უნდა აღიაროს.

თუმცა დღეს, საქართველოს იმ მოქალაქეთა კონსტიტუციური უფლება, რომლებიც მართლმადიდებლობისადმი კუთვნილებას გამოხატავენ ან მას უპირატესობას ანიჭებენ, ეროვნულ-კულტურული და რელიგიური იდენტობის შესაბამისი განათლება მიიღონ, ეჭვქვეშ არის. შთაბეჭდილება იქმნება, რომ მართლმადიდებლური კულტურის მოწინააღმდეგეთა მოტივაციის მთავარი დომინანტი მართლმადიდებლობისადმი პირადი უარყოფითი დამოკიდებულება და სამართლებრივი დუალიზმია.

¹ Suchocka H. Nauczanie religii w szkole w swietle konstytucji i ustawodawstwa wybranych panstw europejskich // Nauczanie religii w szkole w panstwie demokratycznym. Lublin, 1991. S. 58-99.

როგორც ე. ასკეროვი აღნიშნავს: „მარად ცვალებადი სამყაროს გაჩენიდანვე ადამიანების ყოველდღიურ ცხოვრებაში სულიერი ფასეულობების ადგილი მუდმივი განხილვის საგანია. ბოლო ასწლეულში, მსოფლიო რუკაზე სეკულარული სახელმწიფოების გაჩენასთან ერთად, ასეთ სახელმწიფოებში რელიგიური განათლების სისტემის გამოყენების შესაძლებლობასთან და სეკულარული სახელმწიფოზე რელიგიის გავლენასთან დაკავშირებით განხილვის ახალი თემები წარმოიშვა. დისკუსიების ძირითადი თემა მდგომარეობს შემდეგში: შეიძლება თუ არა პატარებისა და მოზარდებისათვის სკოლაში რელიგიის სწავლება და შეესაბამება თუ არა რელიგიის სწავლება სახელმწიფოს სეკულარული წყობას. ლიბერალიზმის გასულ საუკუნეში ეს დისკუსიები დასავლეთის ქვეყნებში ლამის ყველაზე აქტუალურ საკითხად იქცა“¹.

სეკულარულ სკოლებში რელიგიურ განათლების რეალიზაციის წინააღმდეგ სხვადასხვა არგუმენტი მოჰყავთ. ყველა ამ არგუმენტს ერთი საერთო ნაკლი აქვს – მათ არ გააჩნიათ *explicite*, ანუ სიცხადე და თანმიმდევრულობა. პრაქტიკულად ყველა კრიტიკოსი ყოველგვარი არგუმენტაციის გარეშე სენტენციებს გამოთქევას ან მათი არგუმენტაცია არალოგიკურია.

სეკულარულ სკოლებში რელიგიური განათლების კრიტიკოსთა მტკიცებები სეკულარულ სკოლებში რელიგიური განათლების საქართველოს კანონმდებლობასთან შეუსაბამობის თაობაზე, უსაფუძვლოა. სეკულარულ სკოლაში რელიგიური განათლების საწინააღმდეგო ტიპური არგუმენტი იმაში მდგომარეობს, რომ რელიგია პირადი და ოჯახური საქმეა და ამიტომ საჯარო სკოლაში მისი ადგილი არ არის.

¹ ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა. მსოფლიო პრაქტიკა // <http://www.islam.az/statyi/teh3.htm>.

რელიგია თითოეული ადამიანის ინდივიდუალური საქმეა. თუ ოჯახში მიაჩნიათ, რომ ბავშვს ანგელოზებისა და სულების შესახებ ცოდნა უნდა გააჩნდეს, მას საეკლესიო საკვირაო სკოლაში წაიყვანენ. თუ სახელმწიფოს დასაშვებად მიაჩნია მოქალაქეთა პირად ცხოვრებაში ჩარევა და მითითება, თუ რა უნდა სწამდეთ მათ – ეს ტოტალიტარიზმის პირველი ნიშანია.

აღმსარებლობის ამგვარ „თავისუფლებას“ ძლივს თუ მივიჩნივთ ასეთად, რადგან ის რელიგიის მხოლოდ შინაგან თავისუფლებას უშვებს და რელიგიური თავისუფლების გამოვლენას ზღუდავს მანამ, სანამ რწმენა რაიმე სახით არ ვლინდება. აღმსარებლობის თავისუფლების სახლის კედლებით, ოჯახის ფარგლებით, მინიმალური ფსიქოლოგიური გამოვლენით შეზღუდვა აღმსარებლობის თავისუფლების უფლების დარღვევაა. თუ მორწმუნეთათვის კანონმდებლობის შესაბამისი ფორმებით საკუთარი რელიგიური კუთვნილების გამოხატვა მნიშვნელოვანია, თუ მორწმუნეთათვის მნიშვნელოვანია, რომ მათი შვილები სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში თავისი ეროვნული რელიგიურ-კულტურული ტრადიციის შესახებ ცოდნას იღებდნენ და ამ მოთხოვნის რეალიზება საქართველოს კანონმდებლობას არ ეწინააღმდეგება, მაშინ სახელმწიფოს არ აქვს უფლება რელიგიური ცხოვრება ოჯახის ან საკულტო ნაგებობის ჩარჩოებში „შეამწყვდიოს“, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ასეთი სახელმწიფო სეკულარული არ იქნება.

თუ საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოხატავს მოთხოვნას, რომ სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებების მოსწავლეები ნებაყოფლობითი არჩევანის საფუძველზე საკუთარი ეროვნული რელიგიურ-კულტურული ტრადიციის შესახებ ცოდნას იღებდნენ, მაშინ განათლების მართვის ორგანოები ვალდებული არიან, კანონმდებლობის ფარგლებში, მსურველებს ასეთი შესაძლებლობა შესთავაზონ.

მრავალი კრიტიკოსი ამტკიცებს, რომ საქართველოს საჯარო სკოლებში რელიგიური განათლება ამ ფორმით დაუშვებელია, რადგან საქართველო მრავალკონფესიური და მრავალეროვნული სახელმწიფოა.

ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის მე-18 სტატიის შესაბამისად რელიგიური განათლების უფლება სინდისის თავისუფლების, უფრო ზუსტად კი – აღმსარებლობის თავისუფლების რეალიზაციის ერთ-ერთი ფორმაა: „ყოველ ადამიანს აზრის, სინდისის და რელიგიის თავისუფლება გააჩნია“, კერძოდ, საკუთარი რელიგიისა და შეხედულებების გაცხადების უფლება¹.

ნებისმიერი სახელმწიფოს საჯარო სკოლებში აუცილებლად დგება საკითხი, თუ რა შინაარსის უნდა იყოს განათლება, როდესაც სკოლაში სხვადასხვა ეროვნების ბავშვები სწავლობენ.

14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენციის მე-5 სტატია ადგენს: „სახელმწიფოები, რომელშიც კონვენციის მხარეებს წარმოადგენენ, მიიჩნევენ, რომ: ა) განათლება ადამიანის პიროვნების სრულ განვითარებაზე უნდა იყოს მიმართული და ადამიანის უფლებათა და თავისუფლებათა უფრო მეტი პატივისცემისკენ; ყველა ხალხს, რასობრივ ან რელიგიურ ჯგუფებს შორის ურთიერთგაგებას, ტოლერანტობას და მეგობრობის ხელშეწყობისკენ, აგრეთვე, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მშვიდობის შენარჩუნებისკენ მიმართული საქმიანობის განვითარებისკენ; ბ) მშობლებს და შესაბამის შემთხვევაში, კანონიერ მზრუნველებს, უნდა ჰქონდეთ შესაძლებლობა, პირველ რიგში, სახელმწიფოს კანონმდებლობით გათვალისწინებულ ფარგლებში, თავისუფლად გაუშვან შვილები არა სახელმწიფო, არამედ სხვა სას-

¹ ადამიანის უფლებების საერთაშორისო აქტები. გვ. 41-42.

წავლო დანესებულებებში, რომლების განათლების ორგანოების მიერ დადგენილ მინიმალურ მოთხოვნებს პასუხობენ და მეორეც, უზრუნველყონ შვილების რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა თავისი შეხედულებების შესაბამისად; გ) უნდა ვალი-აროთ ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენელ პირთა უფელა, აწარმოონ თავიანთი საგანმანათლებლო საქმიანობა, სკოლების მართვის ჩათვლით და თითოეული სახელმწიფოს განათლების სფეროს პოლიტიკის შესაბამისად გამოიყენოს და ასწავლოს თავისი ენა იმ პირობით, რომ: დ) ამ უფლების რე-ალიზება არ უშლის უმცირესობების წარმომადგენელ პირებს, საკუთარ კოლექტივს გაუგონ და რომ ეს უფლება ქვეყნის სუვერენიტეტს არ ლახავს; ე) განათლების დონე ასეთი ტიპის სკოლებში კომპეტენტური ორგანოების მიერ დადგენილ ზო-გად დონეს არ ჩამოუვარდება...¹.

ამგვარად, 14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმი-ნაციასთან ბრძოლის კონვენციის მე-5 სტატია ეროვნული უმ-ცირესობების წარმომადგენელ პირთათვის უზრუნველყოფს საგანმანათლებლო საქმიანობის წარმოებისა და საკუთარი ენის გამოყენებისა და სწავლების უფლებას იმ პირობით, რომ ამ უფლების რეალიზება არ უშლის უმცირესობების წარ-მომადგენელ პირებს, საკუთარ კოლექტივს გაუგონ და რომ ეს უფლება ქვეყნის სუვერენიტეტს არ ლახავს.

მაშასადამე, ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენ-ლების მიერ უმრავლესობის კულტურის სწავლა მათ უფლე-ბებს არ ლახავს შემდეგი პირობების გათვალისწინებით:

- რელიგიური განათლების გაკვეთილებზე დასწრება ნე-ბაყოფლობითია;
- უმცირესობებს საკუთარი საგანმანათლებლო საქმიან-ობის წარმართვის, მათ შორის, სკოლების მართვის უფლება

¹ იქვე. გვ. 161.

აქვთ და სახელმწიფოს განათლების სფეროს პოლიტიკის შესაბამისად გამოიყენონ და ასწავლონ თავისი ენა (14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენციის 5 სტატიის „i“ „ii“ „iii“ პუნქტებით განსაზღვრული პირობების შესრულების შემთხვევაში);

- მშობლებს და შესაბამის შემთხვევაში, კანონიერ მზრუნველებს, უნდა ჰქონდეთ შესაძლებლობა, პირველ რიგში, სახელმწიფოს კანონმდებლობით გათვალისწინებულ ფარგლებში, თავისუფლად გაუშვან შვილები არა სახელმწიფო, არამედ სხვა საწსავლო დაწესებულებებში, რომლებიც განათლების ორგანოების მიერ დადგენილ მინიმალურ მოთხოვნებს პასუხობენ;

- მშობლებს და შესაბამის შემთხვევაში, კანონიერ მზრუნველებს, უფლება აქვთ უზრუნველყონ შვილების რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა თავისი შეხედულებების შესაბამისად.

ამიტომ, თუ საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმებს გაეყვებით, ეროვნული უმცირესობების განათლების ეთნოკულტურული შინაარსის საკითხს სათანადო ყურადღება უნდა დაეთმოს. ამასთან, საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ქრისტიანულ ფასეულობებზე დაფუძნებული ეთიკის, ლიტერატურის და ისტორიის სწავლებას ეს ყოველივე არ უშლის ხელს, ასევე არ უნდა უშლიდეს ხელს საზოგადოების სოციალური ერთობის განმტკიცებას და არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს საქართველოს მოქალაქეებს, რომლებიც თავს მართლმადიდებლობას განუკუთვნებენ ან უპირატესობას ანიჭებენ მას, თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი თვითგამორკვევის, თავისი და თავისი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) მსოფლმხედველობითი ფასეულობებისა და სულიერი არჩევანის შესაბამისი განათლების მიღების უფლებით ისარგებლონ. მათ შორის, საქართველოს საჯარო საგანმანათ-

ლებლო დანესებულებებში ქრისტიანულ სულიერ-ზნეობრივ ფასეულობებსა და ტრადიციებზე დაფუძნებული განათლება მიიღონ ჰუმანიტარულ საგნებში.

ო. რ. კვირკველია წერს¹, რომ საფრანგეთისა და იტალიისგან განსხვავებით საქართველო პოლიკონფესიური ქვეყანაა. თუმცა, დასავლეთ ევროპული საზომით საქართველო მონოკონფესიური და მონოეთნიკური ქვეყანაა, რაც არ ნიშნავს იმას, რომ საქართველოში რელიგიური მრავალფეროვნება არ არის. მაგრამ საფრანგეთსა და იტალიაშიც ხომ სხვადასხვა კონფესიური გაერთიანება მოქმედებს. 4-5 მილიონი ფრანგი თავს ისლამურ ტრადიციას განუკუთვნებს, თუმცა პრაქტიკაში ისლამს მათგან მხოლოდ 10% მისდევს. სხვადასხვა შეფასებებით საფრანგეთში 100 000-დან 300 000-მდე ბუდისტი ცხოვრობს. ნებისმიერ შემთხვევაში, საქართველო საფრანგეთსა და იტალიაზე უფრო მეტად პოლიკონფესიური არ არის, მითუმეტეს, თუ დღესდღეობით ამ ქვეყნებში მიმდინარე მიგრაციულ პროცესებს გავითვალისწინებთ, რასაც ამ ქვეყნებში ისლამის აღმსარებელი მოსახლეობის მოდინება მოჰყვება შედეგად. გარდა ამისა, პოლიკონფესიურ და მრავალეროვნულ ქვეყანაში მოქალაქეებს რელიგიური განათლების მიღების უფლება აქვთ, სახელმწიფოს კი შესწევს უნარი ეს პროცესი იმგვარად მოაწყოს, რომ არავის მიმართ მოხდეს ძალდატანება ან დისკრიმინაცია.

ამასთან, საქართველოში მცხოვრები ეროვნული და რელიგიური უმცირესობები ჩვენი ქვეყნის უმრავლესობის კულტურას უნდა იცნობდნენ. 14.12.1960 წ. განათლების სფეროში დისკრიმინაციასთან ბრძოლის კონვენციის შესაბამისად

¹ კვირკველია ო. რ. მრავალმერტიანობა საერო სკოლაში. როგორ ვუზრუნველყოთ მორწმუნეთა და ათეისტების უფლებების თანასწორობა?

საქართველოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ჰუმანიტარული საგნების სწავლების კულტურული მიზანშეწონილობის უზრუნველყოფა, ანუ მოსწავლეთათვის ქართული მართლმადიდებლური კულტურისა და საქართველოსათვის სხვა ტრადიციული რელიგიების კულტურის შესახებ ცოდნის გავრცელება არანაირად არ არღვევს ათეისტების ან სხვა რელიგიათა მორწმუნეების უფლებებს. აქ მთავარია ზომიერების დაცვა.

როგორც გ. მ. მორანი წერს, ესპანეთში „სახელმწიფოსა და კათოლიკური ეკლესიას მჭიდრო კავშირი აქვთ, რაც ქვეყნის ისტორიისთვის ტრადიციულია, ამ კავშირს კანონი ვერ გააუქმებს, რადგან ის თვით საზოგადოების კულტურით არის განპირობებული“¹. ამიტომ საეჭვოა მტკიცებები იმის თაობაზე, რომ ესპანურ სკოლებში სწავლება ესპანურ კულტურას არ უნდა ეყრდნობოდეს ან რომ ესპანურ სკოლებში კათოლიციზმის შესახებ ცოდნის სწავლება უნდა აიკრძალოს.

აქ სამაგალითოა ზოგადსაგანმანათლებლო სფეროში ისრაელის პოზიცია, რომელიც, ისრაელის განათლების სამინისტროს გენერალური დირექტორის, რონიტ ტიროშის² თქმით, იმაში მდგომარეობს, რომ მსოფლიოს ნებისმიერ წერტილში მყოფი ებრაელისთვის ისრაელის ისტორიის, კულტურისა და ენის სწავლება უზრუნველყოს.

¹ ესპანური თვალსაზრისი: საუბარი პროფესორ გლორია მორანთან // რელიგია და ადამიანის უფლებები: სინდისის თავისუფლებისკენ გზაზე. გამ III. შეად. ლ. მ. ვორონცოვამ, ა. ვ. პჩელინცევმა, ც. ბ. ფილატოვმა. ს.ბ. ფილატოვის საერთო რედ. М.: Наука, 1996. გვ. 91.

² რონიტ ტიროში, ისრაელის განათლების სამინისტროს გენერალური დირექტორი: „შვენს შვილებს სამხედრო მომზადება არ სჭირდებატ – ამისათვის არსებობს ჯარი“//Известия. 2002 წ. 10 ივნისი. № 98.

რელიგიის სწავლება და რელიგიურ-კულტუროლოგიური განათლება, როგორც რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდების ფორმა ნებაყოფლობითობის პრინციპის საფუძველზე უნდა ხორციელდებოდეს. საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ასეთ სასწავლო საგნებზე დასწრება სავალდებულო არავისათვის არ უნდა იყოს. თუ სკოლაში სხვა რელიგიის აღმსარებელი თუნდაც ერთი მოსწავლე არის, ან მოსწავლე, რომელსაც არ სურს რელიგიური განათლების მიღება, მისი აღმსარებლობის თავისუფლება დაცული უნდა იყოს. თუმცა, რელიგიური უმცირესობების უფლება ვერ გახდება საქართველოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში იმის საფუძველი, რომ მოსწავლეებმა საკუთარი შეხედულებებისა და მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) არჩევანის შესაბამისად განათლების მიღებაზე უარი მიიღონ. საქართველოს სახელმწიფო და საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია, საქართველოს ხალხთა სხვა ტრადიციული რელიგიური ორგანიზაციები მოწოდებულნი არიან, ამ პრობლემების გადაჭრისათვის ერთობლივად იმუშავონ, როგორც ყველა ცივილიზებულ საზოგადოებაში ხდება. მუსლიმებს და საქართველოს ხალხთა ტრადიციული რელიგიური ორგანიზაციების მორწმუნეებს, ნებაყოფლობითობის პრინციპის საფუძველზე, რელიგიური განათლების საკუთარი რელიგიური შეხედულებების შესაბამისად მიღების უფლება აქვთ.

აზრი იმის შესახებ, რომ სეკულარული სკოლაში მართლმადიდებლური განათლება დაუშვებელია სკოლაში სხვა რელიგიების წარმომადგენელი ან ურწმუნო ბავშვების არსებობის გამო, მოქალაქეთა კონსტიტუციური უფლებების მცდარი გაგების შედეგია. საქართველოს მოქალაქეებს – ქართველებს და სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებს, რომლებიც მართლმადიდებლობისადმი კუთვნილებას გამოხატავენ ან მას ანიჭებენ უპირატესობას, უფლება აქვთ ნებაყოფლობითობის

საფუძველზე მოითხოვონ საგანმანათლებლო მომსახურება – საკუთარ კულტურასა და მისი საფუძვლების შესახებ ცოდნის მიღება. მათ მიერ ასეთი საგანმანათლებლო მომსახურების მიღება ნებაყოფლობითობის პრინციპის დაცვის შემთხვევაში სხვა პირთა კონსტიტუციურ უფლებებსა და კანონიერ ინტერესებს, სინდისის თავისუფლების ჩათვლით, არ ლახავს, არ შეურაცხყოფს მათ რელიგიურ გრძნობებს და არ უშლის ხელს მათი უფლებების რეალიზებას. ამასთან, მოსწავლეთა და მათი მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) მიერ რელიგიური განათლების საგნების არჩევის ნებაყოფლობითობის პრინციპი უნდა იყოს დაცული.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების ნებაყოფლობითი არჩევანის საფუძველზე განხორციელება საქართველოს მოქალაქეებისათვის განეული საგანმანათლებლო მომსახურების სახით, რომლებიც საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმართ თავის კუთვნილებას გამოხატავენ ან უპირატესობას ანიჭებენ მას ვერ გახდება რელიგიური უმცირესობების უკმაყოფილების საგანი, რადგან ეს მათ კანონიერ უფლებებს არ ზღუდავს და არ ახდენს მათ დისკრიმინირებას. საქართველოს მოქალაქეები არ არიან ვალდებული ყველა რელიგიას მისდევნდენ ერთდროულად, საქართველოს სახელმწიფოს კი არ აქვს უფლება რელიგიური უმცირესობების პრეტენზიების დასაკმაყოფილებლად საქართველოს მოსახლეობის უმეტესობის ინტერესების და კონსტიტუციური უფლებების იგნორირება მოახდინოს. რელიგიური უმცირესობების კანონიერი ინტერესი ვერ იქნება ემოციური უარყოფის ნიადაგზე საქართველოში მართლმადიდებლობის ობსტრუქცია, საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიისადმი, როგორც ტრადიციული რელიგიური ორგანიზაციისადმი მისსავე კანონიკურ ტერიტორიაზე აგრესიული წინააღმდეგობის განევა, წინააღმდეგობა გაუწიონ

საქართველოს მოქალაქეების, რომლებიც თავს მართლმადიდებელ ეკლესიას განუკუთვნებენ ან უპირატესობას ანიჭებენ მას, რელიგიური განათლების მიღების კონსტიტუციური უფლების განხორციელებას. ასეთ შემთხვევაში, რელიგიური უმცირესობების ამგვარი ინტერესები, როგორც სხვა მოქალაქეების უფლებების დამრღვევი ინტერესები, იგნორირებულ უნდა იქნას საქართველოს სახელმწიფოს მიერ. ასეთი პრაქტიკა დემოკრატიულ სახელმწიფოებშია გავრცელებული.

მოსწავლეთა ტრადიციული (ეროვნული) რელიგიის კულტურულ-ზნეობრივ ფასეულობებსა და კულტურასთან, როგორც ეროვნული კულტურის განუყოფელ ნაწილთან საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ზიარება მოსწავლეთა და მათ მშობლების (კანონიერი წარმომადგენლების) საკუთარი ეროვნული კულტურის ფასეულობების შესაბამისად განათლების მიღების უფლების რეალიზაციას წარმოადგენს, რაც გარანტირებულია როგორც საქართველოს კანონმდებლობით, ასევე ადამიანის უფლებების საერთაშორისო აქტებით. მოსწავლეთათვის ასეთი შესაძლებლობის უზრუნველყოფა განათლებისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების მართვის სახელმწიფო ორგანოების ვალდებულებას წარმოადგენს.

საქართველოს მოქალაქეებისთვის, რომლებიც თავს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას განუკუთვნებენ ან უპირატესობას ანიჭებენ მას, თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი არჩევანის და საკუთარი მსოფლმხედველობრივი არჩევანის და კულტურული და სულიერ-ზნეობრივი შეხედულებების შესაბამისი განათლების მიღების უფლებაზე უარის თქმა რელიგიური ნიშნით დისკრიმინაციის ფორმას წარმოადგენს. ეს მთელი რიგი საერთაშორისო აქტების დარღვევაა.

საქართველოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების ნებაყოფლობითობის საფუძველზე შემოღების წინააღმდეგ კიდევ ერთი არგუმენტი ის

არის, რომ ასეთი განათლება, თითქოს, ათეისტების და სხვა რელიგიების მიმდევართა უფლებებს დაარღვევს.

სეკულარულობის დარღვევა არის იმ მოსწავლეთათვის ღვთის სჯულის საეალღებულო სწავლება, რომლებიც თავად და მათი მშობლები (ან მათი შემცვლელი პირები) ამის წინააღმდეგნი არიან. მაგრამ სეკულარულობის ასეთივე დარღვევა არის იმ მოსწავლეთათვის, რომლებიც თვითონ და მათი მშობლებიც (ან მათი შემცვლელი პირები) თავს მართლმადიდებლობასთან (ისლამთან და ა. შ.) აიგივებენ, ამა თუ იმ რელიგიასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ეროვნული კულტურის შესწავლაზე უარის თქმა იმ საფუძველზე, რომ კლასის ათეისტური უმცირესობა ან მეზობელ ქალაქში არსებული ათეისტების საზოგადოებრივი გაერთიანება ამის წინააღმდეგია. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობების მკვლევართა საყვარელ სიტყვა „კლერიკალიზმს“ თუ გამოვიყენებთ, მაშინ სახელმწიფოს სეკულარულობას არა მხოლოდ რელიგიური, არამედ ანტირელიგიური კლერიკალიზმიც ეწინააღმდეგება.

სეკულარულობა – გონივრული შუალედია სახელმწიფოსგან რელიგიური გაერთიანებების გამოყოფისა და კულტურასა და სახელმწიფოზე რელიგიის გავლენის არეკლვას შორის ოპტიმიზაციის შედეგი.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში¹ რელიგიური განათლების შეტანის წინააღმდეგ მოსაზრებები გამოწვეულია ან იმის არ ცოდნით, რომ მოქალაქეებს, რომლებიც თავს მართლმადიდებლურ ეკლესიას განუკუთვნებენ ან

¹ რელიგიური განათლება საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებაში რელიგიური გაერთიანების შექმნის ან რელიგიური საქმიანობის ფორმას არ წარმოადგენს, თუ ადგილი არ აქვს ვინაობის პროფესიულ რელიგიურ (სასულიერო) განათლებას.

მას ანიჭებენ უპირატესობას, თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი თვითგამორკვევისა და თავისი მსოფლმხედველობრივი არჩევანისა და თავისი კულტურული და სულიერ-ზნეობრივი შეხედულებების, ტრადიციებისა და ფასეულობების შესაბამისად განათლების მიღების უფლება აქვთ ან ასეთი მცდელობები სახელმწიფო ორგანოების მეშვეობით პროზელიტიზმის საშუალების მოპოვების მცდელობით არის გამოწვეული¹.

ამ მხრივ სამაგალითოა ფაქტი, რომ ადამიანის უფლებათა ევროპული კომისიამ რელიგიური უმცირესობების მიმართ-ვები არ დააკმაყოფილა, რომლებსაც შვედეთის სახელმწიფო სკოლებში შვედეთის სახელმწიფო ლუთერანული ეკლესიის მიერ სავალდებულო რელიგიური განათლების რეალიზაცია უკანონოდ მიაჩნდათ. ორ მიმართვაში ნათქვამია, რომ კანონი მხოლოდ შვედეთის სახელმწიფო ლუთერანული ეკლესიის ინტერესებს უზრუნველყოფს. პირველ შემთხვევაში კომისიამ მიიღო შვედეთის ლუთერანული ევანგელისტური ეკლესიის მიმართვა და კონფლიქტის დარეგულირების მიზნით მთავრობასთან მოლაპარაკებები დაიწყო. მოლაპარაკებები კომპრომისით დასრულდა და ევანგელისტური ლუთერანული ეკლესიის მიმდევრებს ნება მიეცათ სახელმწიფო სკოლებში რელიგიის გაკვეთილებს არ დასწრებოდნენ. როდესაც ათეისტებმა თავისთვისაც მოითხოვეს ასეთივე გამოწვევის, კომისიამ განაცხადა, რომ მათი მიმართვა „სრულიად უსაფუძ-ვლოა“².

¹ შევნიშნავთ, რომ მუსულმანების, პროტესტანტების, იედეველების და სხვათა მხრიდან თავისი სულიერ-ზნეობრივი შეხედულებებისა და ფასეულობების შესაბამისი განათლების მიღების უფლების რეალიზაცია ასევე სამართლებრივია, მაგრამ გამოგონილი საბაბით მათაც ეუბნებიან ამაზე უარს.

² ტროფიმჩუკი ნ. ა. საერთაშორისო დოკუმენტები სახელმწიფოსა და რელიგიური ორგანიზაციების ურთიერთობის პრინციპების,

არც იმ პრეტენზიას აქვს საფუძველი, თითქოს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლება სეკულარული განათლებას აყენებს ზიანს. საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლებით ნამეტან გატაცებას სეკულარული განათლების საზიანოდ ამ უკანასკნელის პროფანაციისკენ და განათლების ეროვნული სისტემის ნგრევისკენ მივყავართ, ეს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში განათლების სეკულარულობას ეწინააღმდეგება.

მაგრამ რელიგიის საქართველოს განათლების ეროვნული სისტემისგან სრული იზოლირებაც სეკულარულობის პრინციპისგან გადახვევაა და შედეგად როგორც განათლების სისტემის, ასევე ეროვნული კულტურის დეგრადაციას მივიღებთ, ეს რელიგიისადმი დამოკიდებულების ნიშნით მორწმუნეთა დისკრიმინაციას წარმოადგენს, რითიც ადამიანის უფლებების რიგი საერთაშორისო აქტები ირღვევა, მათ შორის 10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 1, მე-2, მე-6, მე-7, მე-18 სტატიების ნორმები, 1981 წ. 25 ნოემბრის რელიგიისა ან შეხედულებების საფუძველზე არსებული არატოლერანტობისა და დისკრიმინაციის ყველა ფორმის ლიკვიდაციის შესახებ დეკლარაციის მე-2 სტატიის მე-2 ნაწილი, მე-5 სტატიის 1 და მე-2 ნაწილები, 16.12. 1966 წ. ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების საერთაშორისო პაქტის მე-15 სტატიის 1 ნაწილი, 16.12.1966 წ. სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების საერთაშორისო პაქტის მე-2, მე-5, მე-18, მე-19 სტატიების 1 ნაწილი 24

ადამიანის სინდისი თავისუფლების უფლების შესახებ // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 15.

სტატიის 1 ნაწილი, 26 სტატია, 20.11.1989 წ. ბავშვთა უფლებების კონვენცია და სხვ.

არის ისეთი პრობლემებიც, რომლებსაც არარელიგიური განათლება ვერ გადაწყვეტს. ერთ-ერთ მათგანს სამოქალაქო-პატრიოტული და სულიერ-ზნეობრივი აღზრდა წარმოადგენს. სულიერ-ზნეობრივი აღზრდა ვერ იქნება რომელიმე მსოფლმხედველობაზე დაფუძნებული. საზოგადოების ცხოვრებაში სულიერი კომპონენტის დაკარგვას სულიერი ორიენტირების კარგვა მოსდევს. სულიერება და ზნეობა ნებისმიერი ხალხის ერთგვარი სოციალური იმუნიტეტია.

ურთიერთქმედების კიდევ ერთი მიმართულება შეიძლება ეკოლოგიური განათლება იყოს. ადამიანური ეთიკის დასავლელი სპეციალისტების დასკვნების თანახმად ინდივიდუალური ცნობიერების ეკოლოგიზაციაში სასურველი შედეგის მიღწევაში „რელიგიას მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეუძლია“¹.

¹ Religion and Environmental Crisis / Ed. by E. C. Hargrove. Athens. University of Georgia, 1986.

თავი II

საჯარო სკოლაში რელიგიური განათლების საერთაშორისო საკანონმდებლო პრაქტიკის ასპექტები

2.1 ევროკავშირის ქვეყნების კანონმდებლობა

საერო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიურ განათლების უფლება საკუთარი ეროვნულ-კულტურული იდენტობის შესაბამისად განათლების მიღების უფლების შემადგენელი ნაწილია.

ცხადია, იმისათვის რომ პასუხი გავცეთ კითხვას, შესაძლებელია თუ არა რელიგიური განათლების საგნების სწავლება საჯარო სკოლაში, უნდა შევისწავლოთ უცხოური გამოცდილება. ჩვენს ქვეყანაში განათლების სფეროში რელიგიურ გაერთიანებებთან ურთიერთობის ეფექტური სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავებისათვის აუცილებელია სხვა ქვეყნების შესაბამისი გამოცდილების კვლევა. ყველაზე ფასეულია იმ ქვეყნების გამოცდილება, რომლებიც ბოლო ასწლეულის მანძილზე არა სტაბილურად და თანდათანობით ვითარდებოდნენ, არამედ საზოგადოებრივი განვითარების კრიზისები გაიარეს და ეფექტურად შეძლეს კატაკლიზმების ნეგატიური შედეგების გადალახვა, პირველ რიგში ეს გერმანიის გამოცდილებაა.

საკუთარი შეხედულებების შესაბამისად განათლების მიღების უფლების რეალიზაციის საკითხი, მათ შორის რელიგიური განათლების მეშვეობით საჯარო საგანმანათლებლო დაწესე-

ბულებებში, ბევრ უცხოურ სახელმწიფოში დადებით ჭრილ-შია გადანაცვებული. სახელმწიფოსა და განათლების საერო ხასიათის შენარჩუნებასთან და რელიგიური გაერთიანებების სახელმწიფოსგან გამოყოფასთან ერთად, მრავალი დასავლეთ ევროპული ქვეყნის სახელმწიფო საგანმანათლებლო დანესებულებებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში რელიგიური განათლების საგნები ისწავლება. ეს კანონზე დაფუძნებული პრაქტიკაა, რომლითაც, უპირველეს ყოვლისა, ხდება მშობლების უფლების რეალიზება, აირჩიონ მათი შვილებისათვის განათლება და აღზრდა.

დღესდღეობით, მსოფლიოში სახელმწიფო სკოლებში საერო განათლების მრავალი მოდელი არსებობს, რაც სხვადასხვა სახელმწიფოს ეროვნულ-კულტურული, ისტორიული და სოციალური თავისებურებებით განისაზღვრება. ერთ ქვეყანაში საერო განათლების ჩამოყალიბების ერთი სახის გამოცდილებაა, მეორეში – მეორე. სხვადასხვა ქვეყნებში არსებული სახელმწიფოსა და რელიგიურ გაერთიანებებს შორის ურთიერთობების მოდელების უნიფიცირების მოთხოვნა ისეთივე აბსურდულია, როგორც გამოთქმა „საავადმყოფოში ავადმყოფთა საშუალო ტემპერატურა“.

ევროპულ ნორმებთან შეწყობის მოთხოვნის შესრულება, როგორც რ. დებრე¹ აღნიშნავს ანაქრონიზმი იქნებოდა: „სისულელეა, რომ ერთ ცხვარს აიძულო სხვა ცხვრებს დაემსგავსოს“. ისინი, ვინც უნიფიცირებისკენ მოგვიწოდებენ ჩუმიდებიან (ან ავიწყდებათ) იმაზე, რომ რელიგიური განათლების სფეროში არ არსებობს და ვერც იარსებებს ერთიანი მოდელი. რამდენი ქვეყანაც არსებობს, იმდენივე სიტუაციაა. ირლანდ-

¹ Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre d l'Education nationale „L'eneignement du fait religieux dans l'Ecolelaique“. Praris. Fevrier. 2002.

იაში, სადაც კონსტიტუცია წმინდა სამეხსიანო ხოტბას ასხამს, საბერძნეთში, სადაც ავტოკეფალური მართლმადიდებლური ეკლესია სახელმწიფო ეკლესიის სტატუსით სარგებლობს, განათლებას კონფესიური და სავალდებულო ხარისხით აქვს. ესპანეთში, სადაც საღვთო რჯულს სპეციალისტები ასწავლიან, რომელთაც საერო ადმინისტრაცია ეპარქიის მიერ წარმოდგენილი კანდიდატების სიიდან ირჩევს, რელიგიური განათლება ფაკულტატიურია. პორტუგალიაში, ნეიტრალიტეტის პრინციპის მიუხედავად, 2002 წლამდე რელიგიის სწავლებას სახელმწიფო სკოლებში კათოლიკური ეკლესია ახორციელებდა. დანიაში, სადაც ლუთერანული ეკლესია სახელმწიფო ეკლესიაა, საღვთო რჯულს არ ასწავლიან, მაგრამ სახელმწიფო სკოლის ყოველ საფეხურზე ასწავლიან „ქრისტიანული ცოდნის“ ფაკულტატიურ კურსს. გერმანიაში, სადაც ყოველ მინას თავისი საგანმანათლებლო პროგრამა გააჩნია, ქრისტიანული რელიგიური განათლება სავალდებულო პროგრამაში შედის და ხშირად ეკლესიის კონტროლის ქვეშ ხორციელდება, ხოლო რელიგიურ საგნებში მიღებულ ნიშნებს უფროს კლასებში გადაყვანისას ითვალისწინებენ. ბელგიაში, სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებების მოსწავლეებს საშუალება აქვთ აირჩიონ რელიგიური კურსი ან ზნეობის არაკონფესიური კურსი. ამგვარად, ამ სფეროში ერთიანი ევროპული ნორმა არ არსებობს, ყოველი ქვეყნის ეროვნული შეგნება თავის ისტორიულ მემკვიდრეობას თავისებურად ეყრდნობა და სულიერი მემკვიდრეობის მიმართ დამოკიდებულებას თავისებურად აყალიბებს, მათ შორის ეროვნული განათლების სფეროშიც. დღესდღეობით, მსოფლიოში საერო სახელმწიფოს რამოდენიმე მოდელია რეალიზებული, მაგრამ ათეიზმის გასახელმწიფოებისკენ არც ერთი მათგანი არ არის მიმართული.

ავსტრია. ავსტრიის კონსტიტუციის 14 სტატიის მე-10 ნაწილი ადგენს: „ადმინისტრაციული რაიონების მიწებზე მოქმედი

ფედერალური სასკოლო ორგანოების, სავალდებულო სასკოლო სწავლების, სკოლების, კერძო სკოლებისა და სკოლასა და ეკლესიას (რელიგიურ საზოგადოებებს) შორის ურთიერთობის, სკოლაში რელიგიის სწავლების ჩათვლით, ორგანიზების საკითხებთან დაკავშირებით, თუ ეს საკითხები უმაღლეს სასწავლო დანესებულებებსა და ხელოვნებათა აკადემიას არ ეხება, ფედერალური კანონების მიღება მხოლოდ ეროვნული საბჭოს მიერ არის შესაძლებელი წევრთა, არა ნაკლებ, ნახევრის დასწრებისას და ხმების ორი მესამედის უმრავლესობით...¹ ავსტრიის კონსტიტუციის 14-ა სტატიის მე-3 ნაწილი: „თუ ეს მე-2 აბზაცში დასახელებულ საკითხებს არ ეხება, მაშინ ფედერაციის განკარგულებაში შედის კანონმდებლობა, მიწების განკარგულებაში – აღმასრულებელი საქმიანობა ა) რელიგიის სწავლების საკითხებში...“²

ანდორა. ანდორას სათავადოს 1993 14 მარტის კონსტიტუცია: „კონსტიტუცია აზრის, რელიგიის და კულტის, საკუთარი აზრის, რელიგიის ან რწმენის გამოვლენისა და გამოთქმის გარანტიას იძლევა... კონსტიტუცია კათოლიკურ ეკლესიას თავისი საქმიანობის თავისუფლად და საჯაროდ განხორციელების და ანდორის ტრადიციაზე დაფუძნებული მის სახელმწიფოსთან თანამშრომლობის ურთიერთობების მხარდაჭერის გარანტიას აძლევს. კონსტიტუცია აღიარებს კათოლიკური ეკლესიის მიერ დაფუძნებული გაერთიანებებს, რომელთაც მის ნორმებთან შესაბამისობაში იურიდიული პირის უფლება და სრული ქმედითუანიარობა გააჩნიათ, რაც საერთო ანდორული წესიდან გამომდინარეობს“ (სტატია 11)³; „1. ნებისმიერ

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. / ლ. ა. ოკუნკოვის საერთო რედაქციით. M.: HOPMA, 2001. გვ. 35.

² იქვე. გვ. 36.

³ იქვე. გვ. 230.

პირს აქვს განათლების უფლება, რომლის მიზანია ადამიანის პიროვნების სრული განვითარება და თავისუფლებისა და ძირითადი უფლებების პატივისცემა. 2. განათლებისა და საგანმანათლებლო ცენტრების შემნის უფლება აღიარებულია. 3. მშობლებს უფლება აქვთ თავიანთი შვილებისათვის განათლება აირჩიონ. ასევე, მათ, თავისი შეხედულებების შესაბამისად, აქვთ შვილების ზნეობრივი და რელიგიური აღზრდის უფლება" (სტატია 20)¹.

ბელგია. ბელგიაში სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებების მოსწავლეებს საშუალება ეძლევათ არჩევიან გააკეთონ რელიგიურ კურსსა და ზნეობის არაკონფესიურ კურსებს შორის². ეს უფლება ბელგიის კონსტიტუცია 24 სტატიის 1 პარაგრაფშია დაფიქსირებული: „განათლება თავისუფალია... საზოგადოება უზრუნველყოფს მშობლების თავისუფლებას, აირჩიონ თავიანთი შვილებისათვის განათლება. საზოგადოება ნეიტრალურ განათლებას ახორციელებს. ნეიტრალობა, კერძოდ, გულისხმობს მოსწავლეთა და მშობელთა ფილოსოფიური, იდეოლოგიური და რელიგიური შეხედულებების პატივისცემას. სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ ორგანიზებული სკოლები სავალდებულო სასწავლო პერიოდში ერთ-ერთ აღიარებულ რელიგიასა და არაკონფესიური ზნეობის სწავლებას შორის არჩევიან უზრუნველყოფს“³. ბელგიის კონსტიტუცია 24 სტატიის მე-3 პარაგრაფი: „ყველას აქვს განათლების უფლება ფუნდამენტური თავისუფლებებისა და უფლებების დაცვის პირობებში. განათლებისადმი წვდომა უფასოა სავალდებულო სასკოლო განათლების დასრულებამ-

¹ იქვე. გვ. 231.

² Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre d l'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laique“. Paris. Fevrier. 2002.

³ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. გვ. 344.

დე. ყველა მოსწავლეს, ვინც სავალდებულო სასკოლო განათლებას ექვემდებარება, უფლებას აქვს სახელმწიფოს ხარჯზე სულიერი და რელიგიური განათლება მიიღოს¹.

როგორც ე. ასკეროვი წერს, ბელგიის განათლების სისტემაში სკოლები 4 ჯგუფად იყოფა: 1) საეკლესიო სკოლები (რელიგიური განათლების გაკვეთილები კათოლიკური სწავლების ფარგლებში ტარდება); 2) საჯარო სკოლები (კომუნების სკოლები); 3) სახელმწიფო სკოლები; 4) სპეციალური სკოლები. ბოლო სამი ტიპის სკოლებში რელიგიური განათლება სავალდებულოდ ითვლება და ბელგიის სახელმწიფოს მიერ ოფიციალურად აღიარებული რელიგიების მიხედვით წარმოებს (კათოლიკური ქრისტიანობა, პროტესტანტიზმი, ისლამი, იუდაიზმი, ზნეობა). ქვეყანაში ყველა მოსწავლემ, რომელიც ნებისმიერი ტიპის სკოლაში სწავლობს, აუცილებლად უნდა აირჩიოს რელიგიური განათლების საგნებიდან ერთ-ერთი: კათოლიკური ქრისტიანობა, პროტესტანტიზმი, ისლამი, იუდაიზმი, ზნეობა. თუ საგანმანათლებლო დაწესებულების (გარდა რელიგიურისა) მოსწავლე არც ერთ რელიგიას არ მისდევს, რომელიმე სხვა რელიგიას მისდევს ან ათეისტად აცხადებს თავს, მას რელიგიური განათლების საგნებზე უარის თქმის და ზნეობის გაკვეთილების არჩევის უფლება აქვს. საზოგადოებას აუცილებლად მიაჩნია ამ მოსწავლეებს ზნეობის გაკვეთილებზე ზოგადსაკაცობრიო ზნეობრივ ფასეულობები გააცნოს, მიაწოდოს ცოდნა საზოგადოებაში ქცევის ნორმების შესახებ. ორ ნახევარი წლის ასაკის ბავშვების რელიგიური განათლება ბელგიაში საბავშვო ბაღებში იწყება ლოცვით, რელიგიური ცოდნა მიენოდება ნახატების, გასაფერადებელი წიგნების, სათამაშოების მეშვეობით. 1980 წლის ბოლომდე კათოლიკური ქრისტიანული რელიგიის გაკვეთილებს დაწყებითი სკოლის

¹ იქვე. გვ. 344.

1-2 კლასებში კვირაში ოთხი საათი ეთმობოდა, 3-4 კლასებში – სამი საათი, 5-6 კლასებსა და ლიცეუმებში – ორი საათი. 1980-იანი წლების ბოლოდან დღემდე დაწყებით და საშუალო კლასებში, ასევე, ლიცეუმებში რელიგიურ გაკვეთილებს კვირაში ორი საათი ეთმობა, ზოგიერთ იდეოლოგიურ სკოლაში – სამი საათი კვირაში. აქვე დავამატებთ, რომ ბელგიის კათოლიკური უნივერსიტეტის სოციოლოგიური განყოფილების Louvain მკვლევრები 1968 წ. ისლამის კულტურული ცენტრის გახსნას, 1974 წ. ისლამის ოფიციალურ აღიარებას, 1976 წლიდან კი – სკოლებში (საეკლესიო სკოლების გარდა) სოციალური დაკვეთის საფუძველზე ისლამის რელიგიური განათლების გაკვეთილების ჩატარებას და სხვა მოვლენებს ბელგიაში ისლამის ისტორიის დასაწყისად განიხილავენ¹.

მართლმადიდებელი ეკლესია ბელგიაში ოფიციალურად 1985 წელს აღიარეს და 1997 წლის 1 სექტემბრიდან ბელგიის ფრანგული საზოგადოების/თემის სახელმწიფო სკოლებში მართლმადიდებლობის შესახებ ცოდნის მიწოდება ნებადართული გახდა. 1989 წლის სექტემბრიდან ბელგიის ფლამანდიური საზოგადოების/თემის სახელმწიფო სკოლებში ოფიციალურად ნებადართულია „მართლმადიდებლობის“ კურსის სწავლება. ბელგიელებს შორის მართლმადიდებლობისადმი ინტერესი იზრდება და როგორც ნიკოლაი ლილზოვი აღნიშნავს, ეს კურსი ფლამანდიის ტერიტორიაზე ათეულობით სკოლაში ისწავლება².

ბულგარეთი. საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი მოქმედებს სოფიის სახელმწიფო უნივერსიტეტში „წმ. კლიმენტ ოქრიდელი“, რომელიც ბულგარეთის პირველი უმაღლესი სკოლაა,

¹ ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა. მსოფლიო პრაქტიკა.

² ლიზლოვი ნ. რელიგიური განათლება უცხოეთში // <http://www.state-religion.ru>.

ბულგარელი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი კულტურული და საგანმანათლებლო ტრადიციის განსახიერება. საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი 1908 წ. შეიქმნა ბულგარეთის მართლმადიდებელი ეკლესიისა და აღმსარებლობის სამინისტროს მონაწილეობით. 1921 წ. ბულგარეთის სახალხო განათლების შესახებ კანონის 285 სტატიის «ა» პუნქტის ნორმამ განსაზღვრა უნივერსიტეტის საღვთისმეტყველო 8 კათედრიანი ფაკულტეტი დაარსება. აღნიშნული კანონის 298 და 309 სტატიებით გათვალისწინებული იყო, რომ ახლადგახსნილი სპეციალური კომისიის დავალებით ფაკულტეტის პირველ სამ პროფესორს უნივერსიტეტის აკადემიური საბჭო აირჩევს. ფაკულტეტმა ბულგარეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის ასობით ღვთისმეტყველი, ღვთისმსახური, რელიგიის მასწავლებელი და ა. შ. მოამზადა. 1951 წ. პოლიტიკური მიზეზების გამო ფაკულტეტი უნივერსიტეტს გამოეყო და „უმაღლეს სასულიერო სასწავლებლად“ იქცა სახელწოდებით სასულიერო აკადემია „წმ. კლიმენტ ოქრიდელი“, ბულგარეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ხელმძღვანელობით. 1991 წლის ივლისში სოფიის უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობამ სასულიერო აკადემიაში ბრძანება გააგზავნა იმის თაობაზე, რომ ის კვლავ უნივერსიტეტის ფაკულტეტი განხდარიყო, რაც 1991 წლის აგვისტოში განხორციელდა. დღესდღეობით საღვთისმეტყველო ფაკულტეტს ორი კათედრა გააჩნია: „წმინდა წერილი (ძველი და ახალი აღთქმა), ეკლესიის ისტორია და ეკლესიური სამართალი“ და „სისტემატური და პრაქტიკული ღვთისმეტყველება“. ფაკულტეტის სპეციალობებია: ისტორიული ღვთისმეტყველება, ბიბლიური ღვთისმეტყველება, სისტემატური ღვთისმეტყველება, პრაქტიკული ღვთისმეტყველება. დღეს საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი სხვა ფაკულტეტებთან ერთად სოფიის უნივერსიტეტის საფუძველს წარმოადგენს. ფაკულტეტზე 15 მასწავლებელი, 23 ასისტენტი და უფროსი

მასწავლებელი მუშაობს, სულ 38 ადამიანი. 2000 – 2001 სასწავლო წელს საღვთისმეტყველო ფაკულტეტზე 700-ზე მეტი სტუდენტი და 15 დოქტორანტი სწავლობდა¹.

დიდი ბრიტანეთი. დიდი ბრიტანეთის კანონმდებლობაში 10.12.1948 წ. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 26 სტატიის მე-3 ნაწილის დებულება აისახება, რომელიც მცირეწლოვანი შვილებისათვის განათლების არჩევის საკითხში მშობლების პრიორიტეტეს ადგენს². 1944 წ. განათლების აქტის 77 ნაწილში დაფიქსირდა, რომ ბავშვები მათი მშობლების სურვილი თანახმად უნდა იღებდნენ განათლებას, თუ ეს სურვილები განათლების ეფექტურობასა არ უშლის ხელს და დამატებით საზოგადოებრივ ხარჯებს არ მოითხოვს³.

როგორც ე. ასკეროვი წერს, 1870 წლამდე ინგლისის სკოლების უმეტესობა ანგლიკანურ ეკლსიას იყო მიმავრებული. ამიტომ რელიგიური განათლება განათლების განუყოფლ ნაწილს წარმოადგენდა. საეკლესიო სკოლებში რელიგიური განათლება ერთადერთ მიზანს – რელიგიის შესწავლას ემსახურებოდა. ამ სკოლებში გამოყენებული რელიგიური სახელმძღვანელოები ქრისტიანული რელიგიის შესახებ ენციკლოპედიურ ცოდნას მოიცავდა. სახელმწიფო სკოლებში კი კატეგორიულად იყო აკრძალული ყველა რეგილიური მიმდინარეობის სწავლება (denominational რელიგიური სწავლება) და რელიგიის სწავლების საკითხებს სკოლა წყვეტდა. თუ სკოლის ადმინისტრაცია სკოლაში რელიგიის სწავლებას გადანყვეტდა, მაშინ 1870 წ. რწმენის თავისუფლების კანონის თანახმად მას უნდა დაეცვა ამ კანონის ნორმა იმის თაობაზე, რომ რელიგი-

¹ საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი – http://bgru.net/intr/education/sun_f.htm#S15.

² ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო აქტები. გვ. 73.

³ კამპერ. პ. რელიგიური თავისუფლება დიდ ბრიტანეთში. გვ. 73.

ის გაკვეთილები არც ერთ სახელმწიფო სკოლაში არ უნდა ეფუძნებოდეს რელიგიურ განშტოებებს. ამ კანონის სხვა სტატიის თანახმად ოჯახს უფლება ჰქონდა თავისი შვილი ამ გაკვეთილებისგან გაენთავისუფლებინა. ამგვარად, 1870 წლის კანონი პირველ პლანზე სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის კომპრომისს წამოწევდა¹.

1944 წ. განათლების შესახებ აქტი განათლებას ქრისტიანულ ფასეულობებს უკავშირებდა. 1944 წ. განათლების შესახებ აქტის შესაბამისად ანგლიკანურმა ეკლესიამ საეკლესიო სკოლებსა და განათლებაში სახელმწიფოს ჩარევას დათანხმდა. სანაცვლოდ, სახელმწიფომ მის დაქვემდებარებაში მყოფ სკოლებში სავალდებულო რელიგიური განათლება შემოიღო. 1944 განათლების შესახებ აქტის 25 სტატია ასე ხსნიდა რელიგიური განათლების მიზანს: „ყველა სკოლაში, როგორც რელიგიურში, ისე სახელმწიფოში, განათლება ყოველდღე ღვთისმსახურებით იწყება. ასევე ყველა სკოლაში, როგორც საეკლესიოში, ისე სახელმწიფოში მოსწავლეები რელიგიურ განათლებას იღებენ“².

თავისი შვილებისათვის განათლების არჩევის უფლება 1980 წლის კანონით არის დადასტურებული. დიდ ბრიტანეთში 4500-მდე სახელმწიფო რელიგიური სკოლა ფუნქციონირებს, მათგან 99% კათოლიკური ან პროტესტანტულია³.

ინგლისში ორი სახის საეკლესიო სკოლები არსებობს⁴:

Voluntary-aided school – საეკლესიო სკოლები, რომლებიც სახელმწიფო დახმარებას იღებენ (განათლების 2/3-ს ეკლესია

¹ ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა: მსოფლიო პრაქტიკა.

² იქვე.

³ კამპერ პ. რელიგიური თავისუფლება დიდ ბრიტანეთში. გვ. 73-74.

⁴ ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა: მსოფლიო პრაქტიკა.

ახორციელებს, 1/3-ს – სახელმწიფო; ამ სკოლების დანახარჯები ეკლესიისა და სახელმწიფოს მიერ ერთობლივად ხორციელდება);

Voluntary-controlled school – საეკლესიო სკოლები, რომლებსაც სახელმწიფო აკონტროლებს (ამ სკოლებში განათლება 1/3-ით ეკლესიის მიერ, 2/3-ით სახელმწიფოს მიერ ხორციელდება; განათლების ხარჯებს მთლიანად სახელმწიფო ფარავს, თუმცა დაშვებულია გარკვეული რელიგიური მიმდინარეობის გამოყოფა)

1988 წლის განათლების რეფორმის აქტი, თავისი არსით, 1944 წლის განათლების შესახებ აქტის გაგრძელება გახდა და მიზნად ისახავდა განათლების სფეროში 1944 წლის შემდეგ წარმოქმნილი სადავო საკითხების მოგვარებას. 1988 წლის განათლების რეფორმის აქტის შესაბამისად სასკოლო პროგრამა სამ ნაწილად დაიყო: 1) სპეციალური საგნები (მათემატიკა, ინგლისური ენა და სხვ.); 2) ძირითადი საგნები (ისტორია, გეოგრაფია, ტექნოლოგია, მუსიკა, ხელოვნება, ფიზიკულტურა და სხვ.); 3) ფუნდამენტური საგნები – ამ ჯგუფში მხოლოდ რელიგიური განათლებაა ჩართული. განათლების სამინისტრო ყველა საგნის, რელიგიის გაკვეთილების გარდა, გამოცდების პროგრამას, მიზანს და ფორმას განსაზღვრავს. თუმცა რელიგიის გაკვეთილები ძირითადი საგნების ჯგუფში ნახსენები არ არის, მათ ერთნაირი სტატუსი აქვს (Cox 1989, 23 / Hull 1989, 5). ეს დებულება №3/89 DES (მეცნიერებისა და განათლების განყოფილება) განკარგულებით არის არგუმენტირებული: „სკოლებში რელიგიური განათლება სპეციფიურ სტატუსის გამო ერთ-ერთ ფუნდამენტურ საგანს წარმოადგენს. რელიგიური განათლების პროგრამებს, მიზნებს და ფორმებს

სახელმწიფო არ განსაზღვრავს, მაგრამ განათლების ამ ფორმას სხვა გაკვეთილების მსგავსი სტატუსი გააჩნია¹.

1988 წლის განათლების რეფორმის აქტის მე-6 განაყოფი დაფიქსირებს სახელმწიფო სკოლებში მოსწავლე ყველა ბავშვის მოვალეობას ყოველდღიურად დაესწროს კოლექტიურ ღვთისმსახურებას. საოლქო სკოლებში (რომლებშიც ინგლისისა და უელსის ბავშვების 75% სწავლობს) ღვთისმსახურება ქრისტიანული უნდა იყოს, ამ სიტყვის ფართო გაგებით, და არ უნდა გააჩნდეს ქრისტიანული რელიგიის გარკვეული მიმდინარეობისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები. არჩევანის თავისუფლება აქ დაფიქსირებულია არაქრისტიანი მოსწავლეებისათვის სკოლაში ქრისტიანული შეკრებების სავალდებულო დასწრების აკრძალვით. მოსწავლეთა ცალკეული ჯგუფებისათვის მათი აღმსარებლობის შესაბამისი რელიგიური მსახურებების ორგანიზება დაშვებულია. თუ სკოლის მოსწავლეთა უმეტესობა ქრისტიანულ რელიგიას არ განეკუთვნება, მაშინ დირექტორმა რელიგიური განათლების ადგილობრივ მუდმივ მოქმედ საბჭოს უნდა მიმართოს, რომელსაც უფლება აქვს აღიაროს, რომ ქრისტიანული ღვთისმსახურებები ამ სკოლის ზოგიერთ ან არც ერთ მოსწავლეს არ უხდება. ასეთი გადაწყვეტილების მიღების შემთხვევაში დირექტორი ვალდებულია ალტერნატიულ ღვთისმსახურებებზე უფასოდ დასწრება უზრუნველყოს. თუ ზოგიერთი მშობელი კოლექტიური ღვთისმსახურების იდეას არ ეთანხმება, მაშინ მათ უფლება აქვთ თავიანთი შვილები რელიგიურ შეკრებებზე დასწრებისგან გაანთავისუფლონ. განათლების დეპარტამენტი მიიჩნევს, რომ ეს უფლება „ყველასათვის მისაწვდომია“ და „განხილვას არ ექვემდებარება“². ისევე, როგორც კოლექტიური ღვთისმ-

¹ იქვე.

² კამპერ. პ. რელიგიური თავისუფლება დიდ ბრიტანეთში. გვ. 76.

სახურების შემთხვევაში, მშობლებს უფლება აქვთ შვილების რელიგიური განათლებისგან განთავისუფლება მოითხოვონ. სახელმწიფო სკოლებში რელიგიას ადგილობრივი სასწავლო გეგმის შესაბამისად ასწავლიან. 1988 წლიდან ეს გეგმა უნდა „ასახავდეს იმ ფაქტს, რომ დიდი ბრიტანეთის რელიგიური ტრადიციები, ძირითადად, ქრისტიანულია, მაგრამ ამავე დროს, მხედველობაში უნდა მივიღოთ დიდ ბრიტანეთში არსებული სხვა რელიგიების სწავლება და პრაქტიკა“. კანონის თანახმად ყოველმა სკოლამ თავის რელიგიური განათლების სასწავლო გეგმას ყოველ ხუთ წელიწადში უნდა გადახედოს. ეს სასწავლო გეგმები გარკვეულ ბალანსს უნდა უზრუნველყოფდეს: ერთის მხრივ, მათ ქრისტიანობა დომინანტური რწმენის სახით უნდა დაამტკიცონ, მეორეს მხრივ – მხედველობაში მიიღონ მოსახლეობის სურვილი. პრობლემები წარმოიქმნება მაშინ, როდესაც მოსწავლეთა უმეტესობა არაქრისტიანები არიან. იგეგმება, რომ სკოლებში მეცადინეობების უმეტესი ნაწილი დაეთმობა ქრისტიანობის შესახებ ცოდნის მიწოდებას, მაგრამ ამავდროულად დარეგულირდება სხვა ხუთი რელიგიის (ისლამის, იუდაიზმის, სიქჰიზმის, ინდუიზმისა და ბუდიზმის) სწავლებაც. მოსწავლეები, რომლებიც რელიგიურ უმცირესობებს განეკუთვნებიან და რელიგიის გაკვეთილებისგან განთავისუფლებულნი არიან, ამ დროს ან სხვა სახის სასწავლო სამუშაოს შესრულებას შეძლებენ ან რელიგიურ განათლებას თავისი რელიგიური კუთვნილების შესაბამისად მიიღებენ, თუ ეს სკოლის მხრიდან დამატებით ფინანსურ დანახარჯებს არ მოითხოვს¹.

გარკვეული პრობლემები არის დაკავშირებული ეთნო-რელიგიური უმცირესობების მიერ რელიგიური განათლების რეალიზაციასთან. დიდ ბრიტანეთში მცხოვრებ რელიგიურ უმ-

¹ იქვე გვ. 76-77.

ცირესობათა შორის, მუსლიმები ყველაზე მოშურნენი არიან სახელმწიფო ისლამური სკოლების შექმნის მოთხოვნაში. როდესაც 28 დამოუკიდებელმა მუსლიმურმა სკოლამ განათლების დეპარტამენტს ფინანსური მხარდაჭერის თხოვნით მიმართა, მათ უარი უთხრეს იმ მოტივაციით, რომ ამ ოლქებში უკვე მოქმედებდა სახელმწიფო სკოლები, რომლებშიც თავისუფალი ადგილები იყო და შესაბამისად, ამ რაიონებში ახალი სახელმწიფო სკოლები ვერ შეიქმნება. ამასთან, ცნობილია ლორდთა პალატის დადგენილება იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო კათოლიკურ სკოლებს შეუძლიათ უპირატესობა კათოლიკებს მიანიჭონ და არ მიიღონ არაკათოლიკეთა ან არაქრისტიანთა შვილები¹. 1988 წ. განათლების რეფორმის აქტის შესაბამისად ინგლისის დანყებით და საშუალო სკოლებში ისლამიც უნდა ისწავლებოდეს. ისლამის სწავლება პირველად 1975 წ. ბირმინგემის მერიამ განახორციელა და იმ დროიდან ის განათლების ეროვნული პროგრამის ოფიციალური ნაწილი გახდა. თუმცა ისლამის სწავლებასთან დაკავშირებით პრობლემები წარმოიქმნა. 1966 წლის დასაწყისში 1500 მოსწავლის მუსულმანურმა ოჯახმა, დასავლეთი იორქშირის დასახლება მათლიდან, სადაც ყველაზე მეტი მუსლიმი ცხოვრობს, თავის შვილებს რელიგიის გაკვეთილებზე დასწრება აუკრძალა. მუსლიმური თემის ერთ-ერთი წარმომადგენლის სიტყვებით ამის მიზეზი გახდა ის, რომ პედაგოგები არ იყვნენ მუსლიმები და მოსწავლეებს ისლამური რელიგიის შესახებ მცდარ წარმოდგენებს უყალიბებდნენ².

ამასთან, მკვლევარ პეტერ კამპერის შეფასებით, დიდი ბრიტანეთის კანონმდებლობა რელიგიური განათლების სფეროში

¹ იქვე. გვ. 73-76.

² The Muslim News. 26 January 1996; The Independent. 25 January 1996. ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა. მსოფლიო პრაქტიკა.

საერთაშორისო ნორმებს შეესაბამება, რადგან რელიგიური განათლება ნეიტრალურად და ობიექტურად ტარდება¹.

უნგრეთი. უნგრეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციის 67 პარაგრაფის 1 და მე-2 ნაწილები ადგენენ: „უნგრეთის რესპუბლიკაში ყოველ ბავშვს აქვს მშობლებისა და საზოგადოებისგან ისეთი დაცვის და მზრუნველობის მიღების უფლება, რომელიც შესაბამისი ფიზიკური, გონებრივი და ზნეობრივი განვითარებისათვის არის აუცილებელი. მშობლებს შეილება აღზრდის არჩევის უფლება აქვთ“².

გერმანია. ყველა გერმანულ მიწაში სახელმწიფოსა და რელიგიურ გაერთიანებებს შორის ურთიერთობებისა და სინდისის თავისუფლების საკითხებში საერთო ნორმატიულ-სამართლებრივ საფუძველს 1949 წლის 23 მაისს მიღებული გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონი წარმოადგენს. მისი დებულებები, რომლებიც სახელმწიფოსა და რელიგიურ გაერთიანებებს შორის ურთიერთობას არეგულირებენ, 1919 წლის 11 აგვისტოს გერმანიის იმპერიის კონსტიტუციიდან არის აღებული.

გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის 140 სტატიის შესაბამისად 1919 წლის 11 აგვისტოს გერმანიის იმპერიის კონსტიტუციის 136, 137, 138, 139 და 141 სტატიებიდან ამონარიდები გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ:

„სტატია 136. 1. რელიგიის თავისუფლების განხორციელება კერძო და საზოგადო სამოქალაქო უფლებებსა და ვალდებულებებს ვერ განაპირობებს და ვერ შეზღუდავს.

¹ კამპერ პ. რელიგიური თავისუფლება დიდ ბრიტანეთში. გვ. 76-77.

² იქვე. გვ. 632.

2. კერძო და საზოგადო სამოქალაქო უფლებებით სარგებლობა, ისევე როგორც საზოგადო თანამდებობების წვდომა, აღმსარებლობაზე დამოკიდებული არ არის.

3. არავინ არის ვალდებული თავისი რელიგიური შეხედულებები გააცხადოს. ხელისუფლებას აქვს უფლება იკითხოს რელიგიური კუთვნილების შესახებ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ამაზე დამოკიდებულია უფლებები და მოვალეობები ან ამას კანონით გათვალისწინებული სტატისტიკური კვლევა მოითხოვს.

4. დაუშვებელია ვინმესთვის საეკლესიო ღონისძიებებსა და დღესასწაულებში, რელიგიურ წესებში მონაწილეობის და ფიცის რელიგიური ფორმით მიღების თავზე მოხვევა.

სტატია 137. 1. სახელმწიფო ეკლესია არ არსებობს.

რელიგიურ საზოგადოებებში განევრიანების თავისუფლება გარანტირებულია. ფედერაციის ტერიტორიაზე რელიგიური საზოგადოებების გაერთიანება არანაირ შეზღუდვებს არ ემორჩილება.

3. ყოველი რელიგიური საზოგადოება დამოუკიდებლად აწყობს თავის საქმეებს და მართავს მათ ყველასათვის სავალდებულო კანონის ფარგლებში. ის ანაცვლებს თავის თანამდებობებს სახელმწიფოს ან სამოქალაქო თემის მონაწილეობის გარეშე.

4. რელიგიური საზოგადოებები სამართლებრივ უფლებებს სამოქალაქო სამართლის ზოგადი ნორმების საფუძველზე იღებენ.

5. რელიგიური საზოგადოებები საზოგადო-სამართლებრივ კორპორაციებს წარმოადგენენ. სხვა რელიგიურ გაერთიანებებს, მათი თხოვნით, იგივე უფლებები უნდა მიენიჭოთ, თუ საკუთარი მოწყობისა და წევრთა რაოდენობის მიხედვით ისინი ხანგრძლივი არსებობის გარანტიას იძლევიან. თუ რამოდენიმე საზოგადოებრივ-სამართლებრივი საზოგადოება კავშირში ერ-

თიანდება, ის საზოგადოებრივ-სამართლებრივ კორპორაციას წარმოადგენს.

6. რელიგიურ საზოგადოებებს, რომლებიც საზოგადოებრივ-სამართლებრივ კორპორაციებს წარმოადგენენ, მიწების სამართლებრივი დებულებების და სამოქალაქო საგადასახადო სიების საფუძველზე გადასახადის აკრეფის უფლება აქვთ

7. რელიგიურ საზოგადოებებს განეკუთვნება გაერთიანებები, რომლებიც რომელიმე მსოფლმხედველობის საზოგადოებრივ წახალისებას ისახავენ მიზნად.

8. რამდენადაც ამ დებულებების განხორციელებას შემდგომი რეგულირება დასჭირდება, იგი საკანონმდებლო მიწების განკარგულებაშია.

სტატია 138. 1. კანონზე, ხელშეკრულებაზე ან განსაკუთრებულ სამართლებრივ საფუძველზე დაფუძნებული რელიგიური საზოგადოებების სახელმწიფო მხარდაჭერა მიწების კანონმდებლობით უნდა შეწყდეს. ამის ზოგადი საწყისები იმპერიის მიერ არის დადგენილი.

2. რელიგიური საზოგადოებებისა და რელიგიური კავშირების საკუთრება და მათ დანესებულებებზე, დაბანდებებზე და ღვთისმსახურების, სასწავლო და საქველმოქმედო მიზნებისათვის განკუთვნილ საკუთრებაზე მათი უფლებები გარანტირებულია.

3. კვირა დღე და სახელმწიფოს მიერ აღიარებული სხვა დღესასწაულები კანონით დაცულია, როგორც სამუშაოსგან დასვენებისა და სულიერი ამაღლების დღეები.

სტატია 141. რამდენადაც ჯარში, საავადმყოფოებში, სასჯელაღსრულების დანესებულებებში და სხვა საზოგადო დანესებულებებში ღვთისმსახურებისა და სულიერი მზრუნველობის საჭიროება არსებობს, რელიგიურ საზოგადოებებს უნდა

მიეცეთ რელიგიური ქმედებების შესრულების საშუალება, ამასთან, ყოველგვარი ძალდატანება დაუშვებელია“¹.

გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის მე-7 სტატია სახელმწიფო სკოლებში რელიგიურ განათლებას სავალდებულოდ აღიარებს და მისი რეალიზაციის წესს ადგენს: „სასკოლო საქმე სახელმწიფოს მეთვალყურეობის ქვეშ არის. 2. პირებს, რომელთაც აღზრდა აქვთ მინდობილი, უფლება აქვთ გადანყვიტონ, მიიღებს თუ არა ბავშვი რელიგიურ განათლებას. 3. რელიგიის სწავლება სახელმწიფო სკოლებში, არაკონფესიური სკოლების გარდა, სავალდებულოა (ხაზს ვუსვამთ, რომ საუბარია არა რომელიმე ოკულტური სარწმუნოების სწავლებაზე, არამედ იმ სარწმუნოებაზე, რომელსაც მოსწავლეები და მათი მშობლები (მათი შემცვლელი პირები) მოითხოვენ). – ავტორის შენიშვნა). რელიგიური განათლება რელიგიური თემების პრინციპების შესაბამისად წარმოებს სახელმწიფოს მხრიდან მეთვალყურეობის უფლების შელახვის გარეშე. არც ერთი მასწავლებელი არ არის ვალდებული საკუთარი ნების წინააღმდეგ ასწავლოს რელიგია. 4. გარანტირებულია კერძო სკოლების დაფუძნების უფლება. კერძო სკოლები, როგორც სახელმწიფო სკოლების შემცვლელნი, სახელმწიფოს ნებართვას საჭიროებენ და მიწების კანონებს ემორჩილებიან. ნებართვა გაიცემა, თუ კერძო სკოლები თავისი სასწავლო მიზნებითა და ორგანიზებით, ასევე, სასწავლო პერსონალის სამეცნიერო მომზადებით სახელმწიფო სკოლებს არ ჩამოუვარდებიან და არ ყოფენ მოსწავლეებს მათი მშობლების ქონებრივი მდგომარეობიდან გამომდინარე. ნებართვაზე უარი ითქმის, თუ პედაგოგიური პერსონალის ეკონომიკური და სამართლებრივი მდგომარეობა არ არის საკმარისად უზრუნველყოფილი. 5. კერძო სკოლის ორგანიზება დაშვებული

¹ იქვე. გვ. 635-636.

ლია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ განათლების მართვის ორგანო განსაკუთრებული პედაგოგიური ინტერესის არსებობას აღიარებს, აგრეთვე იმ პირთა შუამდგომლობით, რომლებსაც აღზრდა აქვთ მინდობილი, თუ კი ის ზოგადი, კონფესიური ან არაკონფესიური სკოლის სახით არსდება და თემში ასეთი ტიპის სახელმწიფო სკოლა არ არსებობს...¹.

გერმანიის ფედერატიულ რესპუბლიკაში სახელმწიფო რელიგია არ არის, მაგრამ არსებობს რელიგიური გაერთიანებები, რომლებსაც ორიდან ერთ-ერთი სახის სტატუსი გააჩნიათ: განსაკუთრებული და ჩვეულებრივი. განსაკუთრებული სტატუსი რელიგიურ გაერთიანებებს სახელმწიფო მხარდაჭერის მოთხოვნის და ისეთ დანესებულებებში შესვლის, როგორებიცაა საავადმყოფოები, სკოლები, შეიარაღებული ძალები და ა. შ. უფლებას აძლევს². ამასთან, გერმანიის ფედერატიული რესპუბლიკის ძირითადი კანონი ამ სფეროში უნივერსალურ, ზოგადად აღიარებულ სტანდარტებს ადგენს: აღმსარებლობის, სინდისის და რელიგიური და მსოფლმხედველობრივი შეხედულებების თავისუფლებას (მე-4 სტატია)³, საკუთარი აზრის გამოხატვისა და გავრცელების თავისუფლებას (მე-5 სტატიის 1 ნაწილი)⁴, მშობლების (ან მათი სმცვლელი პირების) უფლება განსაზღვრონ, მიიღებს თუ არა მათი ბავშვი რელიგიურ განათლებას (მე-7 სტატიის 2 ნაწილი)⁵, მშობლების ბუნებრივი უფლება და მოვალეობა, თავისი შვილებს მოუარონ და აღ-

¹ იქვე. გვ. 581-582.

² სმისლოვა ე. ა. რელიგიური პლურალიზმი: თანასწორობა განათარბების გარეშე // რელიგია და სამართაი. 1998. № 1-2 (4-5). გვ. 49

³ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. გვ. 581

⁴ იქვე გვ. 581.

⁵ იქვე გვ. 581.

ზარდონ (მე-6 სტატიის 2 ნაწილი)¹, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობა, მათი რელიგიისადმი დამოკიდებულების მიუხედავად (მე-3 სტატიის 1 და მე-3 ნაწილები)² და სხვ.

აქ ძალიან მნიშვნელოვანია, წერს გ. დრუზენკო³, გავამახვილოთ ყურადღება იმაზე, რომ თანამედროვე გერმანია კლასიკურ სამართლებრივ სახელმწიფოდ მიიჩნევა, სადაც ადამიანის უფლებათა დაცვის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური სისტემაა შექმნილი. როგორც ევროპის საბჭოს დამფუძნებელმა, გერმანიის ფედერაციულმა რესპუბლიკამ ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლოს იურისდიქცია მისი შექმნის დროიდანვე აღიარა. მიუხედავად ამისა, სკოლაში რელიგიური დისციპლინის სავალდებულო სწავლების შესახებ კონსტიტუციური ნორმა რელიგიური თავისუფლების შეზღუდვა არ მიიჩნევა. როგორც მინიმუმ, ეს ნიშნავს იმას, რომ გაეროს, ეუთოს და ევროსაბჭოს წევრი ქვეყნების მიერ თავის თავზე აღებული ვალდებულებები რელიგიური განათლების საერო განათლებისგან მკაცრ იმპერატიულ იზოლაციას არ გულისხმობენ. თუ ნებისმიერ პიროვნებას, ბავშვებთან მიმართებაში კი – მათ მშობლებს ან მზრუნველებს საერო სასწავლო დაწესებულებებში რელიგიურ აღზრდაზე უარის თქმის უფლება აქვთ, მაშინ სკოლაში რელიგიის სავალდებულო სწავლება სინდისის, აღმსარებლობისა და შეხედულებების უფლებას არ არღვევს.

გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის მე-7 სტატიის შესაბამისად საჯარო სკოლებში რელიგიური განათლების გაკვეთილები სავალდებულოა და სხვა სასკოლო საგნების ტოლფასია. ამ სტატიის საფუძველზე, რომელიც

¹ იქვე გვ. 581.

² იქვე გვ. 580.

³ დრუზენკო გ. ნიადაგის ძიებაში.

განათლებლასა და სწავლებას არეგულირებს, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის მინები წესდებებს და საგანმანათლებლო პროგრამებს ადგენენ და განათლებაზე პასუხისმგებლობას იღებენ⁴. ქრისტიანული რელიგიური განათლება შედის ოფიციალურ პროგრამებში და ხშირად ეკლესიის მიერ კონტროლდება, რელიგიურ საგნებში მიღებულ ნიშნებს კი უფროს კლასებში გადაყვანისას ითვალისწინებენ⁵. გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის მე-7 სტატიის მე-3 ნაწილის და მე-4 სტატიის სამართლებრივი ნორმები განათლებაში სინდისის თავისუფლების გარანტიას იძლევიან, რადგან სახელმწიფოსა და განათლების საეროობის მთავარ მოთხოვნას – ნებაყოფლობითობას უზრუნველყოფენ.

გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ძირითადი კანონის 7 სტატიის 2 ნაწილი ადგენს, რომ „აღზრდაზე უფლება-მოსილ პირებს უფლება აქვთ გადაწყვიტონ, მიიღებს თუ არა ბავშვი რელიგიურ განათლებას“⁶. ხაზს ვუსვამთ: მხოლოდ ამ პირებს და არავის სხვას – არც „სამეცნიერო ათეისტებს“, არც რელიგიათმცოდნეებს, არც „უფლებების დამცველებს“, არც სხვა რელიგიების მორწმუნეებს! არავის, მშობლების (ან მათი შემცვლელი პირების) და თავად ბავშვების გარდა არ აქვს უფლება რელიგიური განათლების მიღება ან მასზე უარის თქმა გადაწყვიტოს, არავის, აღნიშნული პირების გარდა, არ აქვს უფლება რელიგიური განათლების მიღების უფლების რეალიზაციის საკითხების გადაწყვეტაში შეიჭრას.

მონოკონფესიური ქვეყნებისაგან განსხვავებით (საბერძნეთში მოსახლეობის 90% მართლმადიდებელია, ესპანეთსა

⁴ აკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა. მსოფლიო პრაქტიკა.

⁵ Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'École laïque". Paris, Fevrier. 2002.

⁶ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. გვ. 581.

და იტალიაში – უმრავლესობას კათოლიკები წარმოადგენენ), სადაც რელიგიური განათლების საგნები საერო საჯარო სკოლების პროგრამებშია შეტანილი, გერმანია სპეციფიურია თავისი მულტირელიგიურობით. ამიტომ ფედერალური მიწების უმეტესობაში ე. წ. ზოგადი ქრისტიანული სწავლების სისტემაა შემოღებული. სისტემის თანახმად რელიგიის გაკვეთილები დიფერენცირებული მიდგომის საფუძველზე ტარდება – მოსწავლეთა კონფესიური კუთვნილების შესაბამისად.

ასეთ სისტემას გონივრული შეზღუდვები გააჩნია, რომლებიც ვლინდება იმაში, რომ აუცილებელია ერთნაირი კონფესიური უპირატესობების მქონე მოსწავლეების შეგროვება, რათა რელიგიის შესწავლის შესაბამისი კლასი ჩამოყალიბდეს. სისტემის კიდევ ერთ თავისებურება ის არის, რომ სახელმწიფო მოქალაქეების მიერ რელიგიური განათლების მიღების უფლების რეალიზაციის ხელშეწყობისა და ამ უფლებების უზრუნველყოფისათვის საჭირო ფინანსური სახსრების ოპტიმიზაციას ახდენს.

გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში შენარჩუნებულია სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებში თეოლოგიური ფაკულტეტების სახელმწიფო ფინანსირება.

მაგალითად, ბონის უნივერსიტეტში ორი თეოლოგიური ფაკულტეტი ფუნქციონირებს – ევანგელისტური და კათოლიკური თეოლოგიის, სადაც რამოდენიმე ასეული ადამიანი სწავლობს¹.

1998 წელს გერმანიის მუსლიმურ თემს ორგანიზაცია „ევროპის ნაციონალური შეხვედრების ორგანიზაციის“ მიერ რელიგიური განათლების პროპაგანდის ნებართვა მიეცა².

¹ კლოჩკოვი ვ. ვ. რელიგია, სახელმწიფო, სამართალი. გვ. 230.

² ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა.: მსოფლიო პრაქტიკა.

რადგანაც განათლების სფეროში სახელმწიფოსა და რელიგიური გაერთიანებების თავისებურებებისა და კონკრეტული ფორმების სამართლებრივი რეგულირება მიწების კანონმდებლობის კომპეტენიციაშია, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის მიწების კონსტიტუციები სახელმწიფო სკოლებში განათლების შინაარსის და მასში რელიგიური განათლების რეალიზაციის საკითხების დეტალიზაციას ახდენენ. მოქალაქეთა უფლება, საკუთარი ფასეულობებისა და მსოფლმხედველობრივი არჩევანის შესაბამისად მიიღონ განათლება ბავარიის რესპუბლიკის 2 დეკემბრის 1946 წლის კონსტიტუციაში ყველაზე მკაფიოდ ასახული (1998 წლის 1 დეკემბრიდან მოქმედი რედ.):

„სტატია 127. [რელიგიური თემების გავლენა აღზრდაზე] სახელმწიფოს მიერ აღიარებულ რელიგიურ თემების და მსოფლმხედველობრივ საზოგადოებებს ბავშვებში რელიგიური შეხედულებების ან მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე გავლენის მოხდენი უფლების გარანტია ეძლევათ, ამასთან მშობლების უფლება, აღზარდონ თავიანთი შვილები, არ უნდა ილახებოდეს.

სტატია 131 [განათლების მიზნები] (1) სკოლა არა მხოლოდ ცოდნას უნდა იძლეოდეს და უნარებს აყალიბებდეს, არამედ სულიერ თვისებებსა და ხასიათს უნდა აყალიბებდეს. (2) განათლების უმაღლესი მიზნებია ღვთის თაყვანისცემა, რელიგიური შეხედულებებისა და ადმიანური ღირსების პატივისცემა, თავშეკავებულობის, პასუხისმგებლობის გრძნობის ჩამოყალიბება და პასუხისმგებლობის გამოვლენისაგან სიამოვნების მიღების გაღვივება, დახმარებისადმი მზადყოფნის, ყოველივე ჭეშმარიტის, კეთილის და მშვენიერის აღქმის და გარესამყაროსა და ბუნების მიმართ პასუხისმგებლობის გაცნობიერების ჩამოყალიბება. (3) მოსწავლეები დემოკრატიის, მათი ბავარიული სამშობლოსა და გერმანელი ხალხისადმი

სიყვარულის და ხალხებს შორის მშვიდობის სულისკვეთებით უნდა აღიზარდნონ...

სტატია 135. [სახელმწიფო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები] სახელმწიფო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები სკოლის ასაკის ყველა ბავშვისათვის არის ხელმისაწვდომი. ამ სკოლებში ბავშვებს ქრისტიანული რწმენის პრინციპებით ასწავლიან და ზრდიან. დეტალებს ზოგადქრისტიანული სკოლის შესახებ კანონი აზუსტებს.

სტატია 136 [ლვთის სჯულის სწავლება] (1) ყველა სკოლაში მეცადინეობებზე მორწმუნეთა რელიგიური გრძნობების პატივისცემა დაცულია. (2) ლვთის სჯული ყველა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლაში, პროფესიულ სასწავლებელში და უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებში ჩვეულებრივ საგანს წარმოადგენს. მას შესაბამისი კონფესიის ძირითადი დებულების შესაბამისად ასწავლიან. (3) არ შეიძლება მასწავლებლების იძულება, ასწავლოს ლვთის სჯული, არც ამის აკრძალვა შეიძლება მათთვის. (4) მასწავლებლისათვის აუცილებელია ეკლესიის უფლებამოსილება, რათა ასწავლიდეს ლვთის სჯულს. (5) ლვთის სჯულის სწავლებისათვის გამოყოფილია სასკოლო სივრცე

სტატია 137. [ლვთის სჯულის გაკვეთილებზე დასწრება] (1) ლვთის სჯულის გაკვეთილებზე დასწრებისა და საეკლესიო წესებსა და დღესასწაულებზე დასწრების საკითხის გადანყვეტა დამოკიდებულია ბავშვის აღმზრდელთა ნების გამოხატვაზე, 18 წლის ასაკის მიღწევისთანავე კი – მოსწავლის ნებაზე.

(2) მოსწავლეებს, რომლებიც ლვთის სჯულის გაკვეთილებს არ ესწრებიან, უტარდებათ მორალისა და ზნეობის ზოგადად აღიარებული საფუძვლების გაკვეთილები.

სტატია 138 [უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებები] (1) უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების დაარსება და შენახვა მიწის ვალდებულებაა. გამონაკლისს საეკლესიო უმაღლესი

სასწავლო დაწესებულებები წარმოადგენენ (სტატია 150, აბზაცი 1). სხვა გამონაკლისებისათვის მინის თანხმობაა საჭირო. (2) უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებს თვითმმართველობის უფლება გააჩნიათ. სტუდენტები მასში დაინტერესებულობის დონიდან გამომდინარე მონაწილეობენ.

სტატია 150. [საღვთისმეტყველო ინსტიტუტები და ფაკულტეტები] (1) ეკლესიებს აქვთ უფლება საკუთარ უმაღლეს სასულიერო სასწავლო დაწესებულებებში სასულიერო წოდების მქონე პირები მოამზადონ და იქვე აამაღლონ მათი კვალიფიკაცია. (2) უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებში ნარჩუნდება თეოლოგიური ფაკულტეტები¹.

ჩრდილოეთი-რეინი ვესტფალიის მიწაზე სკოლაში რელიგიის სწავლების წესი 1950 წ. (1992 წ. რედაქცია) ჩრდილოეთი-რეინი ვესტფალიის მიწის კონსტიტუციით, ჩრდილოეთი-რეინი ვესტფალიის მიწის საშუალო განათლების შესახებ 1952 წლის (1994 წ. რედაქცია) კანონით რეგულირდება („სასკოლო წესდების შესახებ კანონი“). რელიგიური განათლების სააგნების სახელმწიფო სკოლაში სწავლების წესი, გარდა ამისა, სპეციალური შეთანხმებებით რეგულირდება, რომლებიც მიწის მთავრობასა და მიწის ეკლესიების (რეინის, ვესტფალიის და ლიპის) ხელმძღვანელობას შორის არის დადებული და რომლებიც სკოლებში რელიგიური განათლების გაკვეთილების ჩატარების წესსა და რელიგიური განათლების საგნების მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ამაღლებისა და გადამზადების წესს ამტკიცებენ, ასევე, საეკლესიო უფლებებისა და უფლებამოსილებების გადაცემის შესახებ საეკლესიო წესებითა და დებულებებით, რომლებიც შესაბამის ტერიტორიაზე რელიგიური განათლების საგნების მასწავლებელთათვის თითოეული ეკლესიის მიერ არის დადგენილი. ამ მიწაზე, ასევე, მოქმედებს

¹ უცხო ქვეყნების კონსტიტუციები. გვ. 192-194, 196.

გერმანიის იმპერიის 1921 წლის კანონი ბავშვთა რელიგიური აღზრდის შესახებ, რომლის თანახმად 12 წლის ასაკის მიღწევისას, ბავშვის თანხმობის გარეშე მისი სხვა რელიგიაში, ვიდრე აქამდე იყო, აღზრდა არ შეიძლება.

1950 წლის (1992 წლის რედ.) ჩრდილოეთი რეინი ვესტფალიის მიწის კონსტიტუციის მე-7 სტატია ადგენს აღზრდის ძირითად მიზნებს, რომელთაც უნდა ისახავდნენ საგანმანათლებლო დაწესებულებებში სასწავლო პროცესის ორგანიზებისას.

მე-12 სტატია სკოლების ტიპებსა და მათი გახსნის წესს ამტკიცებს. მასში მითითებულია, რომ „ერთიანი აღმსარებლობის სკოლებში...კათოლიკური ან ევანგელისტური აღმსარებლობის ბავშვები სწავლობენ თავისი სარწმუნოების სულისკვეთებით. სხვადასხვა აღმსარებლობის ბავშვების სწავლება ზოგადი ქრისტიანული და საგანმანათლებლო ფასეულობების საფუძველზე ტარდება“. 13 სტატიაში ნათქვამია, რომ „ღვთის სჯულის გაკვეთილებიდან განთავისუფლება ბავშვის აღმზრდელი პირების ან სრულწლოვანი მოსწავლის წერილობითი განცხადების საფუძველზე ხდება“. მე-14 სტატია საგანმანათლებლო დაწესებულებებში „რელიგიის“ საგნის სტატუსს ადგენს, მე-15 სტატიაში კი რელიგიური განათლების საგნების მასწავლებელთა მომზადების მოთხოვნებია დაფიქსირებული.

ჩრდილოეთი-რეინ ვესტფალიის მიწაზე რელიგიური განათლების რეალიზაციის დეტალურად არის აღწერილი მ. ნ. კოსტიკოვას კვლევებში¹: „ჩრდილოეთი-რეინ ვესტფალიის

¹ კოსტიკოვა მ. ნ. სკოლა და ეკლესია გერმანიის ფედერატიულ რესპუბლიკაში; ურთიერთობების სახელმწიფო რეგულირების გამოცდილება // სახელმწიფო, რელიგია და ეკლესია რუსეთსა და უცხოეთში: საინფორმაციო ანალიტიკური ბიულეტენი PAIC. 1998. № 3-4(15-16). გვ. 131-137; კოსტიკოვა მ. ნ., კუდრინა ტ. ს.

მიწაზე სკოლებში აღზრდის ძირითად მიზნებს ღვთის მორჩილების, ადამიანის ღირსებისადმი პატივისცემისა და სოციალური მსახურებისათვის მზადყოფნის სულისკვეთებაში აღზრდა განკუთვნილია. ჩამოყალიბებულია აღმზრდელობითი ამოცანები, რომლებიც ამ კეთილშობილურ მიზნებს აკონკრეტებენ¹. ახალგაზრდობა ადამიანობის, დემოკრატიისა და თავისუფლების სულისკვეთებით უნდა აღიზარდოს, იყოს ტოლერანტი და სხვა ადამიანის შეხედულებებს პატივი სცეს, სიცოცხლის ბუნებრივი საფუძვლების შენარჩუნებაზე პასუხისმგებლობას უნდა გრძნობდეს, უყვარდეს თავისი ხალხი, სამშობლო, სხვა ხალხები და მშვიდობას ესწრაფოდეს.

მშობლების უფლებებისა და სასკოლო მოვალეობების განაწილებისას დგინდება, რომ აღზრდისა და განათლების უფლება ყოველი ბავშვის განუყოფელი უფლებაა. მშობლების ბუნებრივი უფლება – განსაზღვრონ თავიანთი შვილების აღზრდა და განათლება – სასკოლო სისტემის საფუძველს ქმნის. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სასკოლო აღზრდის მოწყობის საკითხში ბოლო სიტყვა მშობლებს ეკუთვნის. სახელმწიფო იღებს თავის თავზე ვალდებულებას იზრუნოს იმაზე, რომ სასკოლო განათლების სიტემა ქვეყნის კულტურულ და სოციალურ მოთხოვნებს აკმაყოფილებდეს. სავალდებულო სასკოლო განათლების მიღება, კონსტიტუციის თანახმად, სავალდებულოა. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა სახალხო და პროფესიულ სკოლებს ენიჭება. მიწა და თემები ვალდებულნი არიან გახსნან სკოლები და მათ განვითარებას ხელი შეუწყონ. სასკოლო განათლების სისტემა

სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობები განათლების სფეროში გერმანიაში: საკანონმდებლო-სამართლებრივი ასპექტები // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 271-291.

მინის კონტროლს ექვემდებარება. სკოლის კონტროლს პროფესიულად კომპეტენტური მოხელეები აწარმოებენ. სავალდებულო განათლების სტრუქტურა, სკოლების შექმნის და რეორგანიზაციის წესი კონსტიტუციურად არის დაფიქსირებული. ჩრდილოეთი რეინის ვესტფალიის მინაზე, კონსტიტუციურად, ორი ტიპის სკოლაა დადგენილი: დაწყებითი და ძირითადი. დაწყებითი სკოლები საჯარო და რელიგიურად, ანუ მსოფლმხედველობრივად იყოფა. ძირითადი სკოლები საჯარო სკოლების სახით იხსნება. მშობლის უფლებების მქონე პირთა განცხადებით შეიძლება რელიგიური ან მსოფლმხედველობრივი სკოლების გახსნა იმ შემთხვევაში, თუ შესაძლებელი იქნება მათი ხარისხიანი სასწავლო-აღმზრდელობითი საქმიანობის უზრუნველყოფა და იქ საკმარისი რაოდენობის მოსწავლე ივლის. არ შეიძლება ბავშვს უარი ეთქვას საჯარო სკოლაში მიღებაზე მისი რელიგიური კუთვნილებიდან გამომდინარე. კონსტიტუციაში რელიგიის სწავლების საკითხები მოიცავს როგორც ამ საგნის სასკოლო განათლებაში სტატუსის დადგენას, ისე კომპეტენციების გამიჯვნას სასწავლო საპროგრამო დოკუმენტაციის შედგენასა და კონტროლის განხორციელებას. მე-14 სტატიის თანახმად, „რელიგიის“ საგანი ყველა სკოლაში სხვა საგნების თანაბარია, გარდა მსოფლმხედველობრივი სკოლებისა (რომლებიც რელიგიისგან თავისუფალნი არიან). „რელიგიის“ საგნის სწავლებისათვის მასწავლებელმა ეკლესიისგან ან რელიგიური საზოგადოებისგან ნებართვა ან თანხმობა უნდა მიიღოს. არ შეიძლება მასწავლებლებს დაევალოთ რელიგიის სწავლება. რელიგიის სასწავლო გეგმებისა და სახელმძღვანელოების შემუშავება ეკლესიასთან ან რელიგიურ საზოგადოებასთან უნდა შეთანხმდეს. ეკლესიას ან რელიგიურ საზოგადოებებს, თუ სასკოლო კონტროლის სახელმწიფო უფლება არ დაარღვევენ, განათლების მართვის სახელმწიფო ორგანოებთან შეთანხმებით უფლება აქვთ თვალყური

ადევნონ, რომ რელიგიის გაკვეთილები მათი სწავლებისა და მოთხოვნების თანახმად წარიმართებოდეს“.

საბერძნეთი. საბერძნეთში, სადაც საბერძნეთის მართლმადიდებელ ეკლესიას სახელმწიფო სტატუსი აქვს, განათლება კონფესიური და სავალდებულოა¹. 1975 წლის 11 ივნისის საბერძნეთის კონსტიტუციის 16 სტატიის მე-2 ნაწილი: „განათლება სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენს და ბერძნების ზნეობრივ, სულიერ, პროფესიულ და ფიზიკურ აღზრდას, მათი რელიგიური და ეროვნული შეგნების განვითარებას, მათი თავისუფალ და პასუხისმგებელ მოქალაქეებად ჩამოყალიბებას ისახავს მიზნად“².

საბერძნეთის დანყებით და საშუალო სკოლებში რელიგიური განათლება საბერძნეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის დოგმატიკებისა და ტრადიციების თანახმად ხორციელდება. არამართლმადიდებელი მოსწავლეები არ არიან ვალდებული შესაბამის გაკვეთილებს დაესწრონ. მშობლებს აქვთ უფლება შვილები თავისი რელიგიური რწმენის შესაბამისად აღზარდონ³.

დანია. დანიაში, სადაც ევანგელისტურ ლუთერანულ ეკლესიას (დანიის სახალხო ეკლესია) სახელმწიფო სტატუსი აქვს, ღვთის სჯული არ ისწავლება, მაგრამ სახელმწიფო სკოლის ყოველ საფეხურზე „ქრისტიანული ცოდნის“ ფაკულტატიური (1976 წილდან არ არის სავალდებულო) კურსი ისწავლე-

¹ Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laique“. Paris, Fevrier. 2002.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. გვ. 651.

³ პაპასტასისი ჰ. კ. სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობები საბერძნეთში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 151-152.

ბა¹. ევანგელისტურ ლუთერანულ ეკლესიის (დანიის სახალხო ეკლესიის) გავლენა აღზრდაზე ჯერ კიდევ სკოლამდელ დაწესებულებებში – საბავშვო ბაგებსა და ბაგა-ბალებში – იწყება, რომელთაგან ბევრი რელიგიურ ორგანიზაციებს ეკუთვნის ან მათ მოვლა-პატრონობას ექვემდებარება. ეკლესიის გავლენა სკოლაზეც ვრცელდება. მიუხედავად იმისა, რომ დანიის სკოლებში ქრისტიანობის სწავლების კონფესიური ხასიათი გაუქმდა, სახელმწიფო სკოლების მოსწავლეები ქრისტიანული დოგმატიკისა და კანონების შესწავლას საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე განაგრძობენ. ამავდროულად, სახელმწიფო დიდ ფინანსურ მხარდაჭერას უწევს იმ კერძო სკოლებსა და სასწავლო დაწესებულებებს, სადაც მოზარდი თაობის აღზრდისა და სწავლების პროცესი ქრისტიანული რწმენის საფუძველზე ხორციელდება. სახელმწიფო საკვირაო სკოლებისა (1980-იან წლებში დანიაში 1100-ზე მეტი საკვირაო სკოლა ამოქმედდა, სადაც 30 ათასზე მეტი მოსწავლე მეცადინეობდა) და ე. წ. სახალხო უნივერსიტეტების (18 – 25 წლის ასაკის ახალგაზრდობის ქრისტიანული ეთიკის სულისკვეთების აღზრდის ფორმა) საქმიანობას მხარს უჭერს. 1980 – იანი წლების პირველ ნახევარში დანიაში 100-მდე სახალხო უნივერსიტეტი ფუნქციონირებდა (1950-იანების დასნაყიში 60 -მდე ასეთი უნივერსიტეტი იყო), რომლებშიც ყოველწლიურად 50 ათასზე მეტი სტუდენტი სწავლობდა. სწავლების ვადა 1-2 კვირიდან 4-6 თვემდე. სახალხო უნივერსიტეტებში სწავლებას ყოველწლიურად დანიელი ახალგაზრდების 10-12% გადის². კოპენჰაგენისა და ორხუსის უნივერსიტეტებში თეოლოგიური ფაკულტეტები ფუნქციონი-

¹ Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laïque“. Paris, Fevrier. 2002.

² ჩერნიშოვა ო. ვ. ომაროვი ი. დ. ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში

რებს. 1962 წელს ამ ფაკულტეტებზე შესაბამისად 285 და 140 სტუდენტი სწავლობდა, 1970 წლისათვის სტუდენტების რაოდენობა 400 და 300-მდე გაიზარდა და 1970-1980-იანი წლების მანძილზე უცვლელი რჩებოდა. თეოლოგიური ფაკულტეტების კურსდამთავრებულებს შეუძლიათ სასულიერო პირის წოდება მიიღონ, წინასწარი პროცედურის გავლის შემდეგ¹.

ირლანდია. 1937 წლის 29 დეკემბრის ირლანდიის კონსტიტუციის პრეამბულაში ყოვლადწმინდა სამება იდიდება², განათლება კი სავალდებულო და კონფესიურ ხასიათს ატარებს³. ირლანდიის კონსტიტუციის 42 სტატია: „1. სახელმწიფო ადასტურებს, რომ ბავშვის პირველი და ბუნებრივი აღმზრდელი არის ოჯახი და მშობლების განუყოფელი უფლებისა და მოვალეობისადმი, შეძლებისდაგვარ მისცენ თავის შვილებს რელიგიური და ზნეობრივი, ინტელექტუალური, ფიზიკური და სოციალური აღზრდა, პატივისცემით გარანტიას იძლევა. 2. მშობლები თავისუფალნი არიან შვილები აღზარდონ სახლში, კერძო სახლებსა და სკოლებში, რომლებიც სახელმწიფოს მიერ არიან აღიარებულნი. 3.1⁰. სახელმწიფო არ ავალდებულებს მშობლებს მათი სინდისის და სურვილის წინააღმდეგ გააგზავნონ შვილები სახელმწიფოს მიერ დაარსებულ ან მის მიერ მითითებულ სკოლებში. 2⁰ თანამედროვე პირობებიდან გამომდინარე, სახელმწიფომ, როგორც საყოველთაო სიკეთის დამცველმა, უნდა მოითხოვოს, რომ ბავშვებმა სოციალური ცოდნისა და ზნეობის გარკვეული მინიმუმი მიიღონ. 4. სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს უფასო დაწყებითი განათლება და უნდა ესწრაფოდეს დახმარება გაუწიოს კერძო და საზო-

¹ იქვე. გვ. 97.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. გვ. 1. გვ. 785.

³ Debray Régis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laïque“. Paris, Février. 2002.

გადოებრივ საგანმანათლებლო ინიციატივებს და როდესაც ეს საზოგადოებრივი სიკეთისათვის იქნება საჭირო, სხვა შესაძლებლობები და დანესებულებები შესთავაზოს და ამასთან ერთად, მშობლების უფლებები, განსაკუთრებით რელიგიური და ზნეობრივი ფორმირების საკითხებში, გაითვალისწინოს.

5. გამოწვევის შემთხვევებში, როდესაც მშობლებს შვილების მიმართ მოვალეობის შესრულება არ შეუძლიათ, ფიზიკური თუ მორალური მიზეზების გამო, სახელმწიფომ, როგორც საზოგადო სიკეთის გარანტმა, უნდა ეცადოს, შესაბამისი სახსრების მეშვეობით, ჩაანაცვლოს მშობლები, მაგრამ ამავე დროს, ყოველთვის უნდა ჰქონდეს მხედველობაში ბავშვების ბუნებრივი და განუყოფელი უფლებები¹. ირლანდიის კონსტიტუციის 44 სტატია: "1. სახელმწიფო აღიარებს, რომ საზოგადო თაყვანისცემისადმი პატივისცემა ყოვლისშემძლე ღმერთის წინაშე ვალდებულებას წარმოადგენს. მისი სახელის წინაშე რელიგიის პატივისცემა მართებულია... 4⁰. კანონმდებლობა, რომელიც სკოლებს სახელმწიფო დასმარებას სთავაზობს, არ უნდა იწვევდეს იმ სკოლების დისკრიმინაციას, რომლებიც სხვადასხვა რელიგიურ მიმდინარეობებს ექვემდებარებიან, არ უნდა ზღუდავდეს ბავშვების უფლებას იარონ სკოლებში, რომლებიც საზოგადოებრივი სახსრებით ფინანსდებიან და რომლებშიც რელიგიური სწავლება არ წარმოებს².

რელიგიური განათლება ირლანდიის კერძო სკოლებშიც ხორციელდება. ასე, დუბლინის სამხრეთით მდებარე გოგონების ერთ-ერთ საუკეთესო სკოლაში Rathdown College, რელიგიურ განათლებას კვირაში ერთი-საათი ეთმობა. ირ-

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 1. გვ. 812-813.

² იქვე. გვ. 813.

ლანდიელი მღვდელმსახურები ქრისტიანული რელიგიისა და მისი კონფესიების ზოგად ისტორიას ასწავლიან¹.

ესპანეთი. 1978 წლის 27 დეკემბრის ესპანეთის კონსტიტუციის 27 სტატია ადგენს: „1. ყველას აქვს განათლების უფლება. განათლების თავისუფლება აღიარებულია. 2. განათლების მიზანია ადამიანის პიროვნების ყოველმხრივი განვითარება საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოკრატიული პრინციპებისა და ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების პატივისცემის საფუძველზე. 3. სახელმწიფო ორგანოები უზრუნველყოფენ მშობლების უფლებას, თავიანთი შვილებისათვის ისეთი ფორმის აღზრდა აირჩიონ, რომელიც მათ მორალურ და ზნეობრივ შეხედულებებს შეესაბამება“².

რელიგიურ ორგანიზაციებს, რომლებთანაც ესპანეთის სახელმწიფომ თანამშრომლობის შეთანხმება დადო, საჯარო და კერძო სკოლებში რელიგიური განათლების რეალიზაციის გარანტია ეძლევათ, მოსწავლეების და მათი მშობლების მხრიდან შესაბამისი სურვილის არსებობის შემთხვევაში.

იტალია. იტალიის რესპუბლიკაში რელიგიური განათლება ნებადართულია სახელმწიფო სკოლებში. 1984 წლის 18 თებერვლის კონკორდატის მე-9 სტატია ამბობს: „1. კონსტიტუციით გათვალისწინებულ ფარგლებში განათლებისა და სწავლების თავისუფლების პრინციპის შესაბამისად, იტალიის რესპუბლიკა კათოლიკურ ეკლესიას აძლევს უფლებას, თავისუფლად შექმნას ყველა სახის და საფეხურის სასწავლო და აღმზრდელობითი დაწესებულებების, რომლებიც სტატუსით სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებს უთანაბრდება, მათ სრული თავისუფლება ეძლევათ, მათ მოსწავლეებს კი –

¹ კაზანსკაია ო. რობინზონების კუნზული // კარიერა. 1988 წლის 1 დეკემბერი.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2. გვ. 56.

სახელმწიფო დაწესებულებების და სხვა ტერიტორიული ერთეულების მოსწავლეთა თანაბარი პირობები; ერთნაირი მოთხოვნებია გამოცდებზეც. 2. იტალიის რესპუბლიკა, აღიარებს რა რელიგიური კულტური ფასეულობას და ითვალისწინებს, რომ კათოლიციზმის პრინციპები იტალიელი ხალხის ისტორიულ მემკვიდრეობას წარმოადგენენ, განათლების ზოგადი მიზნების ფარგლებში განაგრძობს ყველა სახისა და საფეხურის სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებში, უნივერსიტეტების გარდა, კათოლიკური რელიგიის სწავლებას¹. „დამატებითი პროტოკოლის“ მე-5 სტატია: „მე-9 სტატიის მიმართებაში: ა) მე-2 პუნქტში მითითებულ სასწავლო დაწესებულებებში კათოლიკურ რელიგიას ეკლესიის დოქტრინის შესაბამისად და მოსწავლეთა სინდისის თავისუფლების დაცვით საეკლესიო ხელისუფლების მიერ აღიარებული და საგანმანათლებლო ორგანოებთან შეთანხმებით დანიშნული მასწავლებლები ასწავლიან. ბ) კომპეტენტური სასწავლო ორგანოებისა და იტალიის საეპისკოპოსო კონფერენციას შორის დადებული შეთანხმებით განისაზღვრება: 1) სხვადასხვა სახისა და საფეხურის სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებში კათოლიკური რელიგიის სწავლების პროგრამები; 2) რელიგიის სწავლების ორგანიზების წესი და გაკვეთილების ცხრილში მისი ადგილი; 3) სასწავლო სახელმძღვანელოების შერჩევის კრიტერიუმები; 4) მასწავლებელთა პროფესიული კვალიფიკაციის მიმართულება². 1947 წლის 22 დეკემბრის იტალიის რესპუბლიკის კონსტიტუციის მე-20 სტატია ადგენს: „საზოგადოების ეკლესიუ-

¹ რელიგია და კანონი: სინდისის, აღმსარებლობი და რელიგიური ორგანიზაციების მოღვაწეობის თავისუფლების. გვ. 48.

² იქვე. გვ. 50.

რი ხასიათი და რელიგიური ან საკულტო მიზნები ვერ გახდება სპეციალური საკანონმდებლო შეზღუდვების მიზეზი...¹.

იტალიაში, როგორც ს. ფერარი აღნიშნავს, განათლების სფეროში არსებობს მკვეთრი სხვაობა კანონის დებულებებს შორის, რომლებიც კათოლიკურ ეკლესიაში გამოიყენება და დებულებებს შორის, რომლებიც სხვა რელიგიური ორგანიზაციების მიმართ გამოიყენება. 1984 წლის კონკორდატი ითვალისწინებდა, რომ კათოლიკურ კატეხიზმოს საბავშვო ბალებსა და დაწყებით სკოლაში კვირაში ორჯერ თითო საათი დაეთმობა, საშუალო სკოლაში კი – ერთი საათი. უნივერსიტეტის დონეზე რელიგიური განათლება არ არის შემოღებული. სახელმწიფო სრულად აფინანსებს კათოლიკურ რელიგიურ განათლებას.

ყოველ წელს, ჩანერისას, მოსწავლეებმა და მათმა მშობლებმა უნდა განაცხადონ, აპირებენ თუ არა კათოლიკურ რელიგიურ მეცადინეობებზე დასწრებას. თუ მოსწავლეები რელიგიური განათლების მეცადინეობებზე დასწრებაზე უარს ამბობენ, მათ ამ მეცადინეობის დრო შეუძლიათ სხვა საგნებს დააუთმონ ან საერთო გავიდნენ სკოლის შენობიდან. თუ მშობლებს არ სურთ, რომ მათი შვილები რელიგიის გაკვეთილებს დაესწრონ, მათ, შესაბამისი განცხადების დანერისას, ამაზე უარის თქმის უფლება აქვთ. რელიგიური განათლების მასწავლებლები განათლების სახელმწიფო ორგანოების მიერ, ეპარქიული ეპისკოპოსის განსაზღვრებით, ინიშნებიან. მათ განათლების გარკვეული დამადასტურებელი საბუთები უნდა გააჩნდეთ, რაც თეოლოგიასა და საეკლესიო დისციპლინაში მათი კვალიფიკაციის მტკიცებულება იქნება. გარდა ამისა, ისინი ეკლესიის შესაბამისმა ხელისუფლებამ, ეპარქიალურმა ეპისკოპოსმა, უნდა აღიაროს, რომელიც მათ კვალიფიკაციას

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 2. გვ. 107.

წერილობით ადასტურებს. თუ ეს დამადასტურებელი საბუთი არ არის, მაშინ სახელმწიფო სკოლის ხელმძღვანელობას შეუძლია არ დანიშნოს მსწავლებელი. თუ დამადასტურებელი საბუთი უქმდება, მასწავლებელი მთელი სასწავლო წლის მანძილზე ჩამოცილდება პროფესიულ საქმიანობას. აუცილებლობის შემთხვევაში, არაკათოლიკე ბავშვების მშობლებს შეუძლიათ მოითხოვონ მათი შვილებისათვის ცალკე სასკოლო ნაგებობის გამოყოფა, რათა ბავშვებს თავიანთი რელიგიის ფარგლებში ასწავლონ. რელიგიური განათლების მეცადინეობები ტარდება მხოლოდ იმ რელიგიური გაერთიანებათა (დენომინაციათა) მიმდევარი მოსწავლეების მოთხოვნით, რომლებსაც სახელმწიფოსთან აქვთ დადებული ხელშეკრულება, ამასთან სწავლება მათივე ხარჯით განხორციელდება. არაკათოლიკური რელიგიური გაერთიანებებს, რომლებთანაც სახელმწიფოს შეთანხმება აქვს დადებული, შეუძლიათ თავიანთი მასწავლებლები სახელმწიფო სკოლებში გააგზავნონ, თუ მოსწავლეები, მშობლები და სკოლის ხელმძღვანელობა ამის საჭიროებას გამოხატავენ, თუმცა რელიგიური განათლების უზრუნველყოფის ტვირთი ამ რელიგიურ გაერთიანებებზე რჩება¹.

კვიპროსი. 1960 წლის 16 აგვისტოს კვიპროსის რესპუბლიკის კონსტიტუცია ადგენს: „კონსტიტუციის განხორციელების მიზნით დგინდება. 1. რესპუბლიკის ბერძნულ თემს ბერძნული წარმოშობის მოქალაქეები წარმოადგენენ, რომელთა მშობლიური ენა ბერძნულია, პირები, რომლებიც ბერძნულ კულტურულ ტრადიციებს იცავენ ან ბერძნული მართლმადიდებლური ეკლესიის წევრები არიან. 2. რეპსუბლიკის თურქულ თემს თურქული წარმოშობის მოქალაქეები

¹ ფერარი ს. ეკლესია და სახელმწიფო დასავლეთ ევროპაში: იტალიური მოდელი // სახელმწიფო სა და ეკლესიის ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 126-127.

წარმოადგენენ, რომელთა მშობლიური ენა თურქულია, პირები, რომლებიც თურქულ კულტურულ ტრადიციებს იცავენ ან მუსლიმები არიან..." (სტატია2)¹; „1. თითოეულს აქვს განათლების უფლება, ხოლო ყოველ პირსა და დაწესებულებას განათლების შეთავაზების უფლება აქვს იმ პროცედურების, პირობების და შეზღუდვების დაცვით, რომლებიც თემის შესაბამისი კანონებით არის გათვალისწინებული და რომლებიც რესპუბლიკის უსაფრთხოებისათვის, კონსტიტუციური წესრიგისათვის, საზოგადოებრივი უსაფრთხოების, წესრიგის, ჯანმრთელობის, ზნეობისათვის და სხვა პირთა განათლების დონისა და ხარისხის, მათ შორის მშობელთა უფლების, თავიანთი შვილებისათვის თავისი რელიგიური შეხედულებების შესაბამისი განათლების მიწოდების უფლების უზრუნველყოფისათვის არის აუცილებელი 2. ბერძნული და თურქული თემის ყრილობებს შესაბამის თემურ დაწყებით სკოლებში უფასო დაწყებითი განათლების უზრუნველყოფა ეკისრებათ. 4. ბერძნული და თურქული თემის ყრილობებს ევალებათ უზრუნველყონ არა მხოლოდ დაწყებითი, არამედ შემდგომი განათლებაც პირებისათვის, რომლებიც ამას იმსახურებენ და მხარდაჭერას საჭიროებენ, შესაბამისი თემური კანონით გათვალისწინებული წესისა და რიგის შესაბამისად" (სტატია 20)².

ლათვია. ლათვიაში ქრისტიანული საღვთო სჯულის სწავლება სახელმწიფოს მიერ ფინანსდება, მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუციის თანახმად რელიგიური გაერთიანებები სახელმწიფოსგან გამოყოფილია³.

ლათვიის რესპუბლიკის 1995 წლის 7 სექტემბრის „რელიგიური ორგანიზაციების შესახებ“ კანონის მე-6 სტატია „რელიგიური ორგანიზაციები და განათლება“ (1996 წლის 17 ივნისი-

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 2. გვ. 210.

² იქვე. გვ. 217.

³ ბალოდისი რ. რელიგიური გაერთიანებები და ლათვიის სახელმწიფო.

სის, 1998 წლის 19 თებერვლის, 2000 წლის 15 ივნისის ცვლილებებით): „... (2) სახელმწიფო და თითვემმართველ სკოლებში ქრისტიანული სწავლება ეძლევათ პირებს, რომლებმაც წერილობით დაადასტურეს მისი მიღების სურვილი. არასრულწლოვანი პირები ქრისტიანული მოძღვრების შესწავლის სურვილის შესახებ განცხადებას მშობელთა ან მზრუნველთა წერილობითი თანხმობის შემთხვევაში წერენ. თუ არასრულწლოვან პირს 14 წელი ჯერ არ შეუსრულდა, მის ნაცვლად განცხადებას ამ პირის მშობლები ან მზრუნველები წერენ. (3) ქრისტიანულ მოძღვრებას განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ დამტკიცებული პროგრამით ისწავლება. სწავლება იწყება იმ შემთხვევაში თუ სკოლაში შესაბამისი ქრისტიანული კონფესიის მოძღვრების შესწავლის, მინიმუმ, 10 მსურველი არსებობს (რომის კათოლიკური, მართლმადიდებლური, ძველმონესეთა და ბაპტისტური კონფესიები). პედაგოგებს კონფესიის ხელმძღვანელობა წარადგენს, განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო კი მათ ატესტაციას უტარებს. (4) ეროვნული უმცირესობების სკოლებში, რომლებიც სახელმწიფოსა და თვითმმართველობების განკარგულებაში არიან შესაძლოა შესაბამისი ეროვნული უმცირესობის რელიგიის სწავლება, მოსწავლეების, მშობლებისა და მზრუნველების სურვილის შემთხვევაში, განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ დადგენილი წესით. (5) ქრისტიანული მოძღვრებისა და ეთიკის სწავლება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ფინანსდება“¹.

ლიტვა. ლიტვის რესპუბლიკი 1992 წლის 22 ოქტიმბის მე-40 სტატია (1996 წლის 20 ივნისისა და 1996 წლის 12 დეკემბრის ცვლილებებით) ადგენს: „სახელმწიფო და თვითმმართ-

¹ რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებში რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობისა და სინდისის თავისუფლების სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 196.

ველობების სასწავლო-აღმზრდელობითი დაწესებულებები საერო დაწესებულებებს წარმოადგენენ. მშობლების თანხმობის შემთვევაში ამ დაწესებულებებში საღვთო სჯული ისწავლება¹. კონსტიტუციის 26-ე სტატია: „მშობლები და მზრუნველები ზრუნავენ თავისი შვილების რელიგიურ და ზნეობრივ აღზრდაზე საკუთარი შეხედულებების შესაბამისად“².

ლიტვის რესპუბლიკის „რელიგიური თემებისა და საზოგადოებების შესახებ“ 1995 წლის 4 ოქტომბრის კანონის № I-1057 მე-9 სტატია „რელიგიური სწავლება“: „რელიგიური სწავლება შეიძლება ხორციელდებოდეს სამლოცველო სახლებში, სახელმწიფო და არასახელმწიფო სასწავლო-აღმზრდელობით დაწესებულებებში, ასევე სხვა ნაგებობებსა და ადგილებში. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მშობლების (მზრუნველების) სურვილით შეიძლება ტრადიციული და სხვა, სახელმწიფოს მიერ აღიარებული რელიგიური თემების და საზოგადოებების, რელიგიის სწავლება. სახელმწიფო, ტრადიციული და სხვა, სახელმწიფოს მიერ აღიარებული რელიგიური თემების და საზოგადოებების, რელიგიის სწავლებას აღიარებს კონფესიურ სასწავლო დაწესებულებებში (ამ კონფესიების საკვირაო სკოლებში ან სხვა სასწავლო ჯგუფებში) განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროში რელიგიის სწავლების პროგრამების რეგისტრაციის, მასწავლებლების კვალიფიკაციის დამადასტურებელი საბუთების წარდგენის და შესაბამისი რელიგიური თემისა და საზოგადოების სულიერი მეთაურობის შუამდგომლობის შემთხვევაში. სახელმწიფო მეურვეობის ქვეშ მყოფ მოსწავლეებს, რომლებიც აღმსარებლობის საგნებს სწავლობენ, სწავლება მათ ოჯახში მიღებული რელიგიის შესაბამისად უტარდებათ. სახელმწიფო სასწავლო-აღმზრდე-

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 2. გვ. 338.

² იქვე. გვ. 35.

ლობით დანესებულებებში რელიგიის სწავლების წესი განათლების შესახებ კანონებით რეგულირდება¹.

ლიხტენშტეინი. ლიხტენშტეინის სამთავროს 1921 წლის 5 ოქტომბრის კონსტიტუციაა მე-14, მე-15, და მე-16 სტატიები: „სახელმწიფოს უმაღლესი ვალდებულება საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ხელშეწყობაა. ამ მიზნით სახელმწიფო კანონების დადგენასა და შესრულებაზე და თავისი ხალხის რელიგიური, ზნეობრივი და ეკონომიკური ინტერესების დაცვაზე იზრუნებს. სახელმწიფო განსაკუთრებულ ყურადღებას სახლახო განათლებასა და აღზრდას მიაქცევს. ეს იმგვარად უნდა იყოს ორგანიზებული, რომ ახალგაზრდობამ ოჯახის, სკოლისა და ეკლესიის თანამშრომლობის გზით რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა მიიღოს, პატრიოტული გრძნობები და პროფესიული თვისებები შეიძინოს. აღზრდისა და განათლების მთელი სისტემა სახელმწიფოს კონტროლს ქვემდებარება ეკლესიის მოძღვრების ხელუხლებლობის დაცვის პირობით...“².

მალტა. მალტის რესპუბლიკის 1964 წლის კონსტიტუციი მე-2 სტატია: „1. მალტის რელიგიას რომის კათოლიკური სამოციქულო რელიგია წარმოადგენს. 2. რომის კათოლიკური სამოციქულო ეკლესიის ორგანოებს ავექთ უფლება და მოვალენი არიან ასწავლონ, თუ რომელი პრინციპებია სამართლიანი და რომელი – მცდარი. 3. რომის კათოლიკური სამოციქულო რწმენის რელიგიური მოძღვრება ყველა სახელმწიფო სკოლაში უნდა ისწავლებოდეს სავალდებულო განათლების სახით“³ მე-40 სტატიის 1 და მე-2 ნაწილები: „ნებისმიერი პირი მალტაში სინდისის სრულ თავისუფლებას უნდა ფლობდეს და თავისი

¹ რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებში რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობისა და სინდისის თავისუფლების სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 209.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2. გვ. 376.

³ იქვე. გვ. 469.

რელიგიური კულტის განხორციელების თავისუფლებით უნდა სარგებლობდეს. არც ერთ პირს არ უნდა წარედგინოს მოთხოვნა, რომ მან რელიგიური სწავლება მიიღოს ან რელიგიის საქმეებში ცოდნა ან გამოცდილება გამოავლინოს, თუ საუბარია პირზე, რომელსაც თექვსმეტი წელი არ შესრულებია და ასეთ მოთხოვნას აპროტესტებს პირი, რომელსაც ამ არასრულწლოვანზე, კანონის თანახმად, ძალაუფლება გააჩნია და ნებისმიერ შემთხვევაში, თუ პირი, რომელსაც ეს მოთხოვნა წაუყენეს, ამის წინააღმდეგია: იმ პირობით, რომ არანაირი ასეთი მოთხოვნა ამ სტატიის საწინააღმდეგოდ ვერ ჩაითვლება, როდესაც რელიგიის ცოდნა და მის საქმეებში გამოცდილება, ან მისი შესწავლა საჭიროა ამ რელიგიის სწავლებისათვის, ან მის მღვდელმსახურთა რიგებში ან რელიგიურ ორდენში მიღებისათვის ან სხვა რელიგიური მიზნებისათვის და იმ შემთხვევების გარდა, როდესაც აღმოჩნდა, რომ ასეთი მოთხოვნა დემოკრატიულ საზოგადოებაში გონივრულად ვერ დასაბუთდება¹.

ნიდერლანდები. ნიდერლანდების სამეფოს 1983 წლის 17 თებერვლის კონსტიტუციის მე-3 და მე-5 პუნქტები: „სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მიწოდებული განათლების მიმართ წაყენებული მოთხოვნები პარლამენტის აქტით დგინდება თითოეული მოსწავლის რელიგიური კუთვნილებისა და რელიგიური შეხედულებების ჯეროვანი გათვალისწინებით... სახელმწიფოს მხრიდან მთლიანი ან ნაწილობრივი დაფინანსების მქონე სკოლებში განათლების სტანდარტები პარლამენტის აქტით დგინდება იმ ფაქტორების ჯეროვანი გათვალისწინებით, რომლებიც კერძო სკოლებს, რელიგიური თუ სხვა შეხედულებების შესაბამისად განათლების მიღების თავისუფლების სტანდარტებს შეეხება“².

¹ იქვე. გვ. 486-487.

² იქვე. გვ. 626-627.

1948 წლის 3 ივნისის კანონი კონფესიური სკოლებისათვის, უნივერსიტეტებისათვის სუბსიდიების გამოყოფას აფიქსირებდა, ხოლო 1955 წლის 7 ივლისის კანონით შემოღებულ იქნა კერძო საშუალო სკოლებისა და მასწავლებლების მოსამზადებელი კერძო კოლეჯების სრული სახელმწიფო უზრუნველყოფა¹.

ნიდერლანდები 15 მილიონი მაცხოვრებლიდან ორი მესამედი კათოლიკეა, მესამედი კი – პროტესტანტი. ორი მთავარი რეფორმატორული ეკლესია ითელის 2,5 მილიონსა და 800 ათას ადამიანს შესაბამისად. სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ისლამის მიმდევარი – 700 ათასი, ბუდისტები და ინდუისტები – 80 ათასზე მეტი. საზოგადო განათლება ნებისმიერი რელიგიისადმი პატივისცემას გულისხმობს; სხვადასხვა საგანმანათლებლო დოკუმენტები სხვადასხვა რელიგიების ტრადიციებისა და ფასეულობების მიმართ პატივისცემას უზრუნველყოფენ. სასამართლო გადაწყვეტილებების მთელი სერია, ამავდროულად, ადგენს, რომ არარელიგიური (ჰუმანისტური) ხასიათის რელიგიური სწავლება წარმოებს და ფინანსდება რელიგიური განათლების მსგავსი პირობებით. კერძო სკოლებს სახელმწიფო აფინანსებს, თუ მათი პირობები გარკვეულ საგანმანათლებლო სტანდარტებს პასუხობს. ქვეყანაში დაწყებითი სკოლების დაახლოებით 60% – კერძო სკოლებია, რომლებიც რელიგიურ გაერთიანებებს (კათოლიკურს და პროტესტანტულს) ეკუთვნის. გასული საუკუნის ბოლოდან ფუნქციონირებს დენომინაციური უნივერსიტეტები – მათი შექმნაც გარკვეული პირობებით არის განპირობებული, საქმიანობას კი სახელმწიფო აფინანსებს².

¹ კლოცკოვი ვ. ვ. რელიგია, სახელმწიფო, სამართალი. გვ. 232.

² ბისბერველდი სან ს. თავისუფლება და ერლიგია ნიდერლანდებში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 143, 145.

ნორვეგია. ნორვეგიაში სეკულარიზაციის პროცესებმა განათლებაზე გარკვეული გავლენა მოახდინეს. 1956 წლის ნოემბერში სტორტინგმა გააუქმა დებულება, რომლის თანახმადაც უმაღლესი და სხვა სკოლების ხელმძღვანელები ნორვეგიის ეკლესიას უნდა ეკუთვნოდნენ. მიუხედავად ამისა, როგორც ო. ვ. ჩერნიშოვა და ი. დ. კომაროვი აღნიშნავენ, რელიგიისა და ნორვეგიული ეკლესიის გავლენა განათლებაზე საკმაოდ ძლიერია. ნორვეგიული ეკლესიისა და ეროვნული განათლების მართვა ერთ სამინისტროშია გაერთიანებული¹. ნორვეგიის სამეფოს 1814 წლის 17 მაისის კონსტიტუციის მ-2 პარაგრაფი (1964 წლის 4 მაისის რედაქციით) ადგენს: „სამეფოს ყველა მაცხოვრებელს სინდისის თავისუფლება გააჩნია. ევანგელიკურ-ლუთერანული რელიგია სახელმწიფო რელიგიას წარმოადგენს. მისი აღმსარებელი მაცხოვრებლები ვალდებული არიან თავიანთი შვილები ამ რელიგიაში აღზარდონ“²; პარაგრაფი 4: „მეფე ყოველთვის ევანგელიკურ-ლუთერანული რელიგიის აღმსარებელი უნდა იყოს, მხარს უჭერდეს და მფარველობდეს მას“³.

1983 წელს მიიღეს კანონი, რომლის თანახმადაც სკოლამდელი დაწესებულებების შესახებ დებულებაში ქრისტიანული აღზრდის პრინციპების დაცვის აუცილებლობის შესახებ პარაგრაფი უნდა შესულიყო. გამოშვებულ იქნა სპეციალური ცირკულარი, რომელიც სკოლამდელი დაწესებულებების თანამშრომლებისგან ბავშვების ქრისტიანული მორალით და რელიგიური სულისკვეთებით აღზრდას მოითხოვს. ქვეყნის კომუნალური საბჭოების 57%-მა მხარი დაუჭირეს სკოლამდელ დაწესებულებებში ქრისტიანული აღზრდის შესახებ პარა-

¹ ჩერნიშოვა ო. ვ. და კომაროვი ი. დ. ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში. გვ. 150.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2. გვ. 658.

³ იქვე გვ. 658.

გრაფის მიღებას. ო. ვ. ჩერნიშოვა და ი. დ. კომაროვი ხაზს უსვამენ, რომ რელიგიისა და ეროვნული ხასიათის თავისებურებების რაც შეიძლება მჭიდროდ დაკავშირების სურვილი ნორვეგიის სახელმწიფო-ეკლესიური პოლიტიკის სპეციფიური მიმართულებაა. 1959 წლის სკოლის შესახებ კანონის 1 პარაგრაფი ადგენდა, რომ „სკოლა ბავშვებს ქრისტიანულ და ზნეობრივ აღზრდას უნდა აძლევდეს“. კანონი ქრისტიანობას ძირითად სასწავლო საგნებს შორის მოიხსენიებდა და მოითხოვდა, რომ მისი სწავლება ევანგელიკურ-ლუთერანული ეკლესიის ნორმების შესაბამისი ყოფილიყო. სასულიერო პირებს აღნიშნული საგნის სწავლების ხარისხის კონტროლის უფლება ეძლეოდა. 70-იან წლებში ეკლესია სასკოლო პროგრამებში ქრისტიანობის სწავლებისათვის გამოყოფილი საათების შემცირების მცდელობებს მკვეთრად შეენინააღმდეგა. 1980-იან წლებამდე ნორვეგიულ სკოლებში სასწავლო დღე ლოცვით ან ფსალმუნის გალობით იწყებოდა, რელიგიურ დღესასწაულებზე კი მოსწავლეები ეკლესიებში სადღესასწაულო ცერემონიებს ესწრებოდნენ¹.

ნორვეგიის სახელმწიფო საბავშვო ბაღები და სკოლები დღესდღეობით კანონით ვალდებული არიან ყველა მოსწავლეს ქრისტიანული აღზრდის საფუძვლები ასწავლონ².

ბოლო წლებში მიმდინარე სახელმწიფო რელიგიაზე უარის თქმის პროცესის მიუხედავად რელიგიური განათლება არ აკრძალულა.

პოლონეთი. პოლონეთის რესპუბლიკის 1997 წლის 2 აპრილის კონსტიტუციის 48 სტატიის 1 ნაწილი: „მშობლებს აქვთ უფლება შვილების აკუთარი შეხედულებებისამებრ აღზარდ-

¹ ჩერნიშოვა ო. ვ. და კომაროვი ი. დ. ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში. გვ. 135, 151-152.

² ლინდპოლმ ტორე. კონფესიათშორისი დიალოგის წარმოშობა: ნორვეგიული გამოცდილება. გვ. 64-71.

ონ. აღზრდა ბავშვის მომნიჭებულობის დონეს, მისი სინდისის, აღმსარებლობის და შეხედულებების თვისუფლებას უნდა ითვალისწინებდეს¹. პოლონეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციის 53 სტატიის მე-3 და მე-4 ნაწილები: „მშობლებს უფლება აქვთ თავისი შვილებისათვის მორალური და რელიგიური აღზრდა და სწავლება უზრუნველყონ თავისი შეხედულებების შესაბამისად. 48 სტატიის 1 ნაწილი შესაბამისად ხორციელდება. ეკლესიის ან სხვა სააღმსარებლო კავშირის რელიგია, თუ მისი სამართლებრივი მდგომარეობა დარეგულირებულია, შეიძლება სკოლაში სასწავლო საგნის სახით იყოს, ამასთან სახვა პირთა სონდისისა და რელიგიის თავისუფლება არ უნდა ირღვევოდეს“².

პოლონეთის კონსტიტუციის გარდა, სახელმწიფოსა და რომის კათოლიკური ეკლესიის ურთიერთობებს ვატიკანთან დადებული შეთანხმება (კონკორდატი) არეგულირებს, რომელსაც პოლონეთის პრემიერ-მინისტრმა 1993 წლის 28 ივნისს მოაწერა ხელი და რომლის რატიფიკაციაც სეიმმა 1998 წლის 8 იანვარს მოახდინა. კონკორდატი პრეამბულისა და 29 სტატიისგან შედგება და აღნიშნავს, რომ სახელმწიფო და კათოლიკური ეკლესია პოლონეთში – თითოეული სუბიექტია თავის სფეროში – დამოუკიდებელი და ავტონომიურია. ეკლესიას აქვს „საკუთარი მისიის თავისუფლად და საზოგადოდ შესრულების“, საკუთარი საქმეების კანონიკური სამართლის საფუძველზე წარმართვის გარანტია. სახელმწიფო თავის თავზე იღებს ლუბლინის უნივერსიტეტის და კრაკოვის თეოლოგიური აკადემიის სუბსიდირებას. ეკლესიას სკოლებსა და საბავშვო

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2. გვ. 693.

² იქვე. გვ. 694.

ბაღეშში რელიგიის საფუძვლების სწავლებისა და უმაღლესი რელიგიური განათლების ორგანიზების საშუალება ეძლევა¹.

პოლონეთის განათლების სახელმწიფო სისტემაში ბოლოს საგანმანათლებლო ინიციატივებისა და ცვლილებების უმეტესობა 1991 წლის 7 სექტემბრის განათლების სისტემის შესახებ კანონს ეფუძნება, რომლის შესაბამისადაც სკოლა საზოგადოებას, უფრო ზუსტად კი თემს ეკუთვნის და მის ამოცანებში, პირველ რიგში, პიროვნების და მხოლოდ ამის შემდეგ დიდი თუ პატარა ჯგუფების, კოლექტივების წევრის ჩამოყალიბება შედის. ამ მხრივ სკოლა სოციალურ შუამავლად არის მიჩნეული: ის ახალგაზრდობას პასუხისმგებლობით აღსავსე დამოუკიდებლობისთვის ამზადებს. მისი მთავარი ამოცანაა – ახალგაზრდობა ზრდასრული ცხოვრებისთვის მოამზადოს. ახალი საგანმანათლებლო პოლიტიკის თანახმად სკოლა უნდა გახდეს ადგილი, სადაც ადამიანის უფლებებია დაცული და სოციალური ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში პლურალისტული მიდგომები გამოიყენება. ამ მხრივ გადახედვას დაექვემდებარა ფასეულობათა სისტემა და განათლებისა და აღზრდის მიზნების თეორია. ორიენტირები ადამიანისკენ გადაიხარა. აღზრდამ და განათლებამ პიროვნებაზე ორიენტირებული ხასიათი შეიძინა². მოსკოვის კათოლიკური სამოციქულო ადმინისტრატურის კანცლერის, მამა ო. კოვალენკოს, თქმით, პოლონეთის სკოლებში რელიგია კატეხიზაციის სახით ისწავლება. არჩევანი ნებაყოფლობითია. მოსწავლეებს აქვთ უფლე-

¹ ოვსიენკო ფ. გ. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნებში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 179.

² მაიორეკ ჩ. მაისნერ ა. პოლონეთი // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგია: ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური კავშირი. 2001. გვ. 287-288.

ბა კათოლიკური, მართლმადიდებლური ან პროტესტანტული კატეხიზაცია ან ეთიკის სწავლების საერო საგანი აირჩიონ¹.

პორტუგალია. ნეიტრალიტეტის პრინციპის მიუხედავად 2002 წლის თებერვლამდე პორტუგალიის სახელმწიფო სკოლებში რელიგიის სწავლებას კათოლიკური ეკლესია ანხორციელებდა².

რუმინეთი. 1991 წლის 21 ნოემბრის რუმინეთის კონსტიტუციის 32 სტატიის მე-7 ნაწილი: „სახელმწიფო რელიგიური განათლების თავისუფლებას თითოეული კულტის სპეციფური მოთხოვნების შესაბამისად უზრუნველყოფს. რელიგიურ განათლებას სახელმწიფო სკოლებში კანონი არეგულირებს და უზრუნველყოფს“³.

სლოვენია. სლოვენიის რესპუბლიკის 1991 წლის 28 დეკემბრის 41 სტატია: „სინდისის, აღმსარებლობის და სხვა შეხედულებების თავისუფლება როგორც პირად, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უზრუნველყოფილია. არ შეიძლება, რომ პიროვნება იძულებით გამოხატავდეს თავისი რელიგიურ ან სხვა შეხედულებებს. მშობლებს აქვთ უფლება თავიანთი შვილებისათვის რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა თავისი შეხედულებების შესაბამისად უზრუნველყონ. რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა ბავშვის ასაკსა და მომნიშვნეულობის დონეს უნდა შეესაბამებოდეს და არ უნდა არღვევდეს მის სინდი-

¹ გამოსვლები „მრგვალ მაგიდასთან“ // სახელმწიფო, რელიგია, ეკლესია რუსეთსა და საზღვარგარეთ: საინფორმაციო-ანალიტიკური ბოულეტენი PAIC. 2000. № 2 (23). გვ. 19.

² Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laique“. Paris, Fevrier. 2002.

³ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 3. გვ. 69.

სის, რელიგიური ან სხვა შეხედულებების და აზრის თავისუფლებას¹.

ხორვატია. ხორვატიის რესპუბლიკის 1990 წლის 22 დეკემბრის 63 სტატია: „მშობლებმა უნდა აღზარდონ, არჩინონ თავიანთი შვილები და მისცენ მათ განათლება. მათ უფლება და თავისუფლება აქვთ დამოუკიდებლად გადანყვიტონ შვილთა აღზრდის საკითხები. მშობლების პასუხისმგებლობაა ბავშვის პიროვნების სრულფასოვანი და ჰარმონიული განვითარების უფლება უზრუნველყონ“.

ჩეხეთი. ჩეხეთის რესპუბლიკის 1992 წლის 16 დეკემბრის კონსტიტუციის 16 სტატია: „1. ყველას აქვს უფლება თავისუფლად განაცხადოს თავისი რწმენა ინდივიდუალურად ან სხვა პირებთან ერთად, კერძოდ ან საზოგადოდ, ღვთისმსახურების ჩატარების, რელიგიური რიტუალებისა და წესების დაცვით 2. ეკლესიები ან რელიგიური გაერთიანებები თავის საქმეებს დამოუკიდებლად წარმართავენ, კერძოდ, თავიანთ ორგანოებს აწესებენ, სასულიერო პირებს ნიშნავენ, მონასტრებსა და სხვა რელიგიურ გაერთიანებებს აწესებენ, სახელმწიფო ორგანოებისგან დამოუკიდებლად. 3. სახელმწიფო სკოლებში რელიგიის სწავლების პირობები კანონით არის გათვალისწინებული. 4. აღნიშნული უფლებების რეალიზება შესაძლოა კანონით იყოს შეზღუდული იმ შემთხვევაში, თუ ასეთი ზომები აუცილებელია დემოკრატიულ სახელმწიფოში საზოგადოებრივი უსაფრთხოებისა და წესრიგის, ჯანმრთელობისა და ზნეობის ან სხვა პირთა თავისუფლებისა და უსაფრთხოების დაცვისათვის“².

შვედეთი. შვედეთის გამოცდილება სამაგალითოა. შვედეთის სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მიმდინარე სეკულარიზაციის პროცესი დაწვრილებით არის

¹ იქვე. გვ. 177-178.

² იქვე. გვ. 524.

აღწერილი ო. ვ. ჩერნიშოვას ნაშრომებში¹. 1862 წლის რეფორმის შემდეგ სკოლები და სოციალური სამსახური ეკლესიის განკარგულებაში აღმოჩნდა. სახალხო სკოლაში სწავლება, რომელიც XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან 14 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის სავალდებულო გახდა, რელიგიურ ხასიათს ატარებდა. სწავლების მნიშვნელოვან ნაწილს ლუთერის კატეხიზმოს შესწავლა შეადგენდა. 1919 წელს იგი ქრისტიანობის შესწავლამ ჩაანაცვლა. 1924 წელს სკოლების ზედამხედველობის ფუნქცია საერო ხელისუფლებას დაეკისრა, მაგრამ 1930 წლამდე ეკლესიის წინამძღვარს სასკოლო საბჭოს თავმჯდომარეს თანამდებობა ეკავა. 1960 წლამდე სამრევლო მღვდელი ბავშვთა ზედამხედველობის კომუნალური კომისიის წევრი იყო, ეპისკოპოსის მოვალეობებში კი გიმნაზიების ინსპექტირება შედიოდა. 1930-იანი წლების განმავლობაში და განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სახელმწიფო განათლების სისტემა სულ უფრო დაცილდა შვედეთის ეკლესიას და სასულიერო პირებს. 1954 წელს მიღებულ იქნა კანონი, რომელიც ძალაში 1958 წლის 1 ივლისს შევიდა და რომელიც სკოლას ეკლესიისგან სრულად გამოყოფდა, გაუქმდა აუცილებელი ღონისძიებები, რომლებიც სასწავლო წლის დასაწყისსა და ბოლოში ტარდებოდა. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებსა (1962 წლიდან) და გიმნაზიებში (1964 წლიდან) რელიგიური ქრისტიანული განათლების საგნების სწავლება რელიგიათმცოდნეობამ ჩაანაცვლა. ეკლესიის ისტორიის გაკვეთილების შემცირების ხარჯზე გაიზარდა გაკვეთილების რაოდენობა, რომლებზეც არაქრისტიანული რელიგიების შესახებ ზოგად

¹ ჩერნიშოვა ო. ვ. კომაროვი ი. დ. ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში. 176 გვ.; ჩერნიშოვა ო. ვ. ეკლესია და დემოკრატია: შვედეთის გამოცდილება / საყოველთაო ისტორიის ინსტიტუტი РАН. მ.: Hayka, 1994. 190 გვ.

ცოდნას აწვდიდნენ¹. 1962-1970-იან წლებში ჩატარებულმა ზოგადსაგანმანათლებლო რეფორმამ განათლების ქრისტიანული მიზნები საერო მიზნებით, მრავალმხრივ განათლებული ახალგაზრდობის მომზადებით – შეცვალა; ახალგაზრდობამ ქვეყნის სოციალურ-კულტურული და სამეცნიერო-ტექნიკური განვითარება უნდა უზრუნველყოს. ამასთან, 1980 წელს მიღებული რელიგიათმცოდნეობის სწავლების გეგმის თანახმად მოსწავლეებს „უნდა გაულრმავდეთ ქრისტიანული რელიგიისა და, განსაკუთრებით, ბიბლიის შესახებ ცოდნა“. როდესაც, 1963 წელს ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლაში რელიგიის სწავლების საკითხი განიხილებოდა 7,6 მილიონიანი მოსახლეობიდან 2-მა მილიონმა შვედმა ქრისტიანობის შესწავლისათვის გამოყოფილი საათების შემცირება გააპროტესტა².

შვედური გამოცდილება ორი პრინციპის – სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში საეროობისა და განათლების კულტურულ შესაბამისობის – სრულიად ჰარმონიულ თანაარსებობას გვიჩვენებს.

ესტონეთი. ესტონეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციის 37 სტატია: „... ბავშვებისათვის განათლების ფორმის არჩევის საკითხში გადამწყვეტი სიტყვა მშობლებს ეკუთვნის...“³.

2002 წლის 12 თებერვლის „სამედიცინო, სასწავლო, მოვლა-პატრონობის დაწესებულებებში, თავისუფლების აღკვეთის ადგილებსა და სამხედრო ნაწილებში რელიგიური წესების შესრულების შესახებ“ კანონის მე-9 პარაგრაფის მე-2 პუნქტი (დამტკიცებულია 2002 წლის 27 თებერვალს ესტონეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის № 110 ბრძანებით): „ღვთისმსახ-

¹ ჩერნიშოვა ო. ვ. კომაროვი ი. დ. ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში. გვ. 39.

² იქვე. გვ. 28, 39-40.

³ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 3. გვ. 721.

ურება და რელიგიური წესები სასწავლო დაწესებულებებში... რელიგიური გაერთიანების მიერ სრულდება დაწესებულების ხელმძღვანელის ან მეპატრონის თანხმობით...“¹.

1992 წლის 23 მარტის ესტონეთის რესპუბლიკის „სახალხო განათლების“ შესახებ მე-4 კანონის მე-4 ნაწილი: „საღვთო სჯულის შესწავლა, ისევე, როგორც მისი სწავლება, ნებაყოფლობითა“, ამავე კანონის მე-2 სტატიის მე-2 ნაწილი: „სახალხო განათლება ზოგადსაკაცობრიო და ეროვნული ფასეულობების, პიროვნების, აღმსარებლობისა და სინდისის თავისუფლების აღიარებას ეფუძნება“².

საფრანგეთი. როგორც ვ. ვ. კლოჩკოვი აღნიშნავს, საფრანგეთში რელიგიური სკოლები ფალუს 1850 წლის კანონის საფუძველზე მოქმედებდნენ. ეკლესიის სახელმწიფოსგან გამოყოფის შესახებ 1905 წლის კანონი, რომელმაც კონფესიური სკოლების გაუქმებისათვის ათი წლის ვადა დაადგინა, სრულად არ განხორციელებულა. მათი ადგილი კერძო სკოლებმა დაიკავეს, რომელთაგან უმრავლესობა კათოლიკურ ორგანიზაციებს ეკუთვნის. 31.12.1959 წლის კანონი, რომელიც 15 ათას კერძო სკოლას შეეხო, რომლებშიც იმ დროისათვის 31 ათასი მღვდელი და ბერი მუშაობდა, ითვალისწინებდა ამ სკოლებისათვის სახელმწიფო სუბსიდიების გამოყოფას; ყველა მასწავლებლისათვის, მათ შორის სასულიერო პირებისათვის, სახელმწიფო ხელფასის გამოყოფას; საშუალო და ტექნიკური კერძო სკოლების მოსწავლეთათვის სტიპენდიების დანიშვნას; კომუნებისთვის კერძო სკოლების სამეურნეო ხარჯების დაფარვის და მოსწავლეთათვის მატერიალური დახმარების

¹ რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებში სინდისის თავისუფლებისა და რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობის სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 218.

² ლაზუტოვა მ. ნ., სელეზნიოვა ნ. ა., დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნების განათლების შესახებ კანონების შედარებითი ანალიზი. გვ. 271.

(უფასო სახელმძღვანელოები, მგზავრობა და ა. შ.) განევის შესაძლებლობას ითვალისწინებდა¹.

საფრანგეთის აღმოსავლეთით, სამ დეპარტამენტში – ზედა რეინი და ქვედა რეინი (რომლებიც ელზასს ქმნიან) და მოზელში (რომელიც ლოტარინგიის შემადგენლობაში შედის) – რომლებიც 1817 – 1918 წლებში გერმანიის შემადგენლობაში შედიოდა ოფიციალურად აღიარებული რელიგიების სტატუსი რომის კათოლიკურ ეკლესიას, ლუთერანულ, რეფორმისტულ და იუდაურ რელიგიურ გაერთიანებებს უნარჩუნდებოდა. კერძო რელიგიური სკოლები განაგრძობენ სახელმწიფო სუბსიდიების მიღებას, ხოლო 1905 წლამდე აგებული რელიგიური შენობები ან სახელმწიფოს ეკუთვნის ან მისი მეურვეობის ქვეშ არის².

საფრანგეთის აღმოსავლეთით მდებარე ზემო რაინის, ქვემო რაინის და მოზელის დეპარტამენტებში, 1871-1918 წლებში³ გერმანიის შემადგენლობაში ყოფნის შედეგად, ძალაში რჩება სასკოლო სტატუსი, რომელიც ფალუს 1850 წლის კანონიდან მომდინარეობს: ცხრილი რელიგიურ განათლებას მოიცავს⁴.

საფრანგეთის სკოლებში რელიგიური ნეიტრალობა არ ნიშნავს იმას, რომ სახელმწიფო სათანადოდ არ აფასებს რელიგიის როლს განათლებასა და აღზრდაში როგორც სასწავლო, ისე სწავლისაგან თავისუფალ პერიოდებში. როგორც საფრანგეთის ეროვნული განათლების სამინისტროს მოხელე ჟ. სიმონი⁵

¹ კოჩკოვი ვ. ვ. რელიგია და სახელმწიფო, სამართალი. გვ 232.

² ბობერო. ჟ. სახელმწიფოს საერო ხასიათი. მორენო კ. პ. აღმსარებლობის თავისუფლება საფრანგეთში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 96.

³ ბობერო. ჟ. სახელმწიფოს საერო ხასიათი.

⁴ დანყებითი და საშუალო განათლება საფრანგეთში. მ., 1994, (საინფორმაციო და სასწავლო მასალების რუსეთ-საფრანგეთის სერია, № 34).

⁵ ავტორის არქივი.

აღნიშნავს, მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიური განათლება საერო სკოლის პროგრამიდან ამოღებულია, სკოლამ უნდა საშუალება მისცეს მსურველებს, რომ მიიღონ რელიგიური განათლება სკოლის ფარგლებს გარეთ. 1882 წლის 28 მარტის კანონის მე-2 სტატიის ნორმის შესაბამისად დადგინდა დაწყებითი განათლებისათვის რელიგიური განათლების მეცადინეობების (კატეხიზმო) ჩატარების წესი. ასეთი მეცადინეობები ნებაყოფლობით (მოსწავლეთა მშობლების თხოვნით) დღემდე ტარდება ოთხშაბათობით და პარასკევობით (ერთ-ორი საათი). ასეთივე წესით არის ორგანიზებული რელიგიური განათლება საშუალო განათლებისათვის. რელიგიური განათლების ასეთი ფორმა სახელმწიფო სკოლების პასუხისმგებლობისა და კომპეტენციის ფარგლებს მიღმა ხორციელდება, ანუ მისი რეალიზაცია რელიგიური ორგანიზაციების მიერ ხდება. კერძო კონფესიური სკოლები, რომლებშიც საფრანგეთის სკოლის მოსწავლეების დაახლოებით 20% სწავლობს, რელიგიური განათლების ამ ნაირსახეობას სასწავლო პროგრამების ჩარჩოებში ახორციელებენ. ამასთან ერთად, რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება და ჰუმანიტარული საგნების ქრისტიანულ საფუძვლებზე სწავლება საფრანგეთის სახელმწიფო სკოლების საქმიანობაში საკმაოდ ფართოდ ხორციელდება. დაწყებითი და საშუალო განათლებისას, ისტორიის გაკვეთილებზე მოსწავლეების რელიგიის, როგორც ცივილიზაციური ელემენტის შესახებ ცოდნას იღებენ, მათ აწვდიან გარკვეულ ცოდნას ისლამის, იუდაიზმის, ძველი ეგვიპტეს რელიგიის შესახებ და ა. შ. მიუხედავად იმისა, რომ ისლამი დღეს საფრანგეთში მორწმუნეთა რაოდენობის მიხედვით მეორე რელიგიაა, მის შესახებ ინფორმაცია (ისევე, როგორც ბუდიზმის, მართლმადიდებლობის და სხვა რელიგიების შესახებ) ძალიან მოკლე და შეზღუდული სახით მიეწოდება. ძირითადი აქცენტი კათოლიციზმისა და პროტესტანტიზმის შესწავლაზე კეთდება. დომინანტ

ფაქტორს განათლების, განსაკუთრებით კი ჰუმანიტარული საგნების მულტიკულტურული მიზანშეწონილობა წარმოადგენს. საგანმანათლებლო პროგრამების მეშვეობით მოსწავლეები საკმაოდ ფართო ცოდნას იძენენ დასავლური კულტურის რელიგიური ტრადიციების – ქრისტიანული რელიგიის შესახებ. ეს კეთდება ადექვატური სკოლადამთავრებულების გამოსაშვების მიზნით, რომლებიც, ასეთი მომზადების საფუძველზე სრული სისავსით შეძლებენ ფრანგული ლიტერატურისა და ხელოვნების სილამაზის აღქმას. განათლების სფეროში სახელმწიფოსა და რელიგიურ ორგანიზაციებს შორის თანამშრომლობის ამ კონცეფციის რეალიზაციის ფარგლებში საფრანგეთის ეროვნული განათლების შემდგომმა მინისტრმა ლუკ ფერიმ ხელი მოაწერა 2002 წლის 26 ივნისის დადგენილებას რელიგიის შესწავლის ევროპული ინსტიტუტის დაარსების შესახებ (*l'institute europeen des sciences des religions*). ამ გადწყვეტილებაზე დიდი გავლენა რეჟი დებრეს 2002 წლის თებერვლის მოხსენებამ „რელიგიის საგნების სწავლება საერო სკოებში“¹ მოახდინა. მოხსენებაში იმ დროინდელი ეროვნული განათლების მინისტრის, ჟაკ ლანგის დავალებით მოცემული იყო საფრანგეთი სახელმწიფო სკოლებში საერო ხასიათისა და სწავლების კულტურული შესაბამისობის აუცილებლობის დეტალური ანალიზი.

¹ Debray Regis. Rapport a Monsieur le Ministre de 'Education nationale „L'enseignement du fait religieux dans l'Ecole laique“. Paris, Fevrier. 2002. ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 3. გვ. 458.

2.2 რელიგიური განათლება და შესაბამისი კანონმდებლობა მუსლიმურ ქვეყნებში

ი. ა. ალექსანდროვს, აღმოსავლეთმცოდნეს, რომელმაც მრავალი წელი არაბულ ქვეყნებში იმუშავა, თავის წიგნში „სპარსეთის ყურის მონარქიები: მოდერნიზაციის ეტაპი“¹ სპარსეთის ყურის მონარქიებში საერო და რელიგიური განათლების თანაფარდობის დანვრილებითი აღწერილობა მოჰყავს. საუდის არაბეთის სამეფოში ისლამური თვითშეგნება, პირველ რიგში, ოჯახში ყალიბდება, შემდეგ კი სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში ისწავლება. ასეთი ხაზი კულტურულ დანესებულებებთან მჭიდრო კავშირში ტარდება. საუდის არაბეთის სამეფოს „ძალაუფლების საფუძვლების სისტემის“ მე-9 სტატიაში წერია: „საუდის საზოგადოების საფუძველს იჯახი წარმოადგენს. ოჯახის წევრები ისლამური რწმენის, უპირველეს ყოვლისა, უზენაესი ალაჰისა და მისი წინასწარმეტყველის ერთგულებისა და მორჩილების საფუძველზე უნდა იზრდებოდნენ... პატის სცემდნენ და ასრულებდნენ კანონებს, აფასებდნენ თავის მამულსა და მის დიდებულ ისტორიას“². ამ სტატიამ იმპერატიული საკანონმდებლო ნორმა დაამტკიცა, რომელიც მკაცრად ავალდებულებს ოჯახს, რომ ისლამურ რელიგიებაზე დააფუძნოს თავისი ცხოვრება. ალაჰის მორჩილება და კანონების შესრულება პრაქტიკაზე ხელისუფლების მორჩილებას ნიშნავს, რომელიც უზენაესის და მისი წინასწარმეტყველი ნებას ასრულებს, რადგან ხელისუფლების ქმედება ყორანსა და სუნას ეფუძნება. მმართველი დინასტია ავალდებულებს ოჯახს, თავისი წევრები ისლამური

¹ ალექსანდროვი ი. ა. სპარსეთის ყურის მონარქიები: მოდერნიზაციის ეტაპი. გვ. 215-218.

² საუდის არაბეთი სამეფოს ძალაუფლების სისტემის საფუძვლები (1992 წ.)// იქვე. გვ. 466.

რწმენის შესაბამისად აღზარდოს, რითიც მასებს მორჩილები-
სკენ განაწყობს. იგივე იდეა საუდის საზოგადოების მიმართაც
გამოიყენება. მე-11 სტატიაში ამის თაობაზე ნათქვამია, რომ
საუდის საზოგადოება „მისი წევრების მიერ ისლამის აღიარე-
ბას ეფუძნება“¹. სახელმწიფო ადამიანის უფლებებს შარიათის
შესაბამისად იცავს. განათლების უპირველესი მიზანი, რომელ-
იც საუდის არაბეთის სამეფოს „ძალაუფლების საფუძვლების
სისტემის“ მე-13 მუხლშია დაფიქსირებული, სპეციფიურია, –
„მოზარდი თაობის სულებში ისლამური რწმენის ზრდა“².

2002 წლის ზაფხულში საუდის ხელისუფლებამ სამეფოს
ტერიტორიაზე მოქმედ უცხოურ სკოლებს მოსთხოვა ყველა
იმ მოთხოვნის შესრულება, რაც ადგილობრივი სკოლების
მიმართ არის წაყენებული. უცხოურმა სკოლებმა ბიჭების და
გოგოების განცალკევებული სწავლება უნდა განახორციელონ,
შემოიღონ ისლამის სწავლება და იმ სკოლებში ლოცვების
ჩატარების საშუალება უზრუნველყონ, სადაც მუსულმანი
მოსწავლეები არიან, ასევე ტანისამოსისა და ქცევის ადგილო-
ბრივი კოდექსი დაიცვან. მამაკაცი მასწავლებლები მხოლოდ
ბიჭებისთვის შეძლებენ გაკვეთილების ჩატარებას, ქალები კი
გოგოებისთვის. სასწავლო პროგრამებიდან უნდა ამოღებულ
იქნას საგნები და დისციპლინები, რომელთა შინაარსი „ის-
ლამს ეწინააღმდეგება“. როგორც საუდის ცოდნის მინისტრ-
მა მუჰამედ აშ-შარიფმა განაცხადა, სამინისტროს შესაბამისი
ცირკულარი ყველა უცხოურ სკოლას გაეგზავნა, ხოლო მისი
შესრულების კონტროლი სპეციალურ ინსპექტორებს დაევა-
ლა. სასწავლო დანესებულებებს, რომლებიც ამ მოთხოვნას

¹ იქვე.

² იქვე.

არ შეასრულებენ, ლიცენზია ჩამოერთმევათ და ისინი დაიხურებიან¹.

ქუვეიტისა და ბაჰრეინის კონსტიტუციებში ერთიანი ფორმულირებაა: „ოჯახი საზოგადოების საფუძველია, მისი საყრდენი – რელიგიაა..“, ამასთან საუდის არაბეთის სამეფოს „ძალაუფლების სისტემის საფუძვლებისგან განსხვავებით“, ბაჰრეინის და კუვეიტის კონსტიტუციებში რელიგიურობის ზოგადი ნორმა ისლამს არ უკავშირდება. კატარის დროებითი კონსტიტუციის მე-7 სტატიაში დაფიქსირებულია, რომ „რელიგია“ ოჯახის საყრდენს წარმოადგენს. ამ პრინციპს ემატება პუნქტი იმის შესახებ, რომ სახელმწიფომ უნდა „დანერგოს“ ისლამური რწმენის პრინციპების და მისი ფასეულობები, საზოგადოება სხვასხვა სახის გადახრებისგან დაიცვას. ამგვარი ფორმულირებისას ნორმა კარგავს ცალსახა ხასიათს და სხვადასხვა ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. სახელმწიფოს მოვალეობა, „დანერგოს“ ისლამი არ ნიშნავს იმას, რომ ოჯახი აუცილებლად მას უნდა აღიარებდეს. თუმცა კატარის უღემები მას განმარტავენ, როგორც საზოგადოებისათვის ისლამის დაცვის ბრძანებას. ყველაზე საეროდ ომანის კონსტიტუცია წარმოჩნდება, რომელიც რელიგიური პრობლემატიკის მინიმუმს შეიცავს. აღიარებს რა ისლამს სახელმწიფო რელიგიად და საკანონმდებლო ბაზად, ის ოჯახის მიმართ კონკრეტულ რელიგიურ მითითებებს არ შეიცავს. სასკოლო განათლების ისლამური ხასიათი სახელმწიფოთა ამ ჯგუფის ყველა კონსტიტუციაში არ გვხვდება, რაც ამ მიმართულებით სეკულარიზაციის წინსვლაზე მეტყველებს. სწავლების რელიგიური ხასიათის შესახებ არაფერია ნათქვამი ქუვეიტის, არაბეთის გაერთიანებული ემირატების და ომანის კონსტიტუციებში.

¹ საუდის არაბეთს უცხოეთის სკოლებში თავისი კანონები შემოაქვს // НГ – религии. 19 ივნისი 2002 წ.

ბაჰრეინის, ყატარის და საუდის არაბეთის სამეფოს ძირითად კანონებში ასეთი ნორმა განერილია. ბაჰრეინის კონსტიტუციის მე-7 სტატია „ისლამურ აღზრდას“ ყველა სახის განათლების ყოველ ეტაპზე გულისხმობს. კატარის კონსტიტუცია ამ იდეას უფრო მსუბუქი ფორმით გადმოსცემს – განათლების სხვა მიზნებთან ერთად მე-8 სტატია „ისლამურ-არაბული მეშვეობით სიამაყის“ აღზრდას გულისხმობს. აღზრდისა და განათების ისლამური ხასიათის შესახებ მითითებები სახელმწიფო სტრუქტურების განათლების სამინისტროს – მეშვეობით ხორციელდება. სკოლებში ისლამური აღზრდა იმ ქვეყნებშიც არსებობს, სადაც კონსტიტუციებში ამგვარი ნორმა არ არის, მარგამ ისლამის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების ფაქტი სასწავლო პროგრამებში ისლამთმცოდნეობის ჩართვას გულისხმობს. განსხვავება აქ იმაშია, რომ ულემები სკოლების პრაქტიკულ საქმიანობაში ნაკლებად ერევიან. საერო განათლების ჩამოყალიბებასთან ერთად რელიგიური საგნები სასკოლო პროგრამაში კლებულობს და საბოლოო ჯამში საათების რაოდენობის 10%-ზე მეტს არ იკავებს. თუმცა, მთლიანობაში, ჰუმანიტარული კურსი ისლამური კულტურის, მორალისა და ეთიკის ფარგლებშია მოქცეული. ქუვეიტის შესახებ შედარებითი ინფორმაცია 1996/97 წლებში ასე გამოიყურებოდა: საერო სახელმწიფო და კერძო სკოლებში დაახლოებით 405,2 ათასი ადამიანი სწავლობდა, მაშინ როდესაც რელიგიურ სკოლებში – 2 ათასამდე ადამიანი, ანუ ყოველ სემინარისტზე 200-ზე მეტი სკოლის მოსწავლე მოდიოდა. საერო და რელიგიური სკოლების თანაფარდობა 147:1 შეადგენდა. ბაჰრეინის, ყატარის და არაბეთის გაერთიანებული ემირატების სტატისტიკური მონაცემების თანაფარდობები მცირედით განსხვავდება. ისეთ ისლამიზირებულ ქვეყანაშიც კი, როგორიც არის საუდის არაბეთი, პროპორცია მსგავსია, თუმცა საერო სკოლებში რელიგიური თემატიკისათვის გამოყოფილი საათების რაოდენობა 2-3-ჯერ

მეტია. კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების სტუდენტები საერთო სპეციალობებს ანიჭებენ უპირატესობას, რომლებიც მათ ინდუსტრიალიზაციისა და მოდერნიზაციის პირობებში ფართო პერსპექტივებს უზსნიან. ქუვეიტში, შარიათის ფაკულტეტებზე კოლეჯების სტუდენტების საერთო რაოდენობის 7.2% სწავლობს, უნივერსიტეტებში კი – 6%. შარიათის ფაკულტეტები სპარსეთის ყურის ქვეყნების ყველა უნივერსიტეტშია, საუდის არაბეთის სამეფოში კი ორი სპეციალიზირებული ისლამური უნივერსიტეტია – ერ-რიადასა და მექაში¹.

ი. ა. ალექსანდროვი, პირად დაკვირვებებსა და აღწერილ ქვეყნებში საერო და რელიგიური განათლების თანაფარდობის ნორმატიულ-სამართლებრივი რეგულირების კვლევაზე დაყრდნობით, ამტკიცებს: „ყურის ყველა არაბული მონარქიის შემთხვევაში ცალსახა დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ საუკუნის ბოლოს აქ დამკვიდრებული განათლების სისტემა უპირატესად საერო ხასიათს ატარებს“². ეგვიპტეს არაბული რესპუბლიკის 1971 წლის 11 სექტემბრის მუდმივი კონსტიტუციის მე-2 სტატია: „ისლამი სახელმწიფო რელიგია არის, არაბული ენა სახელმწიფოს ოფიციალური ენაა. მუსულმანური სამართლის – შარიათის ნორმები კანონმდებლობის საფუძველს წარმოადგენს“. კონსტიტუციის მე-9, მე-11, მე-12 და მე-19 მუხლები ამ ნორმას აკონკრეტებენ. მე-9 სტატია: „ოჯახი საზოგადოების საფუძველია. რელიგია, ზნეობა და ეროვნული თვითმეგნება ოჯახის ძირითადი საძირკველია“. მე-11 სტატია: „სახელმწიფო ქალს საზოგადოებრივი შრომისა და ოჯახური მოვალეობების შეთავსების საშუალებას აძლევს და მუსულმანური სამართლის – შარიათის ნორმების შესაბამის-

¹ ალექსანდროვი ი. ა. სპარსეთის ყურის მონარქიები: მოდერნიზაციის ეტაპი. გვ. 215-218.

² იქვე. გვ. 218.

ად, ცხოვრების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სფეროებში ქალს მამაკაცის თანაბარ უფლებებს სთავაზობს". კონსტიტუციის მე-12 და მე-19 სტატიებს რელიგიური აღზრდა-განათლება სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში აჰყავს. სტატია 12: „ზნეობის ნორმების დაცვაზე, თვუთმყოფადი ეგვიპტური ტრადიციების განვითარებაზე, რელიგიურ განათლებაზე, ზნეობრივ და ეროვნული ფასეულობების, ერის ისტორიული მემკვიდრეობის მაღალი დონის შენარჩუნებაზე ზრუნვა... საზოგადოების მოვალეობაა კანონით გათვალისწინებული ფარგლებში. სახელმწიფო ვალდებულია ხელმძღვანელობდეს ამ პრინციპებით და იცავდეს მათ". სახელმწიფო სკოლებში რელიგიური განათლება სავალდებულოა. კონსტიტუციის მე-19 სტატია: „რელიგიური აღზრდა სახელმწიფო განათლების სისტემის ძირითადი საგანია"¹. 1980 წლის № 95 კანონი ახალგაზრდობის „რელიგიური ფასეულობებსა და სამშობლოსადმი ერთგულებაზე უარის თქმისკენ“ და „სამი წმინდა რელიგიის უარყოფისკენ“ ნაქეზებას კრძალავს².

ბრუნეის საერო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიის შესწავლა სავალდებულოა. იმის მიხედვით, თუ რომელ ენაზე მიმდინარეობს სწავლება, მალაიური, ჩინური და ინგლისური სკოლები მოქმედებს. მუსულმანურ სკოლებში იღებენ მოსწავლეებს, რომლებმაც მალაიური სკოლის ოთხი დაწყებითი კლასი დაამთავრეს. მუსულმანურ სკოლებში მნიშვნელოვანი დრო ისლამი საფუძვლებს, ყურანის შესწავლას და არაბულ ენას ეთმობა. მოქმედებს კოლეჯი, რომელიც მუსულ-

¹ რელიგია და კანონი: სინდისის, აღმსარებლობის და რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობის თავისუფლების საკონსტიტუციო-სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 41-42.

² ვრუბლოვსკი გ. ა., ბაშიროვი ლ.ს. სახელმწიფო და რელიგიური ორგანიზაციები ისლამის ტრადიციული გავრცელების ქვეყნებში. გვ. 322.

მანური მოძღვრების საფუძვლების მასწავლებლებს ასწავლიან¹.

ინდონეზიაში 1950 წლიდან მოქმედებს ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტი, რომლის შესაბამისადაც რელიგიური განათლება სახელმწიფო სკოლებში ხორციელდება მოსწავლეთა მშობლების (ან მათი შემცვლელი პირების) თანხმობით. 1951 წლის დასაწყისში რელიგიის სამინისტროს მინისტრმა და განათლების სამინისტროს მინისტრმა ყველა სახელმწიფო და სახელმწიფოს მიერ სუბსიდირებულ კერძო სკოლაში მეოთხე კლასიდან – ცალკეულ შემთხვევებში, პირველი კლასიდანაც – რელიგიის სავალდებულო სწავლების შესახებ ბრძანება გამოაქვეყნეს. მოსწავლეებს უნდა ესწავლათ ის რელიგია, რომელიც მათთვის აუცილებლად მიაჩნდათ მათ მშობლებს ან მშობლების შემცვლელ პირებს. ზოგიერთი კერძო სკოლა და სასწავლო დაწესებულება არ დაემორჩილა ამბრძანებას და რელიგიური განათლება არ შემოუღიათ. 1960 წელს ქვეყნის უმაღლესმა საკანონმდებლო ორგანომ – მსოფლიო სახალხო საკონსულტაციო კონგრესმა მიიღო დადგენილება №2, რომელშიც უკლებლივ ყველა ინდონეზიურ სასწავლო დაწესებულებაში რელიგიური განათლების აუცილებლობა მტკიცდებოდა. დაშვებული იყო რელიგიის გაკვეთილების გაცდენა, თუ მშობელი ან ზრდასრული მზრუნველი ასეთ გაკვეთილებზე მოსწავლის დასწრების წინააღმდეგი იყო².

ერაყში, 1981 წლის 19 სექტემბრის №32 დეკრეტის თანახმად, რელიგიურ თემთა საქმიანობის, მათ შორის რელიგიური საქმიანობის კონტროლი, ფაკუტებისა და რელიგიური

¹ ბრუნეი: ისტორია, ეკონომიკა, პოლიტიკა / ა. ი. ივანოვის რედაქციით. მ.: Hayxa, 1984. გვ. 101-102.

² ბარკოვსკაია ე. ი. სახელმწიფო და ისლამი ინდონეზიაში. გვ. 314-315.

საქმეების სამინისტროს ევალეზოდ. აღნიშნული დეკრეტის 206 პარაგრაფი ამტკიცებს, რომ „ყველა სკოლის პროგრამა შეიცვას რელიგიურ კურსებს მოსწავლეთა რელიგიური შეხედულებების შესაბამისად“ და რომ არავინ არის ვალდებული, რომ მისთვის უცხო რელიგია შეისწავლოს.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუციის მე-12 სტატია ისლამს სახელმწიფო რელიგიად აცხადებს: „ირანის ისლამური რესპუბლიკა წარმოადგენს მართვის სისტემას, რომელიც ეფუძნება შემდეგ რწმენას: ა) ერთი ღმერთი (როგორც ისლამური მოძღვრება ამბობს: „არ არის ღმერთი ალაჰის გარდა“), მისი უზენაესი ძალაუფლება და მისდამი მორჩილება; ბ) გარდაცვალების შემდეგ ღმერთთან დაბრუნების რწმენა, რომელიც ადამიანს ამაღლებაში ეხმარება; გ) ქმნილებისა და კანონმდებლობის ღვთიური სმართალი; დ) ღმერთის მმართველობის აღიარება, რაც ისლამური რევოლუციის მუდმივობის უზრუნველყოფაში საკვანძო როლს თამაშობს; ე) ადამიანის, მისი თავისუფლებების, ღმერთისადმის მორჩილების უზენაესი ღირსება“. მე-12 სტატია: „ირანის ოფიციალური რელიგია არის ისლამი, ტორმეტი იმამის ტრადიციის თანახმად. ისლამის სხვა მიმდინარეობები... ასევე პატივისცემას იმსახურებს“, მე-13 სტატია: „ზოროასტრიზმის, იუდაიზმის და ქრისტიანობის მიმდევარი ირანელები ერთადერთ აღიარებულ რელიგიურ უმცირესობას წარმოადგენენ“. მე-10 სტატია ისლამის კანონისა და ეთიკის საფუძველზე ოჯახის სინმიდისა და ოჯახური ურთიერთობების სტაბილურობის დაცვას ადგენსმიუხედავად იმისა, რომ ირანის კონსტიტუცია სახელმწიფოებრიობის საფუზვლად ისლამს ასახელებს, მე-3 სტატიის მე-3 პუნქტი და 30 სტატია ყველასათვის თავისუფალი განათლების უფლებას იძლევა ყველა დონეზე (საერო საშუალო და უმაღლესი განათლება)¹.

¹ მსოფლიოს ქვეყნების კონსტიტუცია. CD.

ლიბანის რესპუბლიკის 1926 წლის 23 მაისის კონსტიტუციის მე-10 სტატია: „სწავლება თავისუფალია, თუ ის არ არღვევს საზოგადოებრივ წესრიგსა და კეთილ ზნეს და სახელმწიფოში არსებული რელიგიების და აღმსარებლობების ღირსებას არ ლახავს. რელიგიური თემებს სკოლების გახსნის უფლება ეძლევათ იმ პირობით, რომ ისინი სახალხო განათლებაში სახელმწიფოს მიერ დადგენილ ზოგად დებულებებს დაიცავენ“¹.

ტუნისის სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მუსლიმური რელიგიური განათლება სავალდებულოა. რელიგიური განათლება როგორც ყურანის შესწავლის, ისე მუსლიმურ სულიერ-ზნეობრივ ფასეულობებზე დაფუძნებული ჰუმანიტარული საგნების სწავლების ფორმით ხორციელდება. საგნების დაახლოებით ნახევარს მოსწავლეები არაბულ ენაზე სწავლობენ, ნახევარს – ფრანგულად.

თურქეთის სახელმწიფო სკოლებში რელიგიური განათლება („რელიგიური კულტურისა და ეთიკის სწავლება“) სავალდებულოა. თურქეთის რესპუბლიკის 1982 წლის 7 ნოემბრის კონსტიტუციის 24 სტატია: „ყველას აქვს სინდისის, აღმსარებლობისა და რელიგიური შეხედულებების თავისუფლების უფლება... არავის უნდა აიძულონ რელიგიურ რელიგიური კულტების შესრულება ან რელიგიურ ცერემონიებისა და წესებში მონაწილეობა, თავისი რწმენის გაცხადება ან არ უნდა გაასამართლონ თავისი რელიგიური შეხედულებების გამო. რელიგიისა და ეთიკის სწავლება სახელმწიფო კონტროლისა და მეთვალყურეობის ქვეშ ხორციელდება. რელიგიური კულტურისა და ეთიკის სწავლება დანაშაულო და სასჯელო სკოლების

¹ რელიგია და კანონი: სინდისის, აღმსარებლობის და რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობის თავისუფლების საკონსტიტუციო-სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 37.

სასწავლო გეგმის სავალდებულო ელემენტია. რელიგიური აღზრდისა და განათლების მიღება პიროვნების სურვილზეა დამოკიდებული, ხოლო თუ ის არასრულწლოვანია – მისი კანონიერი წარმომადგენლების მოთხოვნაზე. არავის აქვს რელიგიის ან რელიგიური გრძნობების, წმინდა ნივთების ბოროტად გამოყენების უფლება პირადი ან პოლიტიკური გავლენის მოსაპოვებლად ან, თუნდაც ნაწილობრივ, სახელმწიფოს ძირითადი საფუძვლების, სოციალური, ეკონომიკური სამართლებრივი და პოლიტიკური წყობის რელიგიურ პრინციპებზე დაფუძნება¹.

აზერბაიჯანი. აზერბაიჯანში განათლების საერო სისტემაა დაფუძნებული. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის 1995 წლის 12 ნოემბრის კონსტიტუციის მე-7 სტატიის I ნაწილი: „აზერბაიჯანული რესპუბლიკა არის დემოკრატიული, სამართლებრივი, საერო, უნიტარული რესპუბლიკა“²; მე-18 სტატიის III ნაწილი: „განათლების სახელმწიფო სისტემა საერო ხასიათს ატარებს“³.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის 1992 წლის 20 აგვისტოს „აღმსარებლობის თავისუფლების“ შესახებ კანონის მე-6 სტატია „რელიგიისა და სკოლის ურთიერთობა“ (07. 06. 1996 №117-I ΓΔ, 05. 11. 1996 № 188-I ΓΔ, 27. 12. 1996. 10. 10. 1997 № 380 – I ΓΔ შესწორებებითა და ჩამატებებით): „აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში სახელმწიფო განათლების სისტემა რელიგიისგან გამოყოფილია. თეოლოგიური, რელიგიურ-გნოსეოლოგიური, რელიგიურ-ფილოსოფიური დისციპლინები, წმინდა საკულტო ნივთების საფუძვლების გაცნობა შეიძლება შეტანილი იყოს

¹ ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 3. გვ 228.

² ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 1. გვ 132.

³ იქვე. გვ. 134.

სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებების სასწავლო პროგრამებში...¹.

მთავრობა რელიგიურ ორგანიზაციებს სასწავლო საგანმანათლებლო პროცესში მონაწილეობის ნებას არ რთავს, თუმცა ისეთ საგნებში, როგორებიცაა ლიტერატურა, გეოგრაფია და სხვა ჰუმანიტარული საგნები, ისლამის ფასეულობებს 130-მდე თემა ეთმობა². აზერბაიჯანის რესპუბლიკის 07. 10. 1992 „განათლების შესახებ“ №324 კანონის პრეამბულაში წერია: „აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგანმანათლებლო სისტემა ეროვნულ ნიადაგს ეფუძნება“³. ამავე კანონის მე-2 სტატიის მე-6 პუნქტი განათლების სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრინციპად „ეროვნული ნიადაგის გამყარებას“ ასახელებს⁴.

1996 წლის 2 თებერვლის ახალგაზრდობის I ფორუმზე აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა ჰეიდარ ალიეევმა თავის გამოსვლაში განაცხადა: „ყოველი აზერბაიჯანელი სწორად უნდა იყენებდეს იმ სიმდიდრეს, რომელიც კაცობრიობას ისლამის რელიგიამ აჩუქა, განსაკუთრები კი საზოგადოებაში ქცევისას ისლამის ნორმებს უნდა იცავდეს... ამიტომ მიმაჩნია, რომ სკოლებში ისლამის რელიგიის სწავლება დღევანდულობის ერთ-ერთ მოთხოვნას წარმოადგენს და განათლების

¹ რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებსი სინდისისა და რელიგიური გაერთიანებების მოღვაწეობის თავისუფლების სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 62.

² სალიმოვა კ. კულიევი მ. პ. რ. აზერბაიჯანი // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგიკა: ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური საზოგადოება, 2110. გვ. 67-68.

³ ლაზუტოვა მ. ნ., სელეზნევა ნ. ა., სუბეტო ა. ი. დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნების განათლების შესახებ კანონების შედარებითი ანალიზი. გვ. 102.

⁴ იქვე.

სამინისტრომ და შესაბამისმა ორგანიზაციებმა უნდა იფიქრონ ამის თაობაზე და შესაბამისი ზომები მიიღონ“¹.

აზერბაიჯანში ოფიციალური სტატუსის მქონე უმაღლესს სასწავლო დაწესებულებებს, რომლებიც თეოლოგიის სპეციალისტებს ამზადებენ, წარმოადგენენ: ისლამის უნივერსიტეტი, ბაქოს უნივერსიტეტის თეოლოგიური ფაკულტეტი, უნივერსიტეტი „კავკასიის“ თეოლოგიური ფაკულტეტი (ეს უნივერსიტეტები ერთობლივად წელიწადში ორასამდე თეოლოგიის სპეციალისტს უშვებენ). 1997 წელს რესპუბლიკის ახალგაზრდული ორგანიზაციების ეროვნული საბჭოს მხარდაჭერით რესპუბლიკის რელიგიური კვლევების ცენტრმა საშუალო სკოლების მე-5-6 კლასების მოსწავლეთათვის გამოუშვა წიგნი „ჩვენ ვსწავლობთ ისლამს“ – ისლამთმცოდნის, ვ. მამედ ალიევის ხელმძღვანელობით და აზერბაიჯანის წამყვანი სპეციალისტების მონაწილეობით. 1998 წლის იანვარში ეს წიგნი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის განათლების სამინისტროს სამეცნიერო-პედაგოგიურ საბჭოზე განიხილეს, წიგნი რეკომენდირებულ იქნა, როგორც დამატებითი სასწავლო სახელმძღვანელო მოსწავლეებისათვის, ხოლო 1998 წლის მარტში ის კავკასიის მუსლიმთა სამმართველოს სამეცნიერო-რელიგიურმა საბჭომ განიხილა და მიზანშეწონილად სცნო მისი სახელმძღვანელოს სახით გამოყენება. აზერბაიჯანელი სპეციალისტების აზრით, ამ საგნის სწავლება ფაკულტატიური უნდა იყოს, განათლების სამინისტროს სასწავლო გეგმის შესაბამისად, რომელიც „ინტერესების მიხედვით სწავლებას“ ითვალისწინებს. აღნიშნული რედაქციის ხელმძღვანელობით თითოეული კლასისათვის ცალკე მომზადდა სახელმძღვანელოები, რომლებიც „აზერბაი-

¹ რელიგიური განათლება საშუალო სკოლებში. პოლიტიკური გადანყვეტილება და რეალიზაციის გზები // <http://www.islam.az/statyi/teh2.htm>.

ჯანის რეალობისა და სპეციფიკის გათვალისწინებით შეადგინეს და ისინი დღევანდელი მართხონებს პასუხობენ¹.

ყირგიზეთი. ყირგიზეთის რესპუბლიკის 16. 12. 1991 №656 – XII „ალმსარებლობისა და რელიგიური ორგანიზაციების შესახებ“ კანონის მე-6 სტატია „რელიგიური ორგანიზაციების სკოლის გამოყოფა“ (ყირგიზეთის რესპუბლიკის 19.11.1997 კანონის №79 რედაქცია): „ყირგიზეთის რესპუბლიკაში განათლების სახელმწიფო სისტემა რელიგიური ორგანიზაციებისგან გამოყოფილია. მოქალაქეებს განათლებისადმი წვდომა რელიგიისადმი დამოკიდებულების მიუხედავად აქვთ. მოქალაქეებს შეუძლიათ რელიგიური მოძღვრება შეისწავლონ და რელიგიური განათლება საკუთარი ნებით არჩეულ ენაზე ინდივიდუალურად ან სხვებთან ერთად მიიღონ... ბავშვებისათვის რელიგიური მოძღვრების ოგანიზაციული სწავლება მშობლების ან მათი შემცვლელი პირების თანხმობით ხორციელდება... რელიგიური მოძღვრებების მასწავლებლებს სპეციალური სასულიერო განათლება უნდა ჰქონდეთ და თავიანთ საქმიანობას რელიგიური სამმართველოს, ცენტრის, ნებართვით უნდა ანხორციელებდნენ. მოზარდი თაობის ზნეობრივი, სულიერი აღზრდის აუცილებლობის გათვალისწინებით, სკოლებში, შეძლებისდაგვარად, დაშვებულია სულიერების, ზნეობის გაკვეთილების ჩატარება. მასწავლებლებს სახალხო განათლების ადგილობრივი ორგანოები ირჩევენ“².

უზბეკეთი. უზბეკეთის რესპუბლიკის 1991 წლის 14 ივნისის „სინდისისა და რელიგიური ორგანიზაციების თავისუფლების შესახებ“ კანონის მე-7 სტატია „განათლების სისტემა

¹ იქვე.

² რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებსი სინდისისა და რელიგიური გაერთიანებების მოღვაწეობის თავისუფლების სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 106.

და რელიგია“ (უზბეკეთის ერსპუბლიკის კანონის 1998 წლის 1 მაისის რედაქცია № 618 - I): „უზბეკეთის რესპუბლიკაში განათლების სისტემა რელიგიისგან გამოყოფილია. განათლების სისტემის სასწავლო პროგრამებში რელიგიური დისციპლინების შეტანა დაუშვებელია“. ამასთან, რელიგიის შესახებ ცოდნა უზბეკეთის სახელმწიფო სკოლებში ჰუმანიტარული საგნების მეშვეობით მიენოდება¹.

2.3 სხვა სახელმწიფოების კანონმდებლობა რელიგიური განათლების შესახებ

ავსტრალია. ავსტრალიის სახელმწიფო სკოლებში რელიგია სავალდებულო საგანს წარმოადგენს². ავსტრალიის კერძო სკოლებშიც რელიგიური განათლება სავალდებულოა. ავსტრალიაში გოგონების სკოლების რეიტინგში Kambala School-ს პირველი ადგილი უკავის. ამ სკოლაში რელიგიის საფუძვლები სავალდებულო საგანია, მე-6 კლასიდან მოსწავლეები დადიან ეკლესიაში, მე-11-ში კი რელიგიის ისტორიის გამოცდას აბარებენ. ავსტრალიის ყველაზე პრესტიჟულ ბიჭების სკოლაში – The Scotts College – მკაცრი ქრისტიანული ტრადიციებია, ყოველ კვირას მოსწავლეები სკოლის ეკლესიაში სადღესას-

¹ იქვე. გვ. 171.

² კაზანსკაია ო. რა დროს სწავლაა ასეთ სიცხეში? // კარიერა, 1999 წ. 1 მარტი. სელეკ რ. ავსტრალია // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგიკა. ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური საზოგადოება, 2001. გვ. 40-41.

წაუღო მესას ესწრებიან¹. სახელმწიფო კერძო კათოლიკურ და პროტესტანტულ სკოლებს დახმარებას უწევს².

ამერიკის შეერთებული შტატები. ა.შ.შ.-ს კონსტიტუციის პირველი შესწორება ადგენს: „კონგრესმა არც ერთი ისეთი კანონი არ უნდა გამოსცეს, რომელიც ამა თუ იმ რელიგიას დააკანონებს ან აკრძალავს მის თავისუფალ გაცხადებას ან სიტყვისა და ბეჭდვის თავისუფლებს შეზღუდავს...“³ და სახელმწიფო სკოლებში რელიგიურ განათლებას ზღუდავს.

ზოგადი წესით, რელიგიური განათლება ა. შ. შ. -ში დაშვებულია ფაკულტატიური წესით, თავისუფალ დროს (ანუ მოსწავლეებს ასეთი გაკვეთილების დროს ათავისუფლებენ მეცადინეობისგან) იმ პირობით, თუ ასეთი მეცადინეობები სახელმწიფო სკოლის შენობის ფარგლებს გარეთ ტარდება. უზენაესი სასამართლოს გადაწყვეტილებით სასკოლო გეგმაში დაუშვებელია ლოცვისა და ბიბლიის კითხვის შეტანა. ამასთან ერთად, სახელმწიფო სკოლებში დასაშვებად მიიჩნევა ბიბლიის შესწავლის კულტუროლოგიური კურსის („ბიბლია, როგორც ლიტერატურა“) გავლა. უზენაესმა სასამართლომ თავდაპირველად განაჩინა, რომ სკოლადამთავრებულთა გამოსაშვებ სალამოზე ლოცვის კითხვა ანტიკონსტიტუციურია, თუმცა შემდგომში მოსწავლეთა სურვილის შემთხვევაში ასეთი ლოცვის ნებართვა გასცა. სახელმწიფო უნივერსიტეტებში რელიგიური განათლების მიღების გაცილებით მეტი საშუალებაა, ვიდრე სკოლაში. შეზღუდვები აქ იგივეა, რაც ბევრ სხვა ქვეყანაში. მაგალითად, სახელმწიფო უშუალოდ არ აფინანსებს უნივერსიტეტების იმ შენობებს, რომლებიც უშუალოდ რელიგიურ

1 კაზანსკაია ო. რა დროს სწავლაა ასეთ სიტყვაში?

2 სელეკ რ. ავსტრალია. გვ 40.

3 ამერიკის შეერთებული შტატები: კონსტიტუცია და საკანონმდებლო აქტები / ბგლ. თარგმ. / შეადგ. ფ. ი. ლაფიტსკიმ. რედ. და შეს. ო. ა. ჟიდკოვი. მ.: Прогресс, Унiverc, 1993. გვ. 40.

მიზნებს ემსახურება. პრობლემატურია თეოლოგიური სემინარიების სახელმწიფო ფინანსირება¹. თუმცა სახელმწიფოს მხრიდან არაპირდაპირი ხელშეწყობის საშუალებაც არსებობს, მაგალითად, საგადასახადო შეღავათების სახით.

2001 წელს ჩრდილოეთ კაროლინის წარმომადგენელთა პალატამ მიიღო კანონპროექტი, რომელიც ამ შტატის სკოლებში ათი მცნების ტექსტის გამოკვრის ნება დართო. თავისი გადანყვეტილება კანონმდებლებმა იმით ახსნეს, რომ ამ დოკუმენტმა ა.შ.შ.-ს ჩამოყალიბებაში უდიდესი ისტორიული როლი ითამაშა. კანონის სკოლებში ათი მცნებისა და სხვა ტექსტები გამოკვრის ნებას რთავს, „რომლებსაც რელიგიასთან აქვთ შეხება, ასევე ისტორიული მნიშვნელობის მქონე სხვა დოკუმენტებისა, რომლებმა ჩამოაყალიბეს და გავლენა იქონიეს შეერთებული შტატების იურიდიულ და პოლიტიკურ სისტემაზე“²

ბრაზილია. ბრაზილიის ფედერატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის 210 სტატია ადგენს: „დანყებითი განათლების მიღებისათვის ცოდნის გარკვეული მინიმუმი მყარდება იმისათვის, რომ უზრუნველყოფილ იქნას ზოგადი საბაზისო სწავლება და მხატვრული, კულტურული, რელიგიური და ეროვნული ფასეულობებისადმი პატივისცემის ჩამოყალიბება. ფაკულტატიური ჩანაწერით რელიგიური განათლება წარმომადგენს დისციპლინას, რომელიც ჩვეულებრივი ცხრილის ფარგლებში ისწავლება სახელმწიფო სკოლებში, რომლებიც დანყებით განათლებას იძლევიან“³; სტატია 213: „სახელმწიფო სახსრები სახელმწიფო სკოლებისთვისაა გამიზნული, ამასთან

¹ დურემ. უ. კ. რელიგიის თავისუფლება: ა. შ. შ. – ს მოდელი. გვ. 42-43.

² ჩრდილოეთი კაროლინა: სკოლებში ათი მცნების ტექსტის გამოკვრა შეიძლება // რელიგია და სამართალი. 2001. № 3. გვ. 37.

³ უცხო ქვეყნების კონსტიტუცია. გვ. 369-370.

მათი მიმართვა კანონით ნებადართული თემის, რელიგიური, ფილანტროპული სკოლებისკენაც შეიძლება, რომლებმაც: I – დაამტკიცეს, რომ მოგებას არ იღებენ და განათლების საჭიროებისათვის დამატებით ფინანსირებას იყენებენ, II – თავისი საქმიანობის შეწყვეტის შემთხვევაში გარანტიას იძლევიან, რომ თავის ქონებას სხვა თემის, რელიგიურ, ფილანტროპულ სკოლებს ან სახელმწიფოს გადასცემენ. § 1. სახსრები, რომლებზეც ამ სტატიაშია საუბარი, შეიძლება იმ მოსწავლეთა სტიპენდიაზე დაიხარჯოს, რომლებიც, კანონის თანახმად, დაწყებით და საშუალო განათლებას იღებენ და რომლებსაც საკუთარი სახსრები არ ჰყოფნით მათი სწავლების ადგილას სახელმწიფო საგანმანათლებლო ქსელში ვაკანტური ადგილებისა და რეგულარული კურსების უკმარისობისას, სახელმწიფო, ამ დროს, ვალდებულია იმ ადგილმდებარეობაში აღნიშნული ქსელი გაფართოვებისათვის კაპიტალი დააბანდოს. § 2. უნივერსიტეტების კვლევით სფეროში საქმიანობა და მათი გაფართოება შესაძლოა სახელმწიფოს მიერ ფინანსდებოდეს¹.

სომხეთი. 2002 წლის სექტემბრიდან ახალი სასწავლო საგანი – „სომხეთის ეკლესიის ისტორია“ – შევიდა სომხეთის ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში. ამის თაობაზე შეთანხმება მიღწეულ იქნა ქვეყნის პრემიერ-მინისტრ ა. არკარიანსა და ყოველთა სომეხთა კათოლიკოს გარეგინ II შორის. ამით სომხეთის სახელმწიფომ ხაზი გაუსვა სომხეთის სამოციქულო ეკლესიასთან ურთიერთობის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. სომხეთის მთავრობის მეთაურის პრეს-სამსახურში ამ შეთანხმებაზე შემდეგი კომენტარი გააკეთეს: „სრულფასოვანი სულიერი ცხოვრების გარეშე ჭეშმარიტად სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბება შეუძლებელია“².

¹ იქვე. გვ. 370-371.

² სომხეთის სკოლებში ეკლესიის ისტორიას ასწავლიან // საინფორმაციო სააგენტო „Иресс-центр.ру“. 2002 წ. 26 აგვისტო

ისრაელი. ისრაელის საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, ისრაელის განათლების სამინისტროს გენერალური დირექტორის, რონიტ ტიროშის¹ თქმით, იუდაიზმის სწავლება დამატებით გაკვეთილებზე, გაღრმავებული კურსით, ხორციელდება. იუდაიზმის შესახებ ცოდნის მიღება ჰუმანიტარული საგნების გაკვეთილებზეც ხდება (ისტორია, ლიტერატურა და ა. შ.). განათლების სფეროში რაბინატი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. რელიგიური საგანმანათლებლო დაწესებულებები (სახელმწიფო და კერძო) ისრაელის საშუალო განათლების დაწესებულებათა დაახლოებით 30%-ს შეადგენენ, სადაც მოსწავლეთა 36% სწავლობს. როგორც ე. ც. საფრონოვა წერს, სახელმწიფო სკოლები ორ დამოუკიდებელ შტოდ იყოფა: ზოგადი და რელიგიური. თითოეულ მათგანს ცალკე ინსპექტურა, პროგრამა და სასწავლო გეგმები, სხვადასხვა სახის სახელმძღვანელოები აქვს, მასწავლებელთა კონტინგენტიც განსხვავებულია. სწავლების ენა ივრითია. სახელმწიფო სკოლებში სავალდებულო საგნებია შეტანილი: ივრითი, ლიტერატურა, ძველი აღთქმა და სხვ. სხვადასხვა ტიპის დაწესებულებებზე სახელმწიფო კონტროლის გავრცელება 1953 წელს, სახელმწიფო განათლების შესახებ კანონის მიღებით დასრულდა. კანონის თანახმად სასწავლო დაწესებულებები დაიყო სახელმწიფოდ და სახელმწიფოს მიერ აღიარებულად. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს კომპეტენციის მიღმა მხოლოდ უკიდურესად ორთოდოქსული იუდაიზმის სკოლები დარჩა. ისრაელში, ფორმალურად, ნაციონალურ-რელიგიურ უმცირესობებს უფლება ეძლევათ, შექმნან სკოლები, სადაც

¹ რონიტ ტიროში, ისრაელის განათლების სამინისტროს გენერალური დირექტორი: „ჩვენს შვილებს არ სჭირდება სამხედრო მომზადება – ამისათვის ჯარი არსებობს“ // *Известия*. 2002 წლის 10 ივნისი. № 98.

მასწავლებელთა ეროვნული, მშობლიურ ენის მატარებელი კადრები ეყოლებათ, აგრეთვე მათ უფლება აქვთ, სასწავლო გეგმაში სპეციალური საგნები შეიტანონ, რათა ამ რელიგიურ-ეთნიკური ჯგუფის ისტორიისა და კულტურის შესწავლა მოხდეს. ისლამის საფუძვლები ზოგადსაგანმანათლებლო არაბულ სკოლებში ისწავლება, ხებრონში გაიხსნა რელიგიური ისლამური კოლეჯი. ქრისტიანულ თემებს თავიანთი დაწყებითი და საშუალო სკოლები აქვთ: სახელმწიფო ქრისტიანული რელიგიის სწავლებას იმ სახელმწიფო სკოლებში აფინანსებს, რომლებშიც ქრისტიანი მოსწავლეები სწავლობენ¹.

ინდოეთი. ინდოეთის რესპუბლიკის 1949 წლის 26 ნოემბრის კონსტიტუციის 28-ე სტატიის 1 ნაწილი (შემდგომი ცვლილებებით) სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, რომლების სრულ სახელმწიფო დაფინანსებაზე არიან, რელიგიური განათლების რეალიზაციას კრძალავს: „რელიგიის სწავლებას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი იმ სასწავლო დაწესებულებებში, რომლებიც სრულად ფინანსდებიან სახელმწიფო ხარჯებით“. ამასთან 28-ე სტატიის მე-2 ნაწილი აღნიშნავს სასწავლო დაწესებულებებს, მათ შორის ისეთებსაც, რომლებსაც სახელმწიფო მართავს: „1 პუნქტში არაფერი ეხება სახელმწიფოს მიერ მართვად სასწავლო დაწესებულებებს, რომლებიც საჩუქრის ან ნაბოძები საკუთრების სახით არიან დაარსებულნი, იმ პირობით, რომ ასეთ დაწესებულებებში ჩატარდება რელიგიის გაკვეთილები“, რომლებშიც რელიგიური სწავლება დაშვებულია 28-ე სტატიის მე-3 ნაწილში მოყვანილი პირობების თანახმად: „არ შეიძლება არც ერთი პირის, რომელიც სახელმწიფოს მიერ აღიარებულ, ან სახელმწიფოს მხრიდან დახმარების მიმღებ სასწავლო დაწესებულებაში

¹ საფრონოვა ე. ს. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობები ისრაელში. გვ. 265-268.

სწავლობს, იძულება, რომ დაესწროს რელიგიის გაკვეთილებს, რომლებიც ასეთ დაწესებულებაში ტარდება, ან დაესწროს ღვთისმსახურებებს, რომელიც ასეთ დაწესებულებებში შეიძლება შესრულდეს ან მათ კუთვნილ ნებისმიერ ნაგებობაში, თუ ასეთ პირს ან მის მზრუნველს, თუკი ის თავად არასრულწლოვანია, არ მიუციათ ამაზე თანხმობა¹.

ინდოეთის კონსტიტუციის 29-სტატია უმცირესობათა ინტერესების დაცვა²: „1. მოქალაქეთა ნებისმიერ ჯგუფს, რომელიც ინდოეთის ტერიტორიაზე ან მის რომელიმე ნაწილში ცხოვრობს და განსაკუთრებული ენა, დამწერლობა და კულტურა გააჩნია, მისი შენარჩუნების უფლება აქვს. 2. არც ერთ მოქალაქეს არ შეიძლება რომელიმე სახელმწიფო ან სახელმწიფოსგან დახმარების მიმღებ საგანმანათლებლო დაწესებულებაში მიღებაზე უარი ეთქვას მხოლოდ რელიგიური, რასობრივი, კასტური კუთვნილების, ენის ან ნებისმიერი ამ მოტივის საფუძველზე“. ინდოეთის კონსტიტუციის 30 სტატია უმცირესობების უფლება, დააარსონ და მართონ სასწავლო დაწესებულებები³: „1. ყველა უმცირესობას, რელიგიურსა თუ ლინგვისტურს აქვს უფლება თავისი არჩევანისამებრ დააარსოს და მართოს სასწავლო დაწესებულება. 2. სახელმწიფო, უწევს რა დახმარებას სასწავლო დაწესებულებებს, არ უნდა ახდენდეს სასწავლო დაწესებულებების მიმართ დისკრიმინაციას იმის საფუძველზე, რომ ისინი რელიგიური ან ლინგვისტური უმცირესობის მიერ იმართება⁴.

¹ ინდოეთის კონსტიტუცია (1955 წლის 1 მაისის ცვლილებებით) / ბნგლ/ თარგმ. ი. მ. კ. ვ. ა. დოზორცევა. რედ. ი. მ. დ. ი. დ. ლევინა და ი. მ. კ. ვ. ა. მამაევა. მ.: უცხოური ლიტერატურის გამომც., 1956. გვ. 69.

² ინდოეთის კონსტიტუცია (1955 წლის 1 მაისის ცვლილებებით). გვ. 69.

იაპონია. იაპონიის კონსტიტუციის მე-20 სტატია (ძალაში შევიდა 03. 05. 1947) ადგენს: „სახელმწიფო და მისი ორგანოები რელიგიური სწავლების და სხვა სახის რელიგიური საქმიანობისგან თავს უნდა იკავებდნენ“¹.

სახელმწიფო რელიგიის სწავლებას არ უშვებს და მინიმუმამდე დაჰყავს რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება, ამავე დროს – აქტიურად ანხორციელებს ჰუმანიტარულ განათლებას ნაციონალურ-კულტურული ტრადიციების ნიადაგზე (რომლებიც თავისი ფესვებით რელიგიურ ტრადიციებამდე მიდის), რომელთა სწავლებაზეც ძირითადი აქცენტი კეთდება. იაპონური სკოლა იაპონელების ეროვნულ სულისკვეთებას ზრდის, თავის აღსაზრდელებს მორალის შესაბამის ნორმებსა და ეროვნული ხასიათს უყალიბებს. ასეთი აღზრდა იაპონელის გონებზე წარუშლელ კვალს ტოვებდა. იაპონიის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი ტანაკა ამის თაობაზე ამბობდა: „ახლაც კი, როდესაც ზრდასრული ვარ, როდესაც ვფიქრობ, თუ როგორ უნდა ვიცხოვრო, ჩემი ამოსავალი წერტილი ის საფუძვლებია, რომლებიც სკოლაში ჩამინერგეს“. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის რეფორმაზე საუბრისას ტანაკა ზნეობრივი ასპექტის გაძლიერებისაკენ მოუწოდებდა, რომელიც იაპონიის ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემას დასავლურისგან განასხვავებს. ომის წინა პერიოდში იაპონურ სკოლაში „სუსინის“ სისტემა ბატონობდა, რომელიც მასწავლებლებს ქულებს უწერდა, რათა მათ სკოლის მოსწავლეებში ნაციონალისტური ფასეულობების მთელი სისტემა – იმპერატორისადმი ერთგულება, ეროვნული უპირატესობა, ბურჟუაზიული სახელმწიფოს უანგარო სამსახური – აღეზარდათ. კაპიტულაციის შემდეგ „სუსინის“ სისტემა გაუქმდა, მაგრამ 1957 წელს იგი „დოტოკუს“ სახელწოდებით აღორძინდა. წინა სისტემიდან მხოლოდ აშკარა ულტრანაციო-

¹ უცხო ქვეყნების კონსტიტუციები. გვ 432.

ნალისტური მოტივები ამოიღეს, მისი კონფუციანური საფუძველი კი შეინარჩუნეს. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლასთან მიმართებაში კი მორალური აღზრდა, ინტესნიური სწავლება და უწყვეტი გამოცდები. დასახელებული იდეები იაპონიის მთელ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლას განმსჭვალავენ. იაპონურ დანყებით სკოლას ოჯახური აღზრდის პრინციპები თანდათან სკოლის ატმოსფეროში გადააქვს¹.

გვატემალა. გვატემალის რესპუბლიკის 1956 წლის კონსტიტუციი 97 სტატია ადგენს: „სწავლებისა და სასწავლო მეთოდების თავისუფლება გარანტირებულია. კანონი ყველაფერს არეგულირებს, რაც სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებში რელიგიურ სწავლებას შეეხება. სახელმწიფო რელიგიურ განათლებას არავის ავალდებულებს და მას ფაკულტატიურად აცხადებს“. 96 სტატია მშობლებს აძლევს უფლება, თავად განსაზღვრონ თავიანთი არასრულწლოვანი შვილების აღზრდის ფორმა. 42 სტატია უკანონოდ აცხადებს ყოველგვარ დისკრიმინაციას რასის, კანის ერის, სქესის, რელიგიის დაბადების, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის ან პოლიტიკური იდეების საფუძველზე, 51 სტატია კი რელიგიის თავისუფლების გარანტიას იძლევა: „რელიგიის თავისუფლება გარანტირებულია ყველა პირს უფლება აქვს, გაავრცელოს თავისი რელიგია ინდივიდუალურად ან ჯგუფურად, საზოგადოდ ან კერძოდ, პროპაგანდის, კულტის ან რიტუალის შესრულების გზით, ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე, გარდა შეზღუდვებისა, რომლებიც საზოგადოებრივი წერსიგისა და სიმშვიდის დაცვის მიზნით არის დაწესებული. რელიგიური ასოციაციებს და დაჯგუფებებს, კულტის მსახურებს არ აქვთ

¹ პრონიკოვი ვ. ა., ლადანოვი ი. დ. იაპონელები: ეთნოფსიქოლოგიური ნარკვევები. გამოც. მე-2, შესწ. და შევს. მ.: აღმ. ლიტ. გამომც. მთ. რედ. «Hayka», 1985. გვ. 267-268.

პოლიტური მოღვაწეობის უფლება". ამასთან, განათლების სისტემაში იკრძალება კომუნისტური იდეოლოგიის პროპაგანდა, რასაც ამტკიცებს 23 სტატიაში დაფიქსირებული ისეთი ორგანიზაციების შექმნის აკრძალვა, რომლებიც კომუნისტურ იდეოლოგიას იცავენ: „იკრძალება ისეთი ორგანიზაციის შექმნა და საქმიანობა, რომლებიც კომუნისტურ იდეოლოგიას ან სხვა რომელიმე ტოტალიტარულ სისტემას იცავენ“¹.

მონღოლეთი. მონღოლეთის 1993 წლის 30 ნოემბრის „სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის ურთიერთობების შესახებ“ კანონის 8.2 სტატია ადგენდა: „...სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებში რელიგიური განათლების კურსებისა და რელიგიური შეკრებების ორგანიზება იკრძალება“. ამასთან, ამავე კანონის 4.2 სტატია ადგენდა: „... სახელმწიფო მონღოლეთში ბუდისტური რელიგიის გაბატონებულ მდგომარეობას უზრუნველყოფს“, ხოლო 7.5 სტატია: „...იკრძალება მონღოლი ხალხის ტრადიციებისა და ადათ-წესებისათვის უცხო ან არა-ჰუმანური საქმიანობის განხორციელება“². ამგვარად, სკოლაში იკრძალება რელიგიის პირდაპირი სწავლება, მაგრამ აქცენტი განათლების კულტუროლოგიურ ასპექტზე, მის შინაარსზე კეთდება.

მონღოლეთის ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საქმეში მონღოლური ცივილიზაციის დაცვას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მონღოლეთის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციის 47 სტატია მონღოლური ცივილიზაციის შენარჩუნების გზად და საშუალებად შემდეგ ღონისძიებებს სახავს: „მონღოლეთმა უნდა მოიმოქმედოს

¹ მსოფლიოს ქვეყნების ონსტიტუციები. CD.

² რელიგია და კანონი: სინდისის, აღმსარებლობის და რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობის თავისუფლების საკონსტიტუციო-სამართლებრივი საფუძვლები. გვ. 56.

შემდეგი: 1) მომთაბარე ცივილიზაციის ძირითადი თავისებურებების გაძლიერებისა და გამდიდრების აქტიური პოლიტიკა შეიმუშავოს და განახორციელოს; შეინარჩუნოს მონღოლური ეკონომიკური, სახელმწიფოებრივი, მატერიალური და ინტელექტუალური კულტურისა და ტრადიციების ყველა ფასეული და პროგრესული ელემენტი და მსოფლიო ცივილიზაციის ფაეულობებთან ჰარმონიაში განავითაროს ისინი...3) შექმნას მონღოლური განმანათლებლობის და თანამედროვე მსოფლიო სტანდარტების შესაბამისი განათლების სისტემა; დაიცვას და გააფართოვოს ეროვნული ინტელექტუალური პოტენციალი. 4) ხალხის ისტორიის, კულტურის, მენტალიტეტისა და მშობლიური ბუნების გაგებისა და შესწავლის პირობები შექმნას; შთააგონოს ყოველ მოქალაქეს, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდა თაობას, პატრიოტიზმის გრძნობა და სამშობლოს სიყვარული; მონღოლური ისტორიის, რელიგიისა და კულტურის შესწავლა, სწავლება და პოპულარიზაცია მთავრობის მუდმივი ზრუნვისა და მხარდაჭერის ობიექტად აქციოს...6) დაიცვას და დაეყრდნოს მონღოლებისათვის შინაგანად დამახასიათებელ ბუნებასთან ჰარმონიაში ცხოვრების უნარს, სახელმწიფოებრიობისადმი მათ ტრადიციულ პატივისცემას, აზრსა და საქმეში მათ მიერ გამოვლინებად ცონდასა და ნიჟსა და მათთვის დამახასიათებელ ერთობის გამძაფრებულ გრძნობას... 8) პატივი სცეს სინდისისა და რელიგიური რწმენის თავისუფლებას, თავის შეიკავოს საეკლესიო საქმეებში სახელმწიფოს ჩარევისაგან; შესაძლებლობა მისცეს ეკლესიას, თავისუფლად ჩაატაროს თავისი მსახურება; გააკონტროლოს ღვთისმსახურების ჩატარების ადგილთა რაოდენობა, მათი მდებარეობა და ღვთისმსახურთა ფაქტობრივი რაოდენობა. 9) განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციოს კონფესიათშორის ურთიერთობებს და მოახდინოს კრიზისებისა და კონფლიქტების პრევენ-

ცია; ნებისმიერი ეკლესიის ურთიერთობა კანონის ფარგლებში შეინარჩუნოს, ეროვნული, კულტურის, ადათ-წესებისა და ტრადიციისათვის ზიანის მიყენების პრევენცია მოახდინოს”¹.

ამგვარად, უცხოეთის სახელმწიფოთა გამოცდილება მონიშნავს იმას, რომ მოქალაქეთა თავისუფალი მსოფლმხედველობრივი არჩევანის და თავისი მსოფლმხედველობრივი არჩევანის, კულტურული და სულიერ-ზნეობრივი შეხედულებების შესაბამისი განათლების, მათ შორის რელიგიური განათლების, მიღების უფლება უდავოა და მრავალი ქვეყნის კანონმდებლობაშია დაფიქსირებული და ამ ქვეყნების განათლების საერო მიმართულებას არ ეწინააღმდეგება. რელიგიური განათლების უფლება მოსწავლეთა მიერ ინფორმაციის წვდომის უფლების განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. ამასთან, საუბარია ადამიანისათვის მისთვის შესაბამისი აღმსარებლობის რელიგიურ განათლების მიღებაზე.

¹ მონღოლეთის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია.

2.4 საართაშორისო და რეგიონული რეკომენდაციები რელიგიურ განათლებასთან დაკავშირებით

ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ 2005 წელს მიიღო რეკომენდაცია № 1720 „განათლება და რელიგია“. ამ რეკომენდაციაში საპარლამენტო ასამბლეა ადასტურებს, რომ ყოველი პირის რელიგია, მათ შორის, არარელიგიურობა, მკაცრად განსაზღვრული პირადი საკითხია. თუმცა აღნიშნული არ ეწინააღმდეგება ხედვას, რომ რელიგიის ზოგადი ცოდნა და მისი თანმდევი ტოლერანტობის განცდა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია დემოკრატიული საზოგადოებისთვის. რეკომენდაციაში აღნიშნულია, რომ ოჯახს გადამწყვეტი როლი აკისრია ბავშვის აღზრდაში, მათ შორის, რელიგიის არჩევაში. თუმცა მრავალი ოჯახი რელიგიის საკითხებით დაინტერესებას არ იჩენს. ამის გამო ბევრ ახალგაზრდას არ გააჩნია საჭირო ცოდნა და ინფორმაცია, რომ შეიცნოს ის საზოგადოება, რომელშიც ცხოვრობს, რასაც ასამბლეა პრობლემურ საკითხად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ ამ კუთხით მედიას (ბეჭდური და აუდიოვიზუალური) შეუძლია, უაღრესად დადებითი როლი ითამაშოს.

ზოგადად, პოლიტიკა და რელიგია ერთმანეთისაგან გამიჯნული უნდა იყოს. თუმცა დემოკრატია და რელიგია არ უნდა იყოს შეუთავსებელი. პირიქით, ორივე მათგანი ერთობლივად მყარად უნდა ემსახურებოდეს საერთო სიკეთისთვის ბრძოლას. სოციალური პრობლემების მოგვარებით საჯარო ხელისუფლებას შეუძლია, განმუხტოს სიტუაციები, რომლებიც შესაძლოა, რელიგიურ ექსტრემიზმში გადაიზარდოს. განათლება აუცილებელია რელიგიური საკითხების თაობაზე უცოდინრობის, სტერეოტიპული აზროვნებისა და გაუგებრობის აღ-

მოსაფხვრელად. მთავრობებმა უნდა გააკეთონ მაქსიმუმი, რათა რელიგიისა და სინდისის თავისუფლება გარანტირებული იყოს. მათ ხელი უნდა შეუწყონ რელიგიურ განათლებას, წაახალისონ რელიგიათაშორისი დიალოგები და აამაღლონ რელიგიათა კულტურული და სოციალური თვითგამოხატვის შესაძლებლობა.

ასამბლეა ამახვილებს ყურადღებას, რომ სკოლა არის განათლების ძირითადი კერა, რომლის მეშვეობითაც ხდება მომავალ მოქალაქეთა სულის ფორმირება და, შესაბამისად, კულტურათაშორისი დიალოგის უზრუნველყოფა. იგი საფუძველს უყრის ტოლერანტულ დამოკიდებულებას რაც ეფუძნება თითოეული ადამიანის ღირსების პატივისცემას. ბავშვებისათვის ძირითადი რელიგიების ისტორიისა და ფილოსოფიის ობიექტური სწავლებით და ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის ღირებულებათა პატივისცემის ჩანერგვით, შესაძლებელია რელიგიურ ფანატიზმთან ეფექტური ბრძოლა. ამ მიზნით, რელიგიურ ნიადაგზე მომხდარი კონფლიქტების ისტორიის გაგებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს. რელიგიის ცოდნა კაცობრიობისა და ცივილიზაციათა ისტორიის ცოდნის განუყოფელი ნაწილია. ისეთ ქვეყნებშიც კი, სადაც დომინირებს ერთი კონკრეტული რელიგია, უნდა ისწავლებოდეს ყველა ძირითადი რელიგიის წარმომავლობა და უპირატესობა არ უნდა მიენიჭოს ერთადერთ რელიგიას. დაუშვებელია მხარდაჭერილი იყოს პროზელიტიზმი.

ევროპაში რამდენიმე მოდელი გვხვდება – ძირითადად სახელმწიფოები არ გამოყოფენ საკმარის სახსრებს ძირითადი რელიგიების სწავლებისათვის მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო რელიგია და რელიგიურ სასწავლო დაწესებულებებში რელიგიის სწავლება ფოკუსირებულია მხოლოდ ერთ რელიგიაზე. ზოგიერთი ევროპული ქვეყნის სკოლებში აკრძალუ-

ლია რელიგიური სიმბოლოების ტარება. ეს დებულება უკვე შეფასებულია, როგორც ადამიანის უფლებათა ევროპულ კონვენციასთან შესაბამისი.

სამწუხაროდ, ევროპაში ისეთი კვალიფიციური მასწავლებლების დეფიციტია, რომელთაც შეეძლებათ, ასაწავლონ რელიგიების შედარებითი ანალიზი. ამ მიზნით, საჭიროა მასწავლებელთა გადამზადების ევროპის ინსტიტუტის დაფუძნება, რომელიც გაიზიარებს წევრი ქვეყნების ინსტიტუტებისა და შესაბამისი ფაკულტეტების გამოცდილებას შედარებითი რელიგიის საგნის სწავლების კუთხით.

ევროსაბჭო განათლებას გადამწყვეტ ფაქტორად მიიჩნევს დემოკრატიული საზოგადოების მშენებლობისთვის და აღნიშნავს, რომ სკოლებში რელიგიების სწავლებას არ ეთმობა სათანადო ყურადღება. ამასთან, იგი აღნიშნავს, რომ სამ მონოთეისტურ ბიბლიურ რელიგიას საერთო წარმომავლობა (აბრაამისეული) აქვს, ფასეულობები, რომელთაც მხარს უჭერს ევროპის საბჭო, მათგან მოდის და ასევე, სხვა რელიგიების თანაზიარია.

შესაბამისად, ასამბლეა რეკომენდაციას უწევს მინისტრთა კომიტეტს:

1. განიხილოს შესაძლო ფორმები რელიგიის საფუძვლების სწავლებისა განათლების დაწყებით და საშუალო დონეზე, მაგალითად-საბაზისო მოდულების საშუალებით, რაც ადაპტირებული იქნება სხვადასხვა საგანმანათლებლო სისტემასთან;

2. ხელი შეუწყოს რელიგიის საფუძვლების სწავლებას როგორც დაწყებით დონეზე, ასევე, მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემაში;

3. შექმნას მასწავლებელთა მომზადების ევროპის ინსტიტუტი შედარებითი რელიგიის სწავლების მიზნით;

ასამბლეა მიმართავს მინისტრთა კომიტეტს რეკომენდაციით, რომ მოუწოდონ წევრ სახელმწიფოებს, უზრუნველყ-

ონ სახელმწიფო განათლების დანყებით და საშუალო დონეზე რელიგიის სწავლება შემდეგი კრიტერიუმების დაცვით:

1. ამგვარი სწავლების მიზანი უნდა იყოს, მოსწავლეებს გააცნონ იმ რელიგიების შესახებ, რომელთაც აღიარებენ საკუთარი და მეზობელი ქვეყნების მცხოვრებლები, რომ ყველა ადამიანს აქვს თანაბარი უფლება რწმენისა, რომ სწორედ მისი რელიგია არის „ჭეშმარიტი“ და, ამასთან, სხვა რელიგიის მიმდევრები ან ათეისტები მათგან არაფრით განსხვავდებიან;

2. სწავლება უნდა მოიცავდეს მსოფლიოს ძირითადი რელიგიების ისტორიის სრულად და მიუკერძოებლად შესწავლას და, ამასთანავე, უშვებდეს ათეისტად ყოფნის შესაძლებლობას;

3. უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს ახალგაზრდების შესაბამისი განათლებით აღჭურვა, რაც მათ რელიგიური ფანატიზმის ზეგავლენისაგან დაიცავს;

4. განათლებამ არ უნდა დაარღვიოს ზღვარი კულტურასა და რელიგიას შორის ისეთ ქვეყნებშიც კი, სადაც კონკრეტული რელიგია სახელმწიფოებრივ დონეზეა აღიარებული. ეს არ ნიშნავს რაიმე სახის რწმენის დაძალებას, არამედ არის მცდელობა, მიეცეს საშუალება ახალგაზრდობას, გაიაზრონ, თუ რატომ არის რელიგია მილიონობით ადამიანის რწმენის წყარო;

5. რელიგიის მასწავლებლებმა უნდა გაიარონ სპეციალური ტრენინგები. ისინი უნდა იყვნენ ჰუმანიტარული დისციპლინის მასწავლებლები. თუმცა სხვა საგნის სპეციალისტებსაც შეიძლება დაეკისროს რელიგიის სწავლების პასუხისმგებლობა;

6. სახელმწიფო ხელისუფლებამ უნდა განახორციელოს მასწავლებელთა გადამზადება და შეადგინოს სპეციალური სილაბუსები, რაც ადაპტირებული იქნება ცალკეული ქვეყნების სპეციფიკასა და მოსწავლეთა ასაკთან. ამ პროგრამის დაგეგმვის პროცესში ევროსაბჭო კონსულტაციას გაუწევს ყველა

დაინტერესებულ მხარეს, მათ შორის, ცალკეული რელიგიური კონფესიების წარმომადგენლებს.

ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ №1202 რეკომენდაციით – „რელიგიური შემწყნარებლობა დემოკრატიულ საზოგადოებაში“ მოუწოდა წევრ სახელმწიფოებს, რათა ისინი დაარწმუნოს, რომ სხვადასხვა რელიგიის უკეთ და ღრმად გაგებისათვის აუცილებელია რელიგიისა და ეთიკის სწავლება შევიდეს სასკოლო პროგრამებში. ასევე, მათ უნდა იმუშაონ, რომ რელიგია დიფერენცირებულად და ზომიერად იყოს წარმოდგენილი სასკოლო სახელმძღვანელოებში, მათ შორის, ისტორიის წიგნებში და მთლიანად სასწავლო პროცესში.

სახელმწიფოებმა აქცენტი უნდა გადაიტანონ იმაზე, რომ საკუთარი რელიგიისა და ეთიკური პრინციპების ცოდნა აუცილებელი პირობაა ტოლერანტული გარემოს შექმნისა, რაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია ინდიფერენტიზმისა და ცრურწმენის წინააღმდეგ. რეკომენდებულია, დაფუძნდეს „კონფერენცია რელიგიის ისტორიის სახელმძღვანელოსათვის“ რათა შესაბამისი კომპეტენციის ავტორების მიერ მომზადდეს ტექსტები და კომენტარები სასკოლო წიგნებისათვის. ძირითადი რელიგიების შესახებ ტექსტები და შესაბამისი ლიტერატურა ხელმისაწვდომი უნდა იყოს საჯარო ბიბლიოთეკებში. ხელი უნდა შეეწყოს ახალგაზრდების შეხვედრებს რელიგიური გაერთიანებების წარმო-მადგენლებთან, ასევე ინტერრელიგიურ შეხვედრებს და ყველა აღიარებული რელიგიის სასწავლო დაწესებულებებს.

№1396 რეზოლუციაში „რელიგია და დემოკრატია“ ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ მიუთითა, რომ ბევრი კონფლიქტი სტერეოტიპების არსებობითაა განპირობებული. რელიგიური ექსტრემიზმი, მიუღებლობა, ცრურწმენა დემოკრატიული საზოგადოებისათვის საფრთხის შემცველია

და მასთან ბრძოლა მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, როდესაც ხელისუფლებები რეალურად დაკავდებიან საზოგადოების პრობლემების მოგვარებით.

განათლებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სტერეოტიპებთან და სხვათა შეხედულებების უგულბელყოფასთან ბრძოლაში. სასკოლო და საუნივერსიტეტო პროგრამები მოდერნიზებული უნდა იყოს იმ მოთხოვნის გათვალისწინებით, რომ უზრუნველყოს სხვადასხვა რელიგიის სიღრმისეული აღქმა და შეცნობა.

დემოკრატიული პრინციპებისა და ეთიკის ნორმების ჩართვა კი საგანმანათლებლო სისტემაში უზრუნველყოფს რელიგიის, როგორც ფასულობათა სისტემის, სწავლებას, რომლის მიმართაც ახალგაზრდებს უნდა ჩამოუყალიბდეთ შემწყნარებლური დამოკიდებულება.

ხელი უნდა შეეწყოს სხვადასხვა რელიგიის შედარებითი ისტორიის სწავლებას, რა დროსაც გამოიკვეთება მათი წარმოშობა, საერთო ფასეულობები, ტრადიციათა და ჩვეულებათა მრავალფეროვნება და ა.შ.

თეოლოგიის სწავლებასთან ერთად, ხელი უნდა შეეწყოს რელიგიის ისტორიისა და ფილოსოფიის შესწავლას და კვლევას ამ სფეროში.

სახელმწიფოებმა უნდა ითანამაშრომლონ რელიგიურ გაერთიანებებთან რათა მათ თავიანთი სასწავლო დანესებულებების პროგრამებში ჩართონ ისტორიის, ფილოსოფიისა და ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული საკითხები.

2007 წელს ეუთოს მიერ მიღებულ იქნა „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპები რელიგიისა და რწმენის სწავლებაზე საჯარო სკოლებში“. ამ დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ: კონფლიქტების პრევენციაში ეუთო-ს როლის და ურთიერთპატივისცემისა და ურთიერთგაგების კულტურის ხელშეწყობის შეს-

აბამისად, ეუთო-ს დემოკრატიული ინსტიტუტებისა და ადამიანის უფლებათა მრჩეველთა საბჭოს ექსპერტებმა რელიგიის თავისუფლებისა და რწმენის საკითხებში, სხვა ექსპერტებთან და სწავლულებთან ერთად, 2007 წლის მარტში ესპანეთში, ქალაქ ტოლედოში განიხილეს ეუთოს რეგიონის 56 სახელმწიფოს საჯარო სკოლებში რელიგიისა და რწმენის სწავლების მიდგომები. ექსპერტებად მონაწილე იყვნენ სხვადასხვა სფეროს წამყვანი მეცნიერები, პოლიტიკოსები, პედაგოგები, ადვოკატები და მთავრობათაშორისი და არასამთავრობო ორგანიზაციების წარმომადგენლები. ტოლედოს სხდომაზე დაიწყო ინტენსიური პროცესი, რომლის ფარგლებშიც შემდეგი სხდომები გაიმართა ბუქარესტსა და ვენაში და, ასევე, მრჩეველთა საბჭოს, დიდი კომისიის წევრებსა და სხვა ექსპერტებს შორის თანამშრომლობა, რის შედეგადაც მოხდა „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპების“ ჩამოყალიბება საჯარო სკოლებში რელიგიისა და რწმენის სწავლების შესახებ.

„ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპები“ მომზადდა იმ მიზნით, რომ ხელი შეუწყოს მსოფლიოში მზარდი რელიგიური მრავალფეროვნების უკეთესად შეცნობას იმ ფაქტორის გათვალისწინებით, რომ ეს მრავალფეროვნება სულ უფრო მეტად იჩენს თავს საჯარო სფეროში. მათი შემუშავება ორი ძირითადი პრინციპითაა განპირობებული: პირველი, ძალზედ მნიშვნელოვანია იმის სწავლა და გათავისება, რომ პატივი უნდა ვცეთ ყველა ადამიანის რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების უფლებას და მეორე, რომ რელიგიისა და რწმენის სწავლებას შეუძლია, შეამციროს ზიანის მომტანი გაუგებრობა და სტერეოტიპები.

„ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპების“ უმთავრესი მიზანია, დახმარება გაუწიოს ეუთო-ს წევრ სახელმწიფოებს, როდესაც ისინი გადაწყვეტენ რელიგიისა და რწმენის შესახებ ცოდნის შეძენისა და სწავლების ხელშეწყობას სკოლებში, გან-

საკუთრებით, რელიგიური თავისუფლების გაზრდის მიზნით. „პრინციპები“ ფოკუსირებულია მხოლოდ ისეთ პედაგოგიურ მიდგომაზე, რომელიც უზრუნველყოფს სწავლებას სხვადასხვა რელიგიისა და რწმენის შესახებ, განსხვავებით კონკრეტული რელიგიისა თუ რწმენის სწავლებისგან. სწავლების პროცესში ყოველთვის გათვალისწინებული უნდა იყოს ამ „პრინციპებით“ შეთავაზებული კრიტერიუმები.

„ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპები“ რელიგიისა და რწმენის სწავლების შესახებ იყოფა ხუთ თავად:

პირველი თავი უზრუნველყოფს „პრინციპების“ არსის, მიზნისა და მოქმედების ფარგლების, აგრეთვე სხვა მთავრობათაშორისი და არასამთავრობო ორგანიზაციების ინიციატივების გაცნობას, რაც კავშირშია რელიგიისა და რწმენის სწავლებასთან. ეს თავი მიმოიხილავს ეუთო-ს მნიშვნელობას რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების ხელშეწყობისა და ეუთოს ფარგლებში სხვადასხვა ფორმის ინსტიტუციური მხარდაჭერის კუთხით მათ შორის, ეროვნულ უმცირესობათა უმაღლესი კომისრისა და ეუთო-ს დემოკრატიული ინსტიტუტებისა და ადამიანის უფლებათა მრჩეველთა საბჭოს ექსპერტების მხრიდან რელიგიის თავისუფლებისა და რწმენის საკითხებში. მოცემულ თავში, ასევე, განსაზღვრულია ეუთო-ს დემოკრატიული ინსტიტუტებისა და ადამიანის უფლებათა მრჩეველთა საბჭოს ექსპერტების წვლილი რელიგიისა და რწმენის სწავლების შემონეშებაში რელიგიური თავისუფლებისა და ადამიანთა უფლებების დაცვის თვალსაზრისით, რაც ეყრდნობა ეუთოს ვალდებულებებსა და ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სტანდარტებს. თავი I, ასევე, განსაზღვრავს პრინციპების მოქმედების ფარგლებს. განათლების ჭრილში ბევრი რელიგიური საკითხი იკვეთება, მრჩეველთა საბჭო კი დარწმუნებულია, რომ თავისი წვლილი ყველაზე ეფექტური მაშინ იქნება, თუ ძალისხმევას რელიგიისა და რწმენის სწავ-

ლებისკენ მიმართავს, და არა ყველა იმ საკითხზე, რომლებიც ეხება რელიგიას, რწმენასა და განათლებას ეუთოს წევრ ქვეყნებში.

მეორე თავში განხილულია ადამიანის უფლებების სისტემა და იურიდიული საკითხები, რომლებიც გათვალისწინებული უნდა იქნეს მასწავლებელთა ტრენინგებისას, რელიგიისა და რწმენის შესახებ სწავლების პროგრამის დამუშავებისა და განხორციელებისას, რაც უზრუნველყოფს აზრის, სინდისისა და რელიგიის თავისუფლებასა და მათ სათანადო პატივისცემას მიმდინარე პროცესში. ამ მიზნით ხდება მშობლის, შვილის და მასწავლებლის უფლებების, ასევე, უმცირესობისა და რელიგიური საზოგადოებების ზოგადი ინტერესების შესწავლა.

მესამე თავი ასახავს რელიგიისა და რწმენის სწავლების პროგრამების მომზადების მეთოდებსა და კონცეფციას. განხილულია სასწავლო პროგრამების საჭიროება, რათა დაცული იქნეს რამდენიმე პრინციპი: დაიცვას აღიარებული პროფესიული სტანდარტები; უნდა იყოს ინკლუზიური და განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მნიშვნელოვან ისტორიულ და თანამედროვე მოვლენებს, რომლებიც ეხება რელიგიისა და რწმენის საკითხებს; მგრძნობიარე იყოს რეალობის სხვადასხვა ინტერპრეტაციის და მრავალ-პერსპექტიულობის პრინციპის მიმართ; რეაგირება მოახდინოს სხვადასხვა რელიგიურ თუ საერო ადგილობრივ გამოვლინებებზე სკოლებსა და საზოგადოებებში. ასევე, წარმოდგენილია სხვადასხვა სახის სასწავლო გეგმები და პროგრამები რელიგიისა და რწმენის სწავლების შესახებ (მათ შორის, საგნობრივი, ინტეგრირებული და ჯვარედინი სასწავლო პროგრამები), პედაგოგიური მეთოდები (მასწავლებელზე ორიენტირებული და მოსწავლეზე ორიენტირებული).

მეოთხე თავში ყურადღება გამახვილებულია მასწავლებლის განათლების მნიშვნელობაზე, რათა ასწავლოს რელიგიისა

და რწმენის საკითხები მათი მაღალი მოთხოვნის გამო სასწავლო გეგმით განსაზღვრულ ფარგლებში, რაც მასწავლებლისაგან მოითხოვს ცოდნას, საკითხისადმი სწორ დამოკიდებულებასა და კომპეტენციას. მოცემულია მასწავლებელთა მომზადების კონკრეტული ასპექტები, მათ შორის, წინასწარ მომზადება ან გადამზადება. ასევე, წარმოდგენილია შემაჯამებელი უნარები და ცოდნა, რაც მათ მოეთხოვება რელიგიისა და რწმენის სწავლებისას. აღნიშნულია მასწავლებლის პრეზენტაციის, დახასიათების და შეფასების მნიშვნელობა.

მეხუთე თავში ასახულია ადამიანის უფლებების ზოგადი სისტემის პრაქტიკული გამოყენება რელიგიისა და რწმენის სწავლებისას და აქცენტი გადატანილია ძირითად სამართლებრივ საკითხებზე, რომლებიც შეიძლება წარმოიშვას რელიგიისა და რწმენის სწავლების პროცესში. მოცემულ თავში განხილულია შემდეგი საკითხები: სწავლების ინკლუზიური პოლიტიკის შემუშავება; მზაობა წინასწარგანზრახული პრეტენზიების მიმართ; სახელმწიფო ნეიტრალიტეტი და მონაწილეობაზე უარის თქმის უფლება; რელიგიასა და რწმენასთან დაკავშირებული არსებული და პოტენციური პრობლემების გადაჭრა.

რელიგიისა და რწმენის შესახებ სწავლება შეიძლება ადაპტირებული იქნას ეროვნულ და ადგილობრივ სასკოლო სისტემებსა და ტრადიციებთან. „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპები“ ეფუძნება შემდეგ საერთო დასკვნებს, რომლებიც მხარდაჭერილია იურისტებისა და პედაგოგთა მიერ მზარდი კონსენსუსით და უნდა გაითვალისწინოს ეუთოს ყველა წევრმა ქვეყანამ რელიგიისა და რწმენის სწავლების სქემების შემუშავებისას.

1. რელიგიისა და რწმენის შესახებ ცოდნას შეუძლია გააძლიეროს იმის შეცნობა და აღიარება, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია, პატივი ვცეთ ყველა ადამიანის რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების უფლებას, ასევე ხელი შეუწყოს დემოკრატიული მოქალაქეობის დამკვიდრებას, სოციალურ მრავალფეროვნებას და, ამავე დროს, სოციალურ ინტეგრაციის გაზრდას;

2. რელიგიისა და რწმენის შესახებ ცოდნას გააჩნია ღირებული პოტენციალი იმისთვის, რომ შემცირდეს კონფლიქტები, რომლებიც გამოწვეულია სხვისი რწმენის გაგების ნაკლებობით და დიდი პოტენციალი აქვს ასეთი დამოკიდებულების აღმოსაფხვრელად;

3. რელიგიისა და რწმენის შესახებ ცოდნა ხარისხიანი განათლების არსებითი ნაწილია. ის საჭიროა ისტორიის, ლიტერატურისა და ხელოვნების სიღრმისეულად გაგებისათვის და სასარგებლოა პიროვნების კულტურული პირობონტის გაფართოებისა და ცოდნის გაღრმავებისთვის წარსულსა და აწმყოში არსებული სირთულეების შესახებ;

4. რელიგიისა და რწმენის სწავლება განსაკუთრებით ეფექტურია მაშინ, როცა სწავლება შერწყმულია სხვათა უფლებების დაცვისა და პატივისცემის ძალისხმევასთან თუნდაც მაშინ, როდესაც არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა რელიგიისა და რწმენის შესახებ. რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების უფლება საყოველთაო უფლებაა, რაც წარმოქმნის ვალდებულებას, დაცული იქნეს სხვების უფლებები, ყველა ადამიანის ღირსების პატივისცემის ჩათვლით;

5. პირადი რელიგიური (ან არარელიგიური) რწმენა არ იძლევა საკმარის საფუძველს იმისთვის, რომ პირი არ იქნეს დაშვებული რელიგიისა და რწმენის სწავლების პროცესზე. ამ

კუთხით ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორებია პროფესიული კომპეტენცია, ასევე, დამოკიდებულება, ზოგადად, ადამიანის უფლებების დაცვისა და, კერძოდ, რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების მიმართ;

6. შეიძლება საჭირო გახდეს პოლიტიკის გონივრული ადაპტაცია, განსხვავებული რელიგიური მოთხოვნებიდან გამომდინარე, რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების უფლების დარღვევების თავიდან ასაცილებლად მაშინაც კი, როდესაც არსებული კანონმდებლობის მხრივ ამის აუცილებლობა არ არსებობს, მსგავსი ადაპტაცია და მოქნილობა ხელს შეუწყობს შემწყნარებლობისა და ურთიერთპატივისცემის კლიმატის დამკვიდრებას;

7. როდესაც სავალდებულო კურსები, რომლებიც მოიცავს რელიგიისა და რწმენის შესახებ სწავლებას, საკმარისად ნეიტრალური და ობიექტურია, მსგავს კურსებში მონაწილეობის მოთხოვნა თავისთავად არ არის რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების დარღვევა (თუმცა ამგვარ პირობებში სახელმწიფოებს შეუძლიათ, დაუშვან კურსებზე ნაწილობრივი დასწრება ან სრული არდასწრება).

რეკომენდებულია, რომ ეუთოს წევრმა ქვეყნებმა:

1. „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპები“ გაავრცელონ მასწავლებლებს, სკოლის ადმინისტრაციულ პერსონალს, მოსწავლეთა ასოციაციებს, მშობელთა ორგანიზაციებს, განათლების პოლიტიკის შემქმნელებსა და ყველა მხარეს შორის, რომლებიც შეიძლება დაინტერესდნენ რელიგიებისა და რწმენის სწავლებით და დაეყრდნონ ამ პრინციპებს, როცა შეიმუშავენ პროგრამებს და განახორციელებენ მსგავს სწავლებას;

2. ამ პროგრამების შემუშავებისა და განხორციელებისას გამოიყენონ საერთაშორისო ორგანიზაციების შესაბამისი სტანდარტები და რეკომენდაციები, მათ შორის, ეუთოს ვალ-

დებულებები, როგორც ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის რეკომენდაციები №1202 „რელიგიური შემწყნარებლობა დემოკრატიულ საზოგადოებაში“ (1993წ.), №1396 „რელიგია და დემოკრატია“ (1999წ.), და №1720 „განათლება და რელიგია“ (2005წ.);

3. შეაფასონ საჯარო სკოლებში რელიგიისა და რწმენის სასწავლო პროგრამები; განსაზღვრონ უწყობს თუ არა ხელს რელიგიური თავისუფლების უფლების პატივისცემას და არის თუ არა მიუკერძოებელი, დაბალანსებული, ინკლუზიური, ასაკთან შესაბამისი, ტენდენციურობისგან თავისუფალი და აკმაყოფილებს თუ არა პროფესიულ სტანდარტებს;

4. შეაფასონ რელიგიისა და რწმენის საგანმანათლებლო პროგრამების განვითარების პროცესი, რათა დარწმუნდნენ, რომ ეს პროცესი მგრძნობიარეა სხვადასხვა რელიგიისა და რწმენის საზოგადოებების საჭიროების მიმართ და რომ ყველა მნიშვნელოვან დაინტერესებულ მხარეს ეძლევა საშუალება, მოუსმინონ;

5. შეამოწმონ, რამდენად შეუძლიათ არსებულ პედაგოგიურ სასწავლებლებს, უზრუნველყონ აუცილებელი პროფესიული მომზადება იმგვარად, რომ რელიგიის და რწმენის სწავლების პროცესმა ხელი შეუწყოს ადამიანის უფლებების დაცვას და, კერძოდ, რელიგიისა და რწმენის თავისუფლებას;

6. განსაზღვრონ, ცოდნის რა დონეს, ხარისხს უზრუნველყოფენ პედაგოგიური ინსტიტუტები ადამიანის უფლებების დაცვის კუთხით, საზოგადოებაში რელიგიური და არარელიგიური მრავალფეროვნების არსებობის პირობებში, სხვადასხვა სასწავლო მეთოდებით (განსაკუთრებით კი რომლებიც დაფუძნებულია კულტურათაშორის მიდგომაზე) და რამდენად ერკვევიან იმ მეთოდების არსში რომელთა მეშვეობითაც მიუკერძოებლად და პროფესიულად შეუძლიათ ასწავლონ რელიგია და რწმენა ურთიერთპატივისცემის პრინციპის დაცვით;

7. ხელი შეუწყონ ორგანიზაციებს, რედაქტორებსა და გამომცემლობებს, რომლებიც გამოსცემენ რელიგიისა და რწმენის სწავლების შესახებ მასალებს, მთელ ამ პროცესს იმგვარად, რომ მათი გამოცემები შეესაბამებოდეს „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპებს“;

8. ისარგებლონ რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების შესახებ ეუთოს/ეუთოს დემოკრატიული ინსტიტუტებისა და ადამიანის უფლებათა მრჩეველთა საბჭოს საექსპერტო პოტენციალით რელიგიებისა და რწმენის შესახებ სასწავლო გეგმის შემუშავებისა და განხორციელებისას ან როცა აარსებენ ან აფასებენ მასწავლებელთა გადამამზადებელ დაწესებულებებსა და პროგრამებს.

საბოლოო დასკვნებსა და რეკომენდაციებზე დაყრდნობით, განისაზღვრა და შეთავაზებული იქნა შემდეგი ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპები ეუთოს წევრი სახელმწიფოებისთვის თავიანთ სკოლებში რელიგიებისა და რწმენის სწავლების ხელშეწყობისთვის.

ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპები:

1. რელიგიისა და რწმენის სწავლება უნდა განხორციელდეს კანონიერად, მართებულად და გამჭვირვალედ. მოსწავლეებმა რელიგიისა და რწმენის შესახებ ცოდნა უნდა მიიღონ ადამიანის უფლებების, ფუნდამენტური თავისუფლების და სამოქალაქო ღირებულებების პატივისცემის ატმოსფეროში;

2. მათ, ვინც ასწავლიან რელიგიასა და რწმენას, უნდა ჰქონდეთ აღმსარებლობის თავისუფლების შინაგანი კულტურა, რაც უზრუნველყოფს იმგვარი სასკოლო გარემოსა და პრაქტიკის შექმნას, რაც ხელს უწყობს სხვათა უფლებების დაცვას, ურთიერთ პატივისცემისა და ურთიერთგაგების ჩამოყალიბებას სკოლის, საზოგადოების წევრებს შორის;

3. რელიგიისა და რწმენის სწავლება სკოლებს დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს, მაგრამ რა ფორმითაც უნდა მიმდინ-

არეობდეს სწავლება, იგი არ უნდა უგულებელყოფდეს ოჯახისა და რელიგიური ორგანიზაციების როლს მომავალი თაობებისთვის ღირებულებების (ფასეულობების) გადაცემაში;

4. ძალისხმევა უნდა იყოს მიმართული იმისკენ, რომ სხვადასხვა დონეზე შეიქმნას სათათბირო ორგანოები, რომლებიც შეიმუშავენ კომპლექსურ მიდგომას, რათა დაინტერესებული პირები ჩაერთონ სასწავლო პროგრამების შემუშავების, განხორციელებისა და მასწავლებელთა მომზადების პროცესში;

5. როცა სავალდებულო პროგრამა, რომელიც მოიცავს რელიგიისა და რწმენის სწავლებას, არ არის საკმარისად ობიექტური, მაშინ ძალისხმევა უნდა იქნეს მიმართული იმისკენ, რომ მოხდეს მისი გადახედვა, რათა იგი უფრო დაბალანსდეს და უფრო მიუკერძოებელი გახდეს. მაგრამ სადაც ეს შეუძლებელია, ან შეუძლებელია მისი დაუყოვნებლივ გადამუშავება, მაშინ მოსწავლეებისა და მშობლებისათვის გამოსავალი შეიძლება იყოს სწავლებაზე უარის თქმა (განთავისუფლება) იმ პირობით, რომ ეს ნაბიჯი არ გამოიწვევს მგრძნობელობის გაზრდასა და დისკრიმინაციას;

6. მასწავლებლები, ვინც ასწავლიან რელიგიასა და რწმენას, აუცილებლად უნდა ფლობდნენ შესაბამის განათლებას, ისეთ ცოდნას, პედაგოგიურ ალლოსა და უნარებს, რომ რელიგიისა და რწმენის სწავლება შეძლონ სამართლიანად და დაბალანსებულად. მხოლოდ თავიანთ საგანში კომპეტენცია საკმარისი არ არის, არამედ აუცილებელია სათანადო პედაგოგიური მიდგომა, რათა შეეძლოთ მოსწავლეებთან ურთიერთობა და დაეხმაროს მათ შორის ურთიერთპატივისცემის გარემოს შექმნას;

7. რელიგიისა და რწმენის სასწავლო გეგმების, სახელმძღვანელოებისა და საგანმანათლებლო მასალების მომზადებისას აუცილებელია რელიგიური და არარელიგიური შეხედულებების გათვალისწინება ინკლუზიური, სამართლიანი და ურთ-

იერთპატივისცემის პრინციპებით. ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ არ მოხდეს მცდარი და ტენდენციური მასალის გამოყენება, რასაც შეუძლია, გააძლიეროს ნეგატიური სტერეოტიპები;

8. სასწავლო გეგმები უნდა მომზადდეს აღიარებული პროფესიული სტანდარტების შესაბამისად, რათა უზრუნველყოფილი იქნეს დაბალანსებული მიდგომა რელიგიისა და რწმენის სწავლების მიმართ. სასწავლო გეგმების შემუშავება და განხორციელება, ასევე, უნდა მოიცავდეს ღია და სამართლიან პროცედურებს, რაც ყველა დაინტერესებულ მხარეს საშუალებას მისცემს, გამოთქვან რჩევები და შენიშვნები;

9. რელიგიისა და რწმენის თუნდაც სრულყოფილ სასწავლო პროგრამებს „ტოლედოს სახელმძღვანელო პრინციპების“ საგანმანათლებლო მიზნებისთვის ხელშეწყობა შეუძლიათ მხოლოდ მაშინ, თუკი მასწავლებლები პროფესიულად იქნებიან მომზადებულები იმისთვის, რომ გამოიყენონ სასწავლო გეგმები და მუდმივად გაიღრმავონ ცოდნა და კომპეტენცია ამ საგანში. მასწავლებლების ნებისმიერი საბაზისო მომზადება უნდა მოხდეს დემოკრატიული და ადამიანის უფლებების დაცვის პრინციპების შესაბამისად და საზოგადოებაში არსებული კულტურული და რელიგიური მრავალფეროვნების გათვალისწინებით;

10. სასწავლო პროგრამებში რელიგიისა და რწმენის საკითხებზე, გათვალისწინებული უნდა იყოს მნიშვნელოვანი ისტორიული და თანამედროვე მოვლენები, რომლებიც ეხება ამ სფეროს და უნდა ასახავდეს გლობალურ და ადგილობრივ საკითხებს. ისინი მგრძნობიარე უნდა იყოს სხვადასხვა ადგილობრივი რელიგიური და სექულარული გამოვლინებების მიმართ, რომლებიც არსებობს სკოლებსა და საზოგადოებაში. ასეთი სენსიტიურობა ხელს შეუწყობს სტუდენტების, მშობლებისა და სხვა დაინტერესებული პირების პრობლემების გათვალისწინებას განათლების სფეროში.

III ტაჰი

რელიგიასთან დაკავშირებული საგნების სწავლების საკითხი და შესაბამისი ანალიზი

**სკოლებში რელიგიასთან დაკავშირებული საგნების
სწავლების მიზეზები ღინდა კ. ვერთაიშერის
მოსაზრებათა ანალიზი**

ბევრი ადამიანი რელიგიას, როგორც ტაბუდადებულ საკითხს უყურებს – ისინი არ ემხრობიან ამერიკის საჯარო სკოლებში რელიგიის სწავლებას. 2010 წლის გამოკითხვის შედეგების თანახმად, რომელიც Pew Research Center-მა ჩაატარა, გამოკითხულთა ნახევარზე მეტი ფიქრობდა, რომ მასწავლებლებს კლასში რელიგიების სწავლება ეკრძალებოდა და მხოლოდ 36%-ს მიაჩნდა, რომ კლასისთვის რელიგიის სწავლების შეთავაზება იურიდიულად გამართლებულია.

ამერიკელთა უმეტესობამ იცის, რომ 1963 წლის უზენაესი სასამართლოს დადგენილებამ მასწავლებლებს კლასში ლოცვის ჩატარება აუკრძალა. მაგრამ აქ მხედველობიდან გამორჩევათ დადგენილების დანარჩენი ნაწილი, რომელიც ხასგასმით აღნიშნავს, რომ მასწავლებლებს რელიგიის შესახებ აკადემიური სწავლების უფლება აქვთ.

უკვე ათ წელზე მეტია, რაც შტატების უმეტესობა მოითხოვს რელიგიის სწავლებას სოციალური საგნებისა და

გეოგრაფიული სტანდარტის ნაწილის სახით. თუმცა, ზემოთ აღნიშნული მაგალითები იშვიათად გვხვდება. სკოლები, როგორც წესი, რელიგიის შესახებ ასწავლიან მოკლედ, საშუალო კლასების სოციალური საგნების პროგრამაში.

გთავაზობთ შვიდ მიზეზს იმისა, რომ რელიგიის სწავლება სკოლებში დაწყებითი კლასებიდან დაიწყოს და უფრო ღრმა ხასიათს ატარებდეს:

1. რელიგიური განსხვავების გამო დაცინვა საბავშვო ბაღიდან იწყება.

უამრავი ფაქტია ქვეყნის მასშტაბით, თუ როგორ ჩაგრავენ ბავშვებს მათი სარწმუნოების გამო. მაგ. პატარა სიქჰი ბიჭის ამბავი, თუ როგორ დაუბიეს თანატოლებმა საბავშვო ბაღში პატკა (რელიგიური თავსაბურავი). მეოთხე კლასელი მუსლიმი ბიჭი იდგა გასახდელში და კლასელმა უთხრა, „ჯიბეში ბომბი ხომ არ გიდევს?“.

საშუალო კლასების იუდეველი მოსწავლეები ყვებიან, თუ როგორ ესროდნენ მათ თანატოლები ხურდა ფულს, რითიც დასცინოდნენ მათ ებრაელების ფულის მიმართ დამოკიდებულებასთან დაკავშირებულის სტერეოტიპების გამო. უფროს კლასელი გოგონა ყვება, რომ თანატოლებმა კითხეს მას – ის და მისი ოჯახი სექტას ხომ არ განეკუთვნებოდნენ, რადგან ისინი იეჰოვას მოწმეები არიან.

2. რელიგია თამაშობს როლს ისტორიაში, ლიტერატურა-სა და მიმდინარე მოვლენებში

რთული იქნებოდა ნათანიელ ჰავთორნის *მენამული წერილის* სწავლება პურიტანელებზე საუბრის გარეშე ან ელი ვიზელის *ღამის* განხილვა იუდაიზმისა და პოლოკოსტის შესახებ სწავლების გარეშე. სხვადასხვა რელიგიებსა ან ერთი რელიგიის მიმდინარეობებს შორის წარმოქმნილი კონფლიქტის შესახებ ახალ ამბებში გვესმის. როგორ შეიძლება გავიგოთ,

თუ რახდება მსოფლიოში რელიგიის შესახებ ელემენტარული ცოდნის გარეშე?

3. შეერთებული შტატების რელიგიური სტრუქტურა იცვლება

Pew-ს მიერ წელს ჩატარებული დემოგრაფიული კვლევის თანახმად 2007-2014 წლებში მოსახლეობის ქრისტიანულმა ნილმა კლება განიცადა 81%-დან 71%-მდე, ხოლო სხვა სარწმუნოების წარმომადგენლების ან მათმა რიცხვმა, ვინც თავს არც ერთ რელიგიას არ განუკუთვნებს – იმატა. ყველაზე მეტად მუსლიმებისა და ინდუისტების რიცხვი იზრდება. ბავშვებმა უნდა ისწავლონ თავის ქვეყანაში მზარდი რელიგიური მრავალფეროვნების შესახებ.

4. ამერიკელები საშინელ უმეცრებას ამჟღავნებენ რელიგიასთან დაკავშირებით

ბევრი მოსწავლე საშუალო ან უფროს კლასებში ისე გადადის, რომ არ იცის, რომ კათოლიკეებიც ქრისტიანები არიან. უფრო ფართო მასშტაბით, Pew-ის მიერ 2010 წელს ჩატარებული კვლევა შეერთებულ შტატებში რელიგიურ ცოდნასთან დაკავშირებით აჩვენებს, რომ მსოფლიო რელიგიების შესახებ გამოკითხვაში ზრდასრულებმა ცუდი შედეგები აჩვენეს. უმეტესობამ არ იცოდა, რომ პარასკევს საღამოს იუდეველური შაბათი იწყება ან რომ დალაი ლამა ბუდისტია. ამერიკელების ნახევარზე მეტმა იცის, რომ ყურანი მუსლიმების წმინდა წიგნია, მაგრამ მესამედზე ნაკლებს შეუძლია პასუხის გაცემა შემდეგ კითხვაზე: რომელ რელიგიას მისდევს ინდონეზიის მოსახლეობის უმეტესობა? პასუხია: ისლამი.

5. სკოლებს უკეთ უნდა ესმოდეთ განსხვავება დღესასწაულსა და განათლებას შორის.

ზოგიერთი სკოლა შობის აღნიშვნის ძველ ტრადიციას მისდევს – ისინი მართავენ საშობაო კონცერტებს, სადაც რელიგიური მუსიკა ჟღერს, საკლასო ოთახების კარებზე საშობაო

დეკორაციებს აკრავენ. მოდესტოში, სავალდებულო მსოფლიო რელიგიების კურსის პირველმა მასწავლებლებმა, პირველი შესწორების ცენტრის ტრენინგი გაიარეს – მრავალი მათგანი თავიანთ სკოლებში პირველი შესწორების განხორციელების მომხრედ მიიჩნევს თავს.

მასწავლებლების ნაწილი კონფლიქტში აღმოჩნდა სკოლის ადმინისტრაციასთან, რომელიც სკოლის საშობაო კარავში „ბედნიერი შობის“ პოსტერებს განათავსებდა. მასწავლებლებმა იჩივლეს და სკოლამ პასუხად ოფისში გააკრა ნარწერა „ბედნიერი ჰანუქა“, მაგრამ „ბედნიერი შობა“ მაინც დატოვა კარავზე. მასწავლებლებმა სკოლის ადმინისტრაციას შეახსენეს, თუ რას ამბობდა მათი წესდება – მასწავლებლებს არ აქვთ უფლება უპირატესობა მიანიჭონ ამა თუ იმ სარწმუნოებას.

6. მსოფლიო რელიგიების შესახებ ბავშვებსაც შეიძლება ვასწავლოთ მარტივი მეთოდებით

მასაჩუსეტსის შტატის ქალაქებში – ვიჩიტასა და მოლდენში ასწავლიან მასწავლებლები 6-7 წლის მოსწავლეებს რელიგიის შესახებ სიმღერების, ხელოვნების, საკითხავების და სხვა ღონისძიებების მეშვეობით. მხოლოდ ერთ გაკვეთილში ბავშვებმა ყველა რელიგიის სიმბოლო ისწავლეს.

7. სკოლებს შეუძლიათ ეფექტური პრაქტიკის დანერგვა, რათა რელიგიის სწავლება წარმატებული გახდეს

საშუალო და უფროსი კლასების მსოფლიო ისტორიის მასწავლებლები კოლეჯში სწავლისას რელიგიას სწავლობენ ისტორიის შემადგენელი ნაწილის სახით. დანყებითი კლასების მასწავლებლებისთვის კი ვითარება უფრო რთულად გამოიყურება – რადგან მათი რელიგიური განათლება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელი კოლეჯი აქვთ დამთავრებული. მასწავლებლებს საჯარო სკოლაში რელიგიის სწავლებასთან დაკავშირებით შეუძლიათ ინსტრუქციების მიღება პირველი შესწორების ცენტრსა და ამერიკის რელიგიის აკადემიაში. ზოგიერთი უნი-

ვერსიტეტი და ორგანიზაცია საგანმანათლებლო პროგრამებსა და კურსებს სთავაზობს – ველესლის, მოდესტოსა და ქორნოულეჯის სკოლები კი ამ კუთხით სანიმუშო სკოლებს წარმოადგენენ.

ადამ ბლუმერის მოსაზრებათა ანალიზი

ადამ ბლუმერმა, ველესლის საშუალო სკოლის სოციალური საგნების დეპარტამენტის უფროსმა, იცოდა, რომ რელიგიის სწავლება ქვეყნის ყველაზე სეკულარული შტატის ლიბერალურ ქალაქშიც კი წინააღმდეგობრივი იქნებოდა. ადამმა წერილი დაწერა და რელიგიის კურსის დაწყებამდე მასწავლებლებს წერილის მშობლებისთვის გადაცემა დააბარა.

წერილში ადამი ორ საკითხს შეეხო: „რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია?“, „რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია საშუალო სკოლაში?“ მან რამოდენიმე მიზეზი დაასახელა, მათ შორის რელიგიის როლი კულტურაში და რელიგიის მცდელობა – ახსნას აუხსნელი, ასევე, სასკოლო სისტემის მიზანი – ვასწავლოთ მოსწავლეებს მრავალფეროვნებისადმი პატივისცემა. და რატომ საშუალო სკოლა? – იმიტომ რომ ბავშვები ზუსტად ამ ასაკში ცდილობენ გაერკვიონ ისეთ საკითხებში, რომლებსაც რელიგია განიხილავს: „ვინ ვარ მე? რატომ ვარ უნიკალური? ჩემი ადგილი საზოგადოებაში; როგორ იქცევიან კეთილი ადამიანები? რა არის ცუდი? რატომ ხდება, ერთი შეხედვით, აუხსნელი მოვლენები?“

რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია უფრო ინტენსიურად საჯარო სკოლაში? – იმიტომ რომ რელიგია ადგილს იმკვიდრებს ამერიკისა და მსოფლიოს ცხოვრებაში, მიუხედავად იმისა, მიაკუთვნებს თუ არა თავს ესა თუ ის ადამიანი რომელიმე სარწმუნოებას.

ოთხი მიზეზი, თუ რატომ უნდა ისწავლებოდეს რელიგია სკოლაში ენტონი ჯექსონის, მარკ ფოულერის და მარისა ფაშიანოს მოსაზრებათა ანალიზი – 2014 წ.

სხვადასხვა ადამიანების, კულტურების და ფილოსოფიური მიმართულებების მსოფლმხედველობის გააზრება მნიშვნელოვან უნარს წარმოადგენს, რომელსაც ყველა მოსწავლე უნდა ფლობდეს.

მასწავლებლები, სხვადასხვა გასაგები მიზეზების გამო, ერიდებიან კლასში რელიგიის თემის წამოჭრას; მათ არ სურთ, რომ აწყენინონ მოსწავლეს, მცდარად განმარტონ ტრადიცია ან რომელიმე სარწმუნოებას მიანიჭონ უპირატესობა. თუ კარგად არ იცნობთ სკოლაში რელიგიის სწავლებასთან დაკავშირებულ იურიდიულ ნორმებს, მაშინ ეკლესიისა და სახელმწიფოს გაყოფის პრინციპს პირდაპირი მნიშვნელობით გაიგებთ და საერთოდ აარიდებთ თავს აღნიშნულ საკითხს.

აღნიშნული პრობლემის მოგვარება არსებითად მნიშვნელოვანია შესაბამისი სასწავლო გარემოს შექმნისათვის, რომელიც მოსწავლეებს მრავალფეროვანი სამყაროსთვის მოამზადებს. რელიგიის შესახებ მიუკერძოებლად და აკადემიურად სწავლება არა მხოლოდ იურიდიულად არის გამართლებული, არამედ მასწავლებლები ამაზე პასუხისმგებელნიც კი არიან. აღნიშნულის ოთხ მიზეზს შემოგთავაზებთ:

1. რელიგიურად მოტივირებული სიძულვილის დანაშაულის რიცხვი მატულობს

შეერთებული შტატების იუსტიციის დეპარტამენტის სიძულვილის ნიადაგზე ჩადენილი დანაშაულის გამოძიების ანგარიშის თანახმად 2012 (28%) წელს რელიგიური შუღლის ნიადაგზე ჩადენილი დანაშაულის რაოდენობა თითქმის სამჯერ მაღალი იყო 2004 (10%) წლის ანალოგიურ მაჩვენებელზე. სუძულვილის ნიადაგზე დანაშაულს, ხშირს შემთხვევაში, სკოლის ასაკის მო-

ზარდები სჩადიან: 2012 წელს, ყოველი მეხუთე დამნაშავე 18 წლამდე ასაკის იყო. მოსწავლეებისათვის განსხვავებული რწმენის მქონე ადამიანებისათვის პატივისცემის სწავლებით ჩვენ შევძლებს ამ საგანგაშო სტატისტიკასთან ბრძოლას და უსაფრთხო მსოფლიოს ჩამოყალიბებაში წვლილს შევიტანო.

2. მოსწავლეთა კონტინგენტი მრავალფეროვანია

1970 წელს შეერთებული შტატების მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ზე მეტი წარმოადგენდა უცხოეთში დაბადებულ პირს; მათი უმეტესობა ქრისტიან ევროპელებს წარმოადგენდა, რომელთა კულტურული და რელიგიური ტრადიციები ადვილად ადაპტირდებოდა. 2010 წლისთვის საზღვარგარეთ დაბადებული მოსახლეობის რაოდენობა გასამმაგდა, ლათინური (54%) და აზიური (28%) წარმოშობის მოსახლეობამ კი რაოდენობით ევროპული (13%) წარმოშობის მოსახლეობას მნიშვნელოვნად გაუსწრო.

მასწავლებლებმა ყველა მოსწავლეს უნდა მისცენ შესაძლებლობა, რომ მათ თავიანთი უნიკალური იდენტურობა გამოამჟღავნონ და განსხვავებული რელიგიისა და თუ ტრადიციების მქონე მოსწავლეებმა სასწავლო გარემოში ინტეგრირებულად იგრძნონ თავი; როდესაც მათი თანაკლასელები ინფორმირებულინი იქნებიან ამ განსხვავებულობის შესახებ, გარიყულობა და ჩაგვრა იკლებს.

3. რელიგიური განსწავლულობა ყოველმხრივი განათლებულობის საწინდარია

იმისათვის, რომ მოსწავლეები მსოფლიოს კომპეტენტურ მოქალაქეებად ჩამოყალიბდნენ, საჭიროა, რომ მათ კარგად ესმოდეთ რელიგიის ღრმა გავლენა ისტორიაზე, პოლიტიკაზე, საზოგადოებასა და კულტურაზე. მოსწავლეებმა ძირითადი რელიგიური ფაქტები და პრინციპები უნდა იცოდნენ და გააცნობიერონ ის მრავალფეროვნება, რომელიც ამა თუ იმ რელიგიური სისტემის შიგნით არსებობს. ძირითადი რელიგი-

ური ტექსტების ზოგადი ცოდნაც ძალიან მნიშვნელოვანია და ამგვარი ტექსტების საჯარო სკოლაში სწავლება იურიდიულად გამართლებულია იმდენად, რამდენაც აღნიშნულის მიზანი საგანმანათლებლოა და არა პიროვნული. მაგალითად, ბიბლია შეიძლება ისწავლებოდეს ლიტერატურის სახით, რომელმაც მრავალ კლასიკურ ნაწარმოებზე მოახდინა გავლენა.

4. პირველი შესწორების თანახმად მოსწავლეებს სკოლაში რელიგიური გრძნობების გამოხატვის უფლება აქვთ

შეერთებული შტატების კონსტიტუცია შეიცავს ორ მუხლს, რომლებიც რელიგიურ მუხლებად არიან ცნობილნი; მუხლები რელიგიასა და საჯარო სკოლებს შორის ურთიერთობას არეგულირებენ.

პუნქტი, რომელიც კონგრესს სახელმწიფო რელიგიის დანესების კანონების მიღებას უკრძალავს (დანესების მუხლი): „კონგრესს არ აქვს უფლება დააკანონოს სახელმწიფო რელიგია...“

გამოხატვის თავისუფლების მუხლი: „...ან აკრძალოს რელიგიის გამოხატვა“.

საჯარო სკოლების მასწავლებლები და ადმინისტრაციის თანამშრომლები, როგორც საჯარო მოხელეები, დანესების მუხლს ემორჩილებიან და ამგვარად, თავისი პროფესიული მოვალეობის შესრულებისას რელიგიის მიმართ ნეიტრალური უნდა იყვნენ. დანესების მუხლი სკოლის თანამშრომლებს უკრძალავს

- ლოცვის დავალებულებას ან ორგანიზებას
- მოსწავლეთა თანდასწრებით ლოცვას
- მოსწავლეებისთვის კონკრეტული რელიგიური მოძღვრების სწავლებას

- რელიგიური დღესასწაულების აღნიშვნას
- სკოლის ტერიტორიაზე რელიგიური სიმბოლოების აღმართვას

- რელიგიური ლიტერატურის გავრცელებას ქადაგების მიზნით ან

- რელიგიურობის არარელიგიურობაზე ან პირიქით უპირატესობის გამოვლენას

გამოხატვის თავისუფლების მუხლი, მეორეს მხრივ, ამტკიცებს, რომ საჯარო სკოლებში გარკვეული რელიგიური აქტივობა დაცულია. თუ მოსწავლეები თავისი თანატოლების უფლებებს არ არღვევენ, მაშინ მათ აქვთ უფლება

- ილოცონ კერძოდ სასწავლო დღის მანძილზე

- გამოხატონ თავიანთი რელიგიური გრძნობები საშინაო დავალებაში, ხელოვნებაში ან სხვა რომელიმე ზეპირ თუ წერილობით აქტივობაში, რომელიც საგანმანათლებლო მიზნებს შეესაბამება და

- რელიგიური მიზეზების გამო თავი აარიდონ გარკვეულ საკლასო განხილვებსა და ღონისძიებებს

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული დირექტივები ცხადი და ცალსახა ჩანს, მათი რეალურ ცხოვრებაში გადმოლება ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა და სასამართლო გადანწყვეტილებასაც კი მოითხოვს. მასწავლებლებისთვის შეიძლება რთული არმოჩნდეს წონასწორობის დაცვა დაწესების მუხლს, მოსწავლეებისთვის რელიგიის თავზე მოხვევისგან დაცვის სურვილსა და თავისუფალ გამოხატვას შორის. აღნიშნული გამოწვევისათვის უკეთ რომ მოემზადონ, მასწავლებლებმა სკოლებში უნდა შექმნან პირობები, რომლებიც რელიგიურ საკითხებზე რეგულარული და სენსიტიური კომუნიკაციის საშუალებას მისცემენ. ამგვარად, თუ რელიგიური დაძაბულობა წარმოიქმნება, მისი მოხსნა უფრო ეფექტურად იქნება შესაძლებელი.

დოქტორი ჯეიმს ბენქსი, სოციოლოგიისა და მულტი-კულტურული განათლების ცნობილი ექსპერტის კვლევების ანალიზი კი შემდეგია: „მსოფლიოში ყველაზე დიდი პრობლემები წერა-კითხვის უცოდინრობისგან არ წარმოიქმნება. პრობლემების მიზეზია სხვადასხვა კულტურების, რასების, რელიგიებისა და ერების ერთმანეთის გაუტანლობა – მათ არ გააჩნიათ უნარი, ერთად გადანყვიტონ მსოფლიოს ყველაზე საჭირობო პრობლემები“. თუ მასწავლებლები რელიგიის გარშემო წარმოქმნილი შფოთის სწავლების გონივრული სტრატეგიით ჩანაცვლებენ, ამით უკეთესი მსოფლიოსკენ გადადგამენ ნაბიჯს.

ინტარპიუზიკის ანალიზი „რელიგიის სწავლების“ საჭიროებისა და აუცილებლობის შესახებ საჯარო სკოლებში“

(მიტროპოლიტი იოანე გამრეკელი, ლევან ბუკია)

რელიგია ცხადდება ადამიანთა ყოველდღიური ცხოვრების წესში. საზოგადოების არც თანამედროვე მდგომარეობისა და არც მომავლის განჭვრეტაა შესაძლებელი რელიგიასთან კავშირის გარეშე. თუკი მივიჩნევთ, რომ რელიგია და რელიგურობა არის უმთავრესი განმსაზღვრელი ნიშანი ადამიანთა ცხოვრებისა, მაშინ ის აუცილებლად საჭიროდ, უნდა იმყოფებოდეს აღზრდის ცენტრში. ამ საკითხზე მსჯელობისას ეკლესიის პასუხი იყო და არის შემდეგი: საჭიროა რელიგიის გაკვეთილები მოსწავლეთათვის, რადგან აქ მოსწავლეები იძენენ ცოდნას ისეთ ღირებულებებზე, ეთიკურსაწყისებზე, ზნეობრივ ნორმებზე, რომლებიც არ ისწავლება სხვა გაკვეთილებზე, და რომლებიც, ცხადია, მნიშვნელოვანია მოზარდის

მართებულად ჩამოყალიბებისათვის.

თუკი მოზარდს რომელიმე რელიგია აკავშირებს ადგილობრივ კულტურასთან, მაშინ, სკოლაში აუცილებლად უნდა ისწავლებოდეს რელიგია, სადაც კულ-ტურის უმთავრესი ელემენტები იყრის თავს. თუკი სწავლა-აღზრდის მიზანია მშვიდობისა და ტოლერანტობისათვის მებრძოლი მომავლის აღზრდა, მაშინ მოზარდებმა უცილებლად უნდა მიიღონ ცოდნასხვადასხვა რელიგიაზე, რაც არის წინაპირობა განსხვავებულის გაგებისათვის. უმთავრესი რელიგიური ძეგლების გაცნობით მათ მიეცემათ საშუალება, უკეთ გაიგონ რელიგიის საზოგადოებრივი როლის შესახებ. მართლაც შეუძლებელია ადამიანი განათლებულად იწოდებოდეს თუკი „არა აქვს

ცოდნა იმ როლზე, რომელიც რელიგიამ შეასრულა კულტურის ჩამოყალიბებაში.”

რთულია ბავშვის ფენომენი და უფრო რთულია მასთან პედაგოგიური გამკლავება. ყველა მათგანს აქვს რელიგიურობის ინდივიდუალური გამოცდილება. ბავშვი არის ალესილი კითხვებით ღმერთზე.

ყოველი ბავშვი არის „თეოლოგი“, რელიგიური კითხვებით და საკუთარი პასუხებით. არ გვაქვს უფლება, ირონიულად შევხედეთ მათ მოსაზრებებსა და შევზღუდოთ ამ კითხვებში, თუკი სკოლას სურს, რომ დარჩეს როგორც ადგილი, სადაც მიდის ღრმა ფსიქოლოგიურ-ანალიტიკური მუშაობა. დღეს, როდესაც არის საშიშროება, რომ „ბავშვის ბავშვური ასაკი გაქრეს“ რელიგიური განათლება ვალდებულია, დაეხმაროს მოზარდს ბავშვური ფსიქიკის შენარჩუნებაში. პრობლემა მათი რელიგიური დატვირთვა კი არ გახლავთ, არამედ რელიგიურ გამოცდილებისა და რელიგიური აღზრდის არ ქონა.

სკოლა ვალდებულია მისცეს ბავშვს რელიგიური აღზრდა, რადგანაც ის საჭიროა მისი პიროვნული ზრდის, მონიფებისათვის, მისი ეთიკური და საზოგადოებრივი განვითარებისათვის. იმისათვის, რომ ცხოვრების აზრი შეიცნოს, მოემზადოს იმ გამოწვევების დასაძლევად, რასაც მას დრო და ეპოქა შესთავაზებს და დაიმკვიდროს ადგილი საზოგადოებაში. ეს ისეთი აღზრდაა, სადაც ბავშვი აღმოაჩენს რელიგიას და მას არ გააიგივებს სიბნელესთან და კონსერვატიზმთან.

დაუშვებელია სკოლა იყოს რელიგიური ცოდნის იძულებით გადაცემის ადგილი.

რელიგიის გაკვეთილზე მოსწავლეებს უნდა შევთავაზოთ არა რელიგიურობის ძალით თავსმოხვევა, არამედ რელიგიური განათლება. მოზარდი უნდა გაეცნოს ადგილობრივ რელიგიურ ტრადიციებს, სხვადასხვა რელიგიურ მიმდინარეობებს,

რაც მისცემს საშუალებას აწარმოოს დიალოგი საკუთარ თავთან. დღეს, როდესაც მოზარდებს უწევთ მრავალფეროვან და მულტირელიგიურ გარემოებებში ცხოვრება, სწორედ რელიგიური აღზრდა-განათლება

ამზადებს მას იმისათვის, რომ გაუმკლავდეს თანამედროვეობის პრობლემებს, ამასთან, ჰქონდეს ღიაობა და

კრიტიკული აზროვნება.

რელიგიის გაკვეთილის მიზანია:

- სარწმუნოებრივ ჭეშმარიტებათა სწავლება,
- რწმენის თეოლოგიურ-მეცნიერული ანალიზი (რეფლექსია),

- საკუთარი რელიგიურობისათვის შესაძლებლობების მიცემა (განცდა),

- ინფორმაციები მსოფლიო რელიგიებისა და აღმსარებლობების შესახებ,

- მორალური და რელიგიური შეხედულებების სწავლება და გათავისება,

- სწავლება იმისა, რომ მოზარდი ცნობიერად ჩაერთოს აქციებში მსოფლიოს გაუმჯობესებისათვის (მორალი, ეთიკა, ეკოლოგია...).

რწმენა არა თუ კეტავს ადამიანის განვითარების ჰორიზონტს, არამედ ის ალებს ჭეშმარიტად მის გონებას და ფიქრობს და განსჯის სისტემატიურად. „არ მნამს“ ჩვეულებრივ ნიშნავს, რომ არ შემოიძლია, რომ ვირწმუნო, არ ვეძებ არაფერს სარგებლის გარდა, არ მაქვს იმედი.

რელიგიის როგორც საგნის სწავლებასთან დაკავშირებით ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია მასწავლებლის საკითხი.

ვინ უნდა იყოს ის ვინც ასწავლოს რელიგიას? მასწავლებელი, რომელსაც საკუთარი სარწმუნოებრივი პოზიცია არ გააჩნია, ვერ შეძლებს მოსწავლეებისათვის იმის მიცემას, რაც მას ამ სფეროში ევალება. რელიგიის მასწავლებლისათვის

შესაბამისი განათლების მისაცემად საჭიროა, შეიქმნას შესაბამისი მიმართულება-რელიგიის პედაგოგიკა, სადაც თეოლოგიასთან ერთად ჯეროვანი ადგილი დაეთმობა ანთროპოლოგიურ, სოციოლოგიურ და განათლებისა და დიდაქტიკის საგნებს. ამისათვის საჭიროა როგორც ეკლესიის, ასევე სახელმწიფოს ძალისხმევა. მასწავლებლებს, საკვალიფიკაციო სემინარებზე უნდა განემარტოთ რელიგიის სწავლების მნიშვნელობა და მათთან ერთად უნდა შემუშავდეს სწავლების ფორმა. უპირველესად ყურადღება უნდა გამახვილდეს რელიგიის სწავლების დასაბუთებაზე და მის მიზანმიმართულებებზე, მასწავლებლის მოსწავლისადმი სწორ დამოკიდებულებაზე, რელიგიის სწავლების მრავალმხრივობაზე. ასევე საჭიროა მშობლებმა გააცნობიერონ რელიგიის სწავლების საჭიროება. რელიგიის გაკვეთილი ვერ მოუხსნის მშობლებს შვილის რელიგიურად აღზრდის მოვალეობას.

ისეთი სიტუაციები, როგორიცაა დაბადება, გარდაცვალება, იმედი, სიყვარული, მეგობრობა, შიში, ბედნიერება, დანაშაული, მიტევება, ტანჯვა, შემთხვევითობა, ნდობა, პასუხისმგებლობა, ზრუნვა, მარცხი, ექსტაზი, ხიბლი, ზეიმი ადამიანისათვის გარკვეული სახის გამოწვევაა, რომელიც მას მოვალეობებს აკისრებს. თუკი სკოლას ადამიანის ყოველმხრივ განვითარება სურს, მან მოსწავლეს ყოველი უმნიშვნელოვანესი ადამიანური გამოცდილების შესახებ უნდა ასწავლოს მსჯელობა. სასკოლო სახელმძღვანელოები და მასწავლებელი უნდა იყოს ის, რომელიც მიაწოდებს ელემენტებს მსჯელობისთვის, იმისათვის რომ ნათლად გაიგონ ვინ რას ამბობს. სახელმძღვანელო უნდა იყოს საწყისი დიალოგისთვის. არ უნდა შეიცავდეს ქადაგებისა და სხვისი კულტურის დაკნინების ელემენტს.

ეთიკის ჩამოშორება ეკლესიისგან და მისი ავტონომიურად ჩამოყალიბება დასავლეთის საეკლესიო განხეთქილების შედეგია. ქრისტიანული ეთიკა ეს არის შედეგი „საერთო“ რწმენი-

სა, რომელიც აღსრულდება ეკლესიაში. მისი გამოცდილების გარეშე შეუძლებელია ვინმემ შეძლოს ეთიკური რჩევებისა თუ მითითებების ცხოვრებაში განხორციელება. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეთიკა ეს არ არის რაღაც ავტონომიური რამ ქრისტიანობაში, სადაც საზოგადოების ეთიკურ მისწრაფებებს თავისთავად კი არა აქვთ ღირსება, არამედ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის ემთხვევა ქრისტიანული ცხოვრების წესს და მისი გამოვლინება ხდება საქმეებით.

თუკი ძალაშია მოსაზრება, რომ ეკოლოგიური კრიზისის საფუძველი საძიებელია რელიგიურობაში, მაშინ ეკოლოგიური პრობლემების მოგვარება შეუძლებელია არსებითად მოხდეს რელიგიის გარეშე. რელიგიის გაკვეთილი შეიძლება იყოს უპირველესი გაკვეთილი ეკოლოგიურ პასუხისმგებლობაზე. ამისათვის საჭიროა მოსწავლეს გაკვეთილზე განემარტოს ევქარისტიული კავშირი ბუნებასთან, რომელიც წარმოადგენს დიდი იმედს ამ ეკოლოგიური კრიზისიდან გამოსვლისათვის. კულტურა პიროვნებისა მოიცავს, გამოხატავს თეოლოგიურ ეკოლოგიას და ამიტომაც აუცილებელია სასკოლო რელიგიურ აღზრდა.

ეკლესია საუკუნეების მანძილზე იყო და არის უმთავრესი საშუალება და გზა ადამიანის აღზრდისა. დღევანდელი კრიზისი სისტემებისა, მიმართულია ახალგაზრდის სულსათვის იაფფასიანი, მომხმარებლური სიკეთეების შემოთავაზებებით, რითაც ახალგაზრდებს უბიძგებენ და მიმართავენ იმედგაცრუებისაკენ. ეკლესია, თავისი წმინდა მსახურებით ცდილობს და იღვნის, რომ შექმნას ადამიანთა სულებში ღიაობის ატმოსფერო და ცდილობს მორწმუნეებს გადასცეს გამომხსნელობითი უწყება. ამდენად, საზოგადოებაში ეკლესია დაკავებულია და ახორციელებს, თავისი მაღლით, მაღალ აღმზრდელობით გავლენას მორწმუნეთა სულებზე.

და ბოლოს, დასკვნის სახით, თუკი რელიგიის გაკვეთილები ორგანიზებული იქნება და ისწავლება სწორად, შეიძლება მოგვცეს დადებითი შედეგები:

- შემოგვთავაზოს სწავლება ზოგადად ადამიანური ფენომენის შესახებ;

- ასწავლოს მოსწავლეს, რომ არ გაუიგივოს რელიგია კონსერვატიზმს და სიბნელეს;

- დაეხმაროს მოსწავლეს, რომ გაუმკლავდეს თანამედროვე, ფსევდო რელიგიურ აზროვნებას, გაარჩიოს ჭეშმარიტი რწმენა რელიგიური ფანატიზმისგან;

- უბიძგოს მოსწავლეს, სხვადასხვა რელიგიური რწმენის შესახებ სწავლის შემდეგ, პატივისცემა გამოავლინოს „განსხვავებულის“ მიმართ, ჰქონდეს მზაობა კულტურათა შორისი დიალოგისათვის;

- მოამზადოს ახალგაზრდობა ისეთი დიდი სოციალური, საზოგადოებრივი პრობლემების მოგვარებისთვის, როგორიცაა სოციალური უსამართლობა, ეკოლოგიური კრიზისი, ომი;

- ხელი შეუწყოს ახალგაზრდებში იყოს მზაობა ადამიანის უფლებებზე ზრუნვისა და დაცვისათვის;

- ხელი შეუწყოს ახალგაზრდებში იყოს მზაობა ადამიანის უფლებებზე ზრუნვისა და დაცვისათვის;

- დაეხმაროს მოსწავლეებს, რომ განვითარდნენ და განავითარონ გზა პიროვნული სრულყოფისაკენ;

- დაეხმაროს მოსწავლეებს და ახალგაზრდებს ჰქონდეთ კრიტიკული აზრი და მიმართოს ისინი ფილოსოფიური-ანალიტიკური აზროვნებისკენ, კრიტიკულ კითხვებზე საფიქრელად, რომელიც შეეხება ადამიანურ არსებობას;

- ასწავლოს მოსწავლეებს რომ არ დაემონონ დამმონებელ მექანიზმებს თანამედროვე საზოგადოებაში.

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის მოსაზრება აღნიშნულ საკითხზე – ვასნავლეთ თუ არა საქართველოს ეკლესიის ისტორია სკოლაში

უცხოეთში გასული ქართველობა ხდება მრევლი არაქართული ეკლესიებისა. ქართველობა არ ქმნის ეროვნულ-სარწმუნოებრივ სამრევლოებს, ეროვნულ ეკლესიებს, ეს მაშინ, როცა თითქმის ყველა მართლმადიდებელ ერს უცხოეთში საეპისკოპოსოებიც გააჩნიათ მსოფლიოს თითქმის ყველა დიდ ქალაქში. მაგალითად, ნიუ-იორკში რეზიდენცია აქვს მართლმადიდებელი და „აღმოსავლური“ ეკლესიების ათ ეპისკოპოსს, მათ შორის კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს ჰყავს – 4 ეპისკოპოსი, რუსულ ეკლესიას – 2, სომხებს – 4 ეპისკოპოსი. პარიზში ზის რუმინული ეკლესიის 2 ეპისკოპოსი, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს – 3 ეპისკოპოსი, სომხური ეკლესიის – 2 ეპისკოპოსი. ლონდონში რუსულ ეკლესიას ჰყავს ერთი ეპისკოპოსი, კონსტანტინეპოლს – 5, სომხებს ერთი ეპისკოპოსი. იერუსალიმშია კოპტური ეკლესიის ერთი ეპისკოპოსი, სომხური ეკლესიის 6 ეპისკოპოსი, ეთიოპიის – 2, სირიის ეკლესიის ერთი ეპისკოპოსი, ბეირუთში სომხებს ჰყავთ 5 ეპისკოპოსი, ანტიოქიის საპატრიარქოს – 3, სირიის ეკლესიას ერთი (ცნობები ამოღებულია წიგნიდან „ORTHODOXIA, 1982, ostkirchliches Institut, Regensburg, გვ. 134, 135, 137, 138, 139).

ეს მაშინ, როცა არა თუ საეპისკოპოსოები, ქართველებს უცხოეთში დამოუკიდებელი ეკლესიებიც კი არ გააჩნიათ (პარიზის წმ. ნინოს ეკლესია არა ქართულ საეკლესიო ცენტრს, არამედ კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს ექვემდებარება). მაინც რაა მიზეზი ქართველების საოცარი სულიერ-საეკლესიო ნაკლოვანებისა საერთაშორისო ასპარეზზე?

მიზეზი ალბათ არის შემდეგი: – ყველა ჩვენს მეზობელ მართლმადიდებელ ერს აქვს ნაციონალურ-ეკლესიური

თვითშემეცნება. რაოდენ უცნაურადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, ეს თვისება დღევანდელ ქართველობას თითქმის არ გააჩნია. უცხოეთში გასული ქართველი, როგორც წესი, ხდება მრევ-ლი სხვა რომელიმე, უფრო ხშირად რუსული, ანდა ბერძნული ეკლესიისა, მაშინ, როცა რუმინელი, სერბი, რუსი თუ ბერძე-ნი მართლმადიდებელი ქრისტიანები უცხოეთში არ იქცევიან მრევლად სხვა ერის მართლმადიდებლური ეკლესიისა. ისინი მხოლოდ ეროვნულ-მართლმადიდებლურ ეკლესიებს აყა-ლიბებენ უცხოეთშივე (ე. ი. უცხოეთში ქრისტიანები ქმნიან საეკლესიო სამრევლოებს ეროვნული ნიშნის მიხედვით, ხსნიან ეროვნულ ეკლესიებს, ხოლო შემდეგ კი – საეპისკოპოსოებსაც). რევოლუციის შემდეგ უცხოეთში გასულმა რუსმა მოსახლეო-ბამ შექმნა რუსული სამრევლოები, რის საფუძველზეც შეიქმნა უცხოეთის რუსული საეპისკოპოსოები. მაგალითად, მოსკოვის საპატრიარქოს უცხოეთში აქვს ეპარქიები და ჰყავს ეპისკო-პოსები – სამხრეთ ამერიკაში (არგენტინაში), გერმანიაში (ბა-ვარიასა და ბერლინში), ბელგიაში, ავსტრიაში, ნიდერლანდებ-ში და სხვაგან (იხ. Православный церковный Календарь, 1991).

ხოლო ე. წ. „სინოდალურ“ რუსულ ეკლესიას, რომელ-იც მოსკოვის საპატრიარქოსგან დამოუკიდებლად არსე-ბობს, საეპისკოპოსო ეპარქიები აქვს აშშ-ში (ნიუ-იორკში, ბოსტონში, ჩიკაგოში, სან-ფრანცისკოში – 2), კანადაში, არ-გენტინაში, ვენესუელაში, ბრაზილიაში, გერმანიაში (მიუნხ-ენში – 2), ავსტრალიაში. უცხოეთშივე აქვს მონასტრებიც. (იხ. Russisch-Orthodoxe im Exil“. ORTHODOXIA. გვ. 90-92). ჩვენმა მეზობელმა სომხებმა უცხოეთში მრავალი ეპარქია და საეპისკოპოსო დააარსეს, მათ შორის, როგორც აღინიშნა, პარიზში, მარსელში, ლონდონში, ბუქარესტში, ნიუ-იორკში, ლოს-ანჯელესში, მონრეალში, ბუენოს-აირესში, იერუსალიმში, კაიროში, ბეირუთში, სტამბულში, სირიაში, ათენში, ნიქოზია-

ში, თეირანში, ჯულფაში, სან-ფრანცისკოში (იხ. ORTHODOX-IA. გვ. 13-17).

ბულგარელმა მოსახლეობამ ორი საეპისკოპოსო დააარსა ამერიკაში – დასავლეთ ევროპაში. იუგოსლავიის სერბიელმა მოსახლეობამ სამი საეპისკოპოსო დააარსა ამერიკაში, ერთი ავსტრალიაში, ერთი დას. ევროპაში, ხოლო მაკედონიელებმა ეროვნული საეპისკოპოსოები დააარსეს კანადასა და ავსტრალიაში (იხ. იქვე, გვ. 70, გვ. 96). უცხოეთში გასულმა რუმინელებმა საეპისკოპოსოები დააარსეს ამერიკასა და საფრანგეთში (იხ. იქვე, გვ. 79). ცნობილია, რომ ბერძნულენოვან მართლმადიდებლებს მსოფლიოში რამდენიმე ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ეკლესია გააჩნიათ (კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, იერუსალიმის საპატრიარქოები, ელადისა და კვიპროსის ეკლესიები) და ერთ მათგანს „მსოფლიო“ (ეკუმენური) საპატრიარქოც კი ეწოდა და მაინც მათ თავიანთი ეკლესიების ფარგლებს გარეთ სამრევლოები და საეპისკოპოსოები აქვთ. ანტიოქიის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოები აქვს არგენტინაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში, მექსიკაში, ავსტრალიაში, ბრაზილიაში (იხ. იქვე, გვ. 10-11) ელადის ეკლესიას – ამერიკაში. თვით უცხოეთში მცხოვრებმა უკრაინელებმა დააარსეს დამოუკიდებელი ეკლესია საეპისკოპოსოებით აშშ, დას. ევროპასა და კანადაში (Ukrainian Autocephalous orthodox church im Exile).

მამასადამე, უცხოეთში მცხოვრები მართლმადიდებლები არ ხდებიან მრევლი სხვა ერის თუნდაც მართლმადიდებლური ეკლესიისა. ისინი თავიანთ ეროვნულ ეკლესიებს აარსებენ. ჩვენი ქართველები კი, არა თუ უცხოეთში გასულნი, თვით საქართველოშივეც კი გაუცნობიერებელნი არიან, არ იციან, არის თუ არა საჭირო ეკლესიათა მსგავსი შერჩევა, უფრო მეტიც, მეტმა ნაწილმა არ იცის, რას წარმოადგენს ეპარქია, საეპისკოპოსო, სამრევლო და თვით საპატრიარქოც კი, აქედან

გამომდინარე, არც ის იცის, საერთოდ საჭიროა თუ არა ერთგულება ნაციონალური ეკლესიისა. ე. ი. არა აქვს ეკლესიური თვითშემეცნება. ეს რომ არ ჰქონდეს ჩვენს მეზობელ ერებს, ცხადია, ისინი უცხოეთში საეპისკოპოსოებს ვერ დააარსებდნენ. როგორ ინერგება მათში ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშეგნება? ცხადია ოჯახის, სკოლის მეშვეობით, ეკლესიური აღზრდით. სკოლის როლი ამ სფეროში წარმმართველია. სკოლას კი მხოლოდ მშობლიური ეკლესიის ისტორიის შესწავლით თუ შეუძლია ყმანვილში აღძრას ნაციონალური ეკლესიისადმი ერთგულება.

და მაინც, რა საჭიროა ნაციონალური ეკლესიისადმი ერთგულება? ხშირად ვხედავთ ჩვენი თვალით: არა თუ უცხოეთში, რუსეთში გასული ქართველი ხშირად უკვე მესამე – მეოთხე თაობის შემდეგ კარგავს ქართველობას და რუსდება. XVIII საუკუნეში ვახტანგ VI-ს მრავალრიცხოვანი ინტელიგენციისა და დიდებულების ნაღები გაჰყვა რუსეთში. არა თუ დღეს, ერთი საუკუნის წინათაც კი მათი შთამომავლები გარუსებულნი იყვნენ. XIX და XX საუკუნეებში მრავალი ქართველი გადასახლდა რუსეთში. დღეს ძირითადად ისინი განშორებულნი არიან ჩვენი ერისაგან. უცხოეთში გასული სხვა ერის ადამიანები ათასი წლობითაც კი ინარჩუნებდნენ ეროვნებას, მაგალითად, არც თუ დიდი ხნის წინ აღინიშნა ბალკანეთში (რუმინეთსა თუ ბულგარეთში) სომეხთა დასახლების ათასი წლისთავი. ცნობილია, რომ იქ მცხოვრებმა სომეხებმა ამ ათასი წლის მანძილზე შეძლეს ეროვნების შენარჩუნება, ასევეა სხვა ერებიც. მაინც როგორ ხდება ეს? როგორც აღინიშნა ეროვნულ-ეკლესიური თემების შექმნით, ეროვნულ-სარწმუნოებრივი სამრევლოების დაარსებით. მაგალითად, ბაქოში, თბილისში, მოსკოვში, როსტოვში თუ სხვა ქალაქებში მცხოვრებ სომეხებს აქვთ საკუთარი ეკლესიები, სკოლები, საზოგადოებანი და ეროვნული სასაფლაოებიც. ეს იმით მიიღწევა, რომ ამ უცხო ქალაქებ-

ში მათ ეროვნულ-სარწმუნოებრივი სამრევლოები შექმნეს. მის გარშემო გაერთიანდნენ არა ფორმალურად, არამედ მთელი არსებით. სწორედ იქ გამოხატავენ ღვთისადმი თავიანთ სიყვარულს. ეკლესია მათი ნაციონალური სინამდვილე და საყრდენიც არის. თავის მხრივ ნაციონალურმა ეკლესიამ მრავალრიცხოვანი საშუალებებით დაიცვა თავისი ერი. მსგავსადვე იყო ძველ საქართველოშიც, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს არსებობისას (XV-XVI საუკუნეებამდე). ძალზედ მაღალი იყო მაშინ ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშემეცნება, რომელიც განსაკუთრებით დაკნინდა XVII-XVIII საუკუნეებში, ხოლო XIX საუკუნეში ქართული ეკლესიის თავისთავადობის გაუქმებამ და ქართველ ქრისტიანთა სულელებზე რუსული ეკლესიის გაბატონებამ სასტიკად დასცა ქართველთა ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშემეცნება. არა თუ უცხოეთში, თვით საქართველოშივე ქართველები გაუუცხოვდნენ მშობლიურ ეკლესიას, ხოლო რუსულ-ბოლშევიკური ბატონობისას ამ ბოლო 70 წლის მანძილზე ჩვენი ეროვნულ-ეკლესიური თვითშემეცნების დონე შემზარავია. არა და ისტორიულად, ბოლო საუკუნეთა მანძილზე, „ქართველს“ სწორედ საქართველოს სამოციქულო (მართლმადიდებლური) ეკლესიის წევრს უწოდებდნენ. XVII-XVIII საუკუნეებში, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის, საქართველოს სპარსეთისა და ოსმალეთის გავლენის სფეროში მოქცევის შემდგომ, ქართველთა შორის გავრცელება დაიწყო არაეროვნულმა სარწმუნოებებმა. ქართველი მართლმადიდებლები იძულებული გახდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა, გრიგორიანობა, კათოლიკობა. ხალხში ამ სარწმუნოებათა მიღების შემდგომ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველ მართლმადიდებლებს უწოდებდნენ „ქართველს“, ქართველ მაჰმადიანებს – „მუსულმანებს“, ქართველ კათოლიკეებს – „ფრანგებს“, ქართველ გრიგორიანებს კი – „სომხებს“.

უცხო ეკლესიათა მრევლად გადაქცევისა და ეროვნულ-ქართული ეკლესიისაგან განდგომის შემდგომ მრავალი ქართველი განშორდა ჩვენს ერს, დაკარგეს ეროვნული თვითშეშეცნება, შეემატნენ „თათრებსა“ თუ „სომხებს“ (ქართველი კათოლიკეებიც მრავლად გასომხდნენ), უფრო მეტიც, საქართველოს მთიანი კუთხეების ქართველები (აღმოსავლეთ კახეთში (დღევანდელ საინგილოში), შიდა ქართლის მთიანეთსა და აფხაზეთში) ჩრდილო კავკასიელი ტომების – ლეკების, ოსებისა და აფსარების ჩამოსახლების შემდგომ მოწყდნენ ქართულ ეკლესიას, განარმართდნენ ან გამაჰმადიანდნენ, ამის შედეგად კი ეროვნულადაც გადაგვარდნენ, ნაწილობრივ აღნიშნული სარწმუნოებრივი მომენტიცაიხსნება მეცნიერთა მიერ დადასტურებული ქართველთა გაოსების, გააფხაზებისა და გალეკების პროცესი. ასევე აღსანიშნავია ისიც, რომ სამხრეთ საქართველოს ოსმალთა მიერ დაპყრობის შემდეგ ბასიანის, თორთუმის ხეობებში, გიუმშიხანესა, ლაზეთსა თუ არზრუმში დარჩენილი მრავალრიცხოვანი ქართველი მართლმადიდებლები იქცნენ მრევლად ბერძნული ეკლესიისა, რამეთუ ოსმალთა ხელისუფლების მიერ ოსმალეთის იმპერიაში ბერძნული ეკლესია ოფიციალურად იყო აღიარებული, ხოლო ქართული ეკლესია დევნილი. ბერძნული ეკლესიის მრევლად გადაქცევის შემდეგ მრავალი ქართველი გაბერძნდა.

სპარსეთ-ოსმალეთი ებრძოდა არა ზოგად ქრისტიანობას, არამედ ძირითადად ქართულ ეკლესიას, ამ ეკლესიის წევრ ქრისტიანებს. ამ აზრს ადასტურებს უამრავი მაგალითი. ოსმალეთსა და სპარსეთის მტრობა ქართული ეკლესიისადმი გამომწვეული იყო რუსეთის მართლმადიდებელი სახელმწიფოს სიძლიერით, რომელიც აღნიშნული საუკუნეებისათვის ზედიზედ იპყრობდა ტერიტორიებს, უახლოვდებოდა კავკასიას, განადგურებით ემუქრებოდა მაჰმადიანურ სამთავროებსა და ოსმალეთ-სპარსეთის სახელმწიფოებს. ასეთ ვითარე-

ბაში მაჰმადიანთა აზრით ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია და სამეფო-სამთავროები პლაცდარმს უქმნიდნენ რუსეთის აგრესიულ სახელმწიფოს მახლობელი აღმოსავლეთის დასაპყრობად. ამიტომაც სამხრეთ საქართველოს (მესხეთის) დაპყრობის შემდეგ „...ქართველობას შეურიგებელი ბრძოლა გამოეცხადა. მტრის პირველი დარტყმები პირველ რიგში ქართული ეკლესიის ზურგს ხვდებოდა. ოსმალებმა კარგად იცოდნენ, რომ ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის დათრგუნვის გარეშე მათ მიერ დანყებული საქმე შეიძლებოდა წარმატებით ვერ დაგვირგვინებულიყო“ (მ. ლომსაძე, გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, 1979 წ. გვ. 35).

“აღნიშნულ საუკუნეებში ოსმალები და სპარსელები ქრისტიან გრიგორიანებსა და ქრისტიან კათოლიკებს არ ებრძოდნენ, პირიქით მათ საეკლესიო ცენტრებს შელავათებსა და უპირატესობას ანიჭებდნენ, ხოლო ქართული ეკლესიის წევრებს კი ყოველგვარ პირობებს უქმნიდნენ, რათა მათ უარეყოთ „ქართველობა“ (ანუ ქართული მართლმადიდებლობა) სამაგიეროდ კი ქართული ეკლესიის ყოფილ წევრებს აიძულებდნენ მიეღოთ გრიგორიანული ანდა კათოლიკური აღმსარებლობანი, უფრო ხშირად კი აიძულებდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა. ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ოსმალეთი საერთოდ მართლმადიდებლობას კი არ ებრძოდა, არამედ მხოლოდ ქართულ ეკლესიას და ქართულ მართლმადიდებლობას, ოსმალეთში სარწმუნოებრივი ავტონომია ჰქონდათ იმ მართლმადიდებლებს, რომლებიც კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ექვემდებარებოდნენ, მათ განურჩევლად ეროვნებისა „ბერძნებს“ უწოდებდნენ (იხ. ა. ჯაფარიძე, „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“, ტ. III, გვ. 351).

ქართველ მართლმადიდებლებს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, XVII-XVIII საუკუნეებში გარკვეულ მიზეზთა გამო უწოდებდნენ „ქართველს“ რადგანაც ისინი საქართველოს

სამოციქულო ეკლესიის მრევლს შეადგენდნენ. ხოლო იმ ქართველებს, რომელნიც განშორდნენ ქართულ ეკლესიას და აღიარეს უცხო სარწმუნოება „ქართველებად“ არ მიიჩნევდნენ, მაგალითად ქართველ გრიგორიანებს, ქართველ მაჰმადიანებს და ასე შემდეგ.

მაჰმადიან სახელმწიფოთა მიერ შექმნილი მიზეზების გამო „ქართველად ყოფნა გაუსაძლისი გახდა... გლეხკაცობაც ავბედს დაემორჩილა... მესხთა ნაწილი პილიგრიმული სიჯიუტით მაინც არ ტოვებდა ქრისტიანობას და ზოგჯერ კათოლიკობასა და გრიგორიანობას ღებულობდა, უმეტეს შემთხვევაში თავის ერს მაინც ეკარგებოდა, მესხთა შორის მეტად უმცირესმა ნაწილმა შეინარჩუნა მართლმადიდებლური სარწმუნოება, როგორც ზემოთ ვთქვით, ყარსის, არზრუმის, ვალაშკერტის და ნაწილობრივ არტაანის მხარის ქართველობის დიდი ნაწილი გაგრიგორიანდა, როგორც ჩანს, მათი გაგრიგორიანება XVII ს. ბოლოსა და XVIII ს. დასაწყისში უნდა მომხდარიყო“ (შ. ლომსაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 46).

ოსმალეთში ისტორიულ მიწა-წყალზე მცხოვრები და ასევე სპარსეთში მცხოვრები ქართველები მასობრივად კარგავდნენ ეროვნებას საქართველოს სამოციქულო ეკლესიასთან კავშირის განწყვეტის გამო, ანუ რაც იგივეა, მათ ადგილებზე ვერ შეძლეს ნაციონალური სამრევლოებისა და საეპისკოპოსოების შექმნა, ხოლო მსგავს (მაჰმადიანურ) გარემოში მცხოვრებმა სხვა ქრისტიანმა ერებმა, მაგალითად, სომხებმა და ბერძნებმა, შეძლეს ნაციონალური სარწმუნოებრივი თემების, სამრევლოებისა და საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება, რაც მათ ეროვნებას ანარჩუნებინებდა მაჰმადიანურ ოკეანეში.

ჩვენში რატომღაც მიჩნეულია, რომ ქართველები საქართველოს არ ტოვებდნენ და ნაკლებად გადიოდნენ უცხოეთში, მაშინ, როცა ასეულ ათასობით ქართველმა დატოვა საქართველო XVII-XVIII საუკუნეებში (საქართველოს მთელი მხარე-

ბი, ჩვენი სამშობლოს თითქმის ერთი მესამედი – მესხეთი, კახეთის თითქმის ნახევარი (ჭარ-ბელაქანი), ქვემო ქართლისა და დასავლეთ საქართველოს მთელი მხარეები უცხო სახელმწიფოთა ნაწილებად იქცნენ მრავალრიცხოვანი ქართული მოსახლეობით). XIX საუკუნეშიც ქართველების არამცირედი ნაწილი გადასახლდა რუსეთსა და უცხოეთში, სად გაქრნენ ისინი? ვინ არიან მათი შთამომავალნი? თითქმის ყველანი ასიმილირდნენ უცხო ტომებსა და ერებში, დაეკარგნენ საქართველოს, კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ მათ ვერ შეძლეს უცხოეთში ეროვნული ეკლესიების დაარსება, რამეთუ მათ არ გააჩნდათ ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშეგნება. იქცნენ უცხო ეკლესიათა მრევლად, რის შედეგადაც სწორედ იმ ერებს შეემატნენ, რომელთა ეკლესიათა წევრებადაც იქცნენ (არსებობდა უმნიშვნელო გამონაკლისი).

ევროპელ მისიონერთა, ასევე თურქულ-სპარსულ წყაროებში არსებული ცნობების თანახმად XVII-XVIII საუკუნეებში ქართველების კოლოსალურმა რაოდენობამ დატოვა საქართველოს ქრისტიანული ნაწილი. პიეტრო დელა ვალეს გადმოცემით – „არა იპოვება არც ერთი სახლი მთელ სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ქართველი დედაკაცებით და მამაკაცებით“ (მ. რეხვიაშვილი „დასავლეთ საქართველო XVII საუკუნეში“. 1976 წ. გვ. 14).

ასევე ქართველები დიდი რაოდენობით იმყოფებოდნენ ოსმალეთის იმპერიაში. XV საუკუნის ერთი იტალიური ქრონიკის თანახმად საქართველო იმ დროისათვის წარმოადგენდა „ერცულ ქვეყანას მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით“, ამ ცნობის სისწორე იქიდანაც დასტურდება, რომ თვით XIX საუკუნის დასაწყისშიც კი ქართველები ამიერკავკასიის მოსახლეობის უმრავლესობას – 44% შეადგენდნენ. საქართველო დაიცალა მოსახლეობისაგან XVII-XVIII საუკუნეებში. „როგორც დონ ჯუსტი პრატო, ასევე სხვა კათოლიკე მისიონერები აღნიშნავდნენ,

სპარსელები და თურქები ყველა საშუალებას მიმართავდნენ, რათა საქართველოდან წაეყვანათ ახალგაზრდები. ისინი მათ იყენებდნენ პირველ რიგში თავიანთი ლაშქრის გასაძლიერებლად და ასევე ამით დიდ ზიანს აყენებდნენ საქართველოს... რის გამოც საქართველო განუწყვეტლივ იცლებოდა და ნადგურდებოდა" (ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, III, 1987, გვ. 191). მისიონერების დაკვირვებიდან ჩანს, რომ ჩვენი ქვეყნიდან მოსახლეობა მასობრივად გაჰყავდათ ქრისტიანობისა და ქართველობის აღმოფხვრის მიზნით. თურქეთისა და სპარსეთის არა მარტო ცენტრალური ოლქები, არამედ პროვინციებიც (ეგვიპტე, ერაყი და სხვ.) მრავალრიცხოვანი ქართველების საცხოვრისი იყო. ქალაქებში ქართველობა ვაჭრობის ობიექტს წარმოადგენდა. მაგალითად, ევლი ჩელებს ქართველი ტყვეები შეუძენია თავის მოგზაურობისას: თავრიზში, ახალციხეში, ყარსში, არზრუმში, ბაქოში, ერევანში და სხვაგან.

ყველგან, არა მარტო უცხოეთში, არამედ თვით საქართველოშიც კი ამ პერიოდში ქართველები ეროვნებას კარგავდნენ ქართულ ეკლესიასთან კავშირის განწყვეტისთანავე, მაგალითად, 1628 წელს გორში მისულმა ავგუსტინელმა ბერმა პატრი ამბროზიმ 1640 წელს რომში გაგზავნა მოხსენება, რომელშიც კერძოდ წერს: „ამ ქრისტიანების ქვეყანაში კვალად შეიძლება ბევრი კეთილის ქმნა რამდენიმე მამულ-სოფლების ყიდვით, როგორადაც შვრებიან სომხები, რომლებიც საც თუმცა დიდი სიმძულვარე აქვთ ქართველებს სარწმუნოების საქმეში, მაგრამ რაკი მათი ხელქვეითი გახდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხების წესზეც. ამაზე უარესიც ვნახეთ – ზოგიერთმა საქართველოში მცხოვრებმა მდიდარმა ურიებმა გააურიავეს რამდენიმე თავიანთი ყმა და მოსამსახურე" (მ. თამარაშვილი, პასუხი სომხის მწერლებს, გვ. 237). როგორც ევროპელი მისიონერების დაკვირვება უჩვენ-

ებს, ქართველები ეროვნული გადაგვარებისაგან დაცულნი არ იყვნენ თვით საქართველოში, მით უფრო უცხოეთში. "განსაკუთრებით სპარსეთში ბევრი იყო ქართველი: „დღეს მთელი სპარსეთი სავსეა ქართველებით, რჯულგანდგომილებით – წერს დონ ჯუსტი პრატო – მათ ხელშია ყველა დიდი თანამდებობაც კი სახელმწიფოში" (ი. ტაბალუა, გვ. 111). „სპარსელთა სისხლი გაკეთილშობილებულია ორი ეროვნების – ქართველებისა და ჩერქეზების სისხლით, რომლებიც ყველა სხვა ხალხზე ლამაზები არიან. სპარსეთში თითქმის არ არის არც ერთი წარჩინებული, რომლის დედა ქართველების ან ჩერქეზების შთამომავალი არ იყოს (იქვე).

საქართველოში ტყვეთა ყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა, რის გამოც, ჟარ შარდენის ცნობით, სამეგრელოს 40000-იანი მოსახლეობა 1640-იანი წლებიდან მოყოლებული სულ რაღაც 30 წლის განმავლობაში 20000-მდე შემცირდა. უცხოეთში ქართველების ტყვეთა სახით გასვლის გარდა, საქართველოს მოსახლეობას ძალზე ამცირებდა ქართველების გადასახლება. შაჰ-აბას I-მა საქართველოში ზედიზედ სამი ლაშქრობის შედეგად ასეულ-ათასობით კაცი გადაასახლა უცხოეთში. ქართველების ეროვნული ცნობიერება ირყეოდა თვით საქართველოშივე. მაკარი ანტიოქიელი ასახავს XVII საუკუნის 60-იან წლებში არსებულ ვითარებას დასავლეთ საქართველოში: „მთელი ვაჭრობა ქართველთა ხელქვეითი სომხების, ებრაელებისა და ზოგიერთი ბერძნის ხელთაა... ეს სომხები და ებრაელები წარმოადგენდნენ მდიდართა კლასს საქართველოში და მათ წინაშე ყველა ქართველი დავალებულია განურჩევლად წარჩინებულობისა და მმართველობისა. ყოველ ამ ვაჭართაგანს ოჯახში ჰყავს ქართველი გოგო-ბიჭები მსახურად, რომელთაც როგორც უნდათ ისე ექცევიან" (მ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, 1983 წ. გვ. 316). სწორედ

მსგავს არამართლმადიდებელ ("არაქართველ") მებატონეთა ხელში მოხვედრილი ქართველები კარგავდნენ ეროვნებას.

ასე რომ, ჩვენში მიღებული თვალსაზრისი, თითქოს და ქართველებმა ისტორიულად ნაკლებად დატოვეს სამშობლო, არასწორია, სწორია ის, რომ ისინი ასიმილირდნენ. ჩვენში ახლახან გამოქვეყნდა ევგენი დალეჯიო დ, ალესიოს წიგნი „ქართველები კონსტანტინეპოლში“. ამ ევროპელსაც შეუმჩნევია, რომ ქართველები უცხოეთში განიცდიან დენაციონალიზაციას და ეკარგებიან ჩვენს ერს. ის წერს უცხოეთში მცხოვრები ქართველების შესახებ: „სამწუხაროდ, ბევრმა ქართველმა და მათმა ოჯახმა დაივიწყეს თავიანთი მშობლიური ენა და უარყვეს თვით ქართველობაც“, ავტორი დაასკვნის „ქართველი ერის ისტორიაში ეს ხშირი და დასაგმობი მოვლენაა“. დალეჯიო წერს: „ჩვენ კიდევ გვესმის, როდესაც რომელიმე ქართველი მუსულმანი ივინყებს თავის ენას და ეროვნებას, რადგანაც მისი რჯული თურქულ-პოლიტიკურია და ასე თუ ისე, გარეშე პირობებიც იძულებულს ჰყოფს მას გადაგვარდეს. მაგრამ ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ გამოგვიკვლევიან რამ აიძულა კონსტანტინეპოლის ქრისტიანი ქართველების ნაწილი, რომელთაც უარყვეს ქართველობა. მათ შორის უმრავლესობამ სომხებად აღიარეს თავი და თვით თავიანთი გვაროვნობის სახელწოდებაც დაივიწყეს. ამ გადაგვარებულთა შორის შედარებით ცოტანი არიან, რომელთაც თავიანთი გვარი კიდევ ახსოვთ. სხვათა შორის დავასახელებ ლიკონტას (ცხადაიას), გურჯიანების (ქართველიშვილების), აზიზიანების, თუმანიანების, ზურაბიანების ოჯახებს, რომლებიც, თუმცა უარს არ ყოფენ, რომ ქართველების შთამომავალნი არიან, მაგრამ დღეს თავიანთ თავს ქართველებად აღარ აღიარებენ. სასურველია, ქართველმა საზოგადოებამ პრაქტიკული ყურადღება მიაპყროს არა მარტო ოსმალეთის და კონსტანტინეპოლის ქართველ მუსულმანებს, არამედ თვით ქართველ ქრის-

ტიანებსაც, რომელთაც კულტურული დაწესებულებაც კი არა აქვთ, სადაც ყველა რწმენისა და მისწრაფების ქართველსაც თავისუფლად შეეძლება მისვლა და პრაქტიკულად მუშაობა, როგორც ეს აქვთ სხვა ხალხთა ახალშენებს" ("ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში" თბ. 1990 წ. გვ. 20). ამ 70-დე წლის წინ დაწერილი ევროპელის ეს სიტყვები ისე ჟღერს, თითქოს დღეს იყოს ნათქვამი. ფაქტიურად ქართველმა საზოგადოებამ ვერ შეძლო უცხოეთში ეროვნულ-კულტურულ სარწმუნოებრივი დაწესებულებების შექმნა და ამის გამო უცხოეთში მცხოვრები ქართველები დენაციონალიზაციას განიცდიან. როგორც ცნობილია, უკვე მიღებულია და რამდენიმე წელში მოქმედებას შეუდგება კანონი, რომლის ძალითაც მოქალაქეებს უფლება მიეცემათ უცხოეთში გასვლისა. ამ კანონის ძალით, ალბათ, ქართველობა, როგორც სხვა ქვეყნების შრომისუნარიანი მოსახლეობა, მასობრივად გავა უცხოეთში სამუშაოდ, სასწავლებლად თუ საცხოვრებლად. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, ჩვენ ვიცით, რომ უცხოეთში გასული ქართველები სამი-ოთხი თაობის შემდეგ უკვე დენაციონალიზაციას განიცდიან, იმის გამო, რომ მათ არა აქვთ ეროვნულ-კულტურულ-სარწმუნოებრივი დაწესებულებები.

როგორც აღინიშნა, ჩვენი მეზობელი ერები უცხოეთში გასვლისთანავე ქმნიან ეროვნულ სამრევლოებს, ეკლესიებს და საეპისკოპოსოებსაც კი, რომლებიც იქცევიან ხოლმე ცენტრებად მათი ეროვნულ-კულტურული დაწესებულებებისა. ამის მიღწევა მათ შეაძლებინა იმან, რომ სამშობლოშივე უკვე გამომუშავებული ჰქონდათ ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშემეცნება: უცხოეთში გასვლისთანავე ისინი მხოლოდ ეროვნული ეკლესიის მრევლად იქცევიან ხოლმე, რაც ხელს უწყობს მათ ეროვნების შენარჩუნებაში არა ასეული, არამედ ათასეული წლების მანძილზეც კი. მაშასადამე, იმისათვის, რათა ქართველი ადამიანი ყოველთვის და ყველა პირობებში თავის

თავს თვლიდეს ქართული ეკლესიის წევრად, საჭირო არის ქართველ ყმაწვილში სკოლის ასაკიდანვე ჩაინერგოს ნაციონალურ-ეკლესიური თვითშემეცნება, ანუ შვილური ერთგულება მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ეკლესიისადმი. ამისათვის კი საჭიროა სკოლებში ისწავლებოდეს ქართული ეკლესიის ისტორია.

შეიძლება ითქვას, რომ ძველ საქართველოშიც წიგნი, რომლითაც ყმაწვილი იზრდებოდა – „ქართლის ცხოვრება“, უხვად შეიცავდა ცნობებს ქართული ეკლესიის ისტორიიდან. ნმ. სახარება „ქართლის ცხოვრებასთან“ ერთად ყმაწვილის უმთავრეს სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა. პირველი მასში ნერგავდა სარწმუნოებისა და ღვთისადმი სიყვარულს, ხოლო მეორე კი სიყვარულს მშობლიური ერისა და ეკლესიისადმი. სწორედ მშობლიური ეკლესიის ისტორიის მეოხებით ქართველი ყმაწვილი იგებდა, თუ როგორ იქცა მისი სამშობლო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის წილხვედრ ქვეყანად, ხოლო უფალი და მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე კი მუდმივ მფარველად და პატრონად ქართველი „საზეპურო“ ერისა.

ამჟამად თუკი ჩვენ გვსურს, რომ ქართველი საზოგადოება დაუბრუნდეს თავის უკვდავ სანყისებს, უთუოდ საჭირო არის სკოლებში ისწავლებოდეს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია.

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია უნდა ისწავლებოდეს როგორც დისციპლინის ერთი დარგი, მიუხედავად ყმაწვილის მშობელთა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობისა. საქართველოს ეკლესიის ისტორია ისეთივე განყენებული და სავალდებულო შესწავლის საგანი უნდა იყოს როგორც, ვთქვათ, საქართველოს გეოგრაფია ან საქართველოს ისტორია.

1. სეკულარული სახელმწიფოს განათლების პრინციპები არ გამოორიცხავს რელიგიური საგნების სწავლებას ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში.

2. სეკულარული სახელმწიფო უზრუნველყოფს და იცავს მოქალაქეთა ეროვნულ-კულტურულ და რელიგიურ იდენტობას და შესაბამის რელიგიურ განათლების უფლებას.

3. კულტურულ ფასეულობებისადმი წვდომის, კულტურულ ცხოვრებაში მონაწილეობისა და კულტურული განვითარების უფლება უზრუნველყოფილია როგორც ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციით, ასევე მთელი რიგი საერთაშორისო კონვენციებით.

4. განათლების სეკულარული ხასიათი გულისხმობს საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებების პირდაპირ რელიგიური (კონფესიური) ზეწოლისგან თავისუფლებას, განათლების სეკულარული ხასიათი მოქალაქეთა სინდისის თავისუფლებას ეფუძნება. მიუხედავად ამისა, თუ რელიგიის სწავლება სახელმწიფო სტანდარტით მიმდინარეობს, მაშინ ეს მაინც სეკულარულ განათლებას წარმოადგენს.

5. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიისა და რელიგიური გაერთიანებების შესახებ ცოდნის მიწოდების ორი ძირითადი ფორმა განისაზღვრება: რელიგიის სწავლება და რელიგიის შესახებ ცოდნის მიწოდება.

6. დღევანდელ საქართველოში რელიგიური საგნების სწავლების პრაქტიკა ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში სავალალოა. რელიგიის სწავლება არც ერთი ფორმით ეროვნულ სასწავლო გეგმის მიხედვით გათვალისწინებული არაა. შესაბამისად, საქართველო ერთადერთი ქვეყანაა ცივილიზებულ სამყაროში, სადაც რელიგიური სწავლება აბსოლუტურად სტერილურია.

7. რელიგიური განათლების უფლება აზრის, სინდისის და რელიგიის აღმსარებლობის თავისუფლების ელემენტია. ეს უკანასკნელი დაბადებიდანვე ადამიანის ბუნებრივი უფლებაა და ამიტომ, ვერც სახელმწიფო და ვერც საზოგადოება ვერ მიაწეებს მას ამ უფლებას – სახელმწიფომ ეს უფლება უნდა აღიაროს, რაც აღიარებულია მრავალი ევროპული ქვეყნის კონსტიტუციაში.

8. მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის კანონმდებლობით, როგორც ევროკავშირის ქვეყნების, მუსლიმური ქვეყნების და სხვა ქვეყნების, როგორცაა ავსტრალია, ა.შ.შ., ბრაზილია, სომხეთი, ისრაელი, ინდოეთი, იაპონია, გვატემალა, ზოგად-საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რელიგიური საგნების სწავლება სხვადასხვა სახით ყველგან უზრუნველყოფილია.

9. ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის ასევე ეუთოს მრავალი რეკომენდაციით – სხვადასხვა რელიგიის უკეთ და ღრმად გაგებისათვის აუცილებელია რელიგიისა და ეთიკის სწავლება შევიდეს სასკოლო პროგრამებში. ასევე, რელიგია დიფერენცირებულად და ზომიერად იყოს წარმოდგენილი სასკოლო სახელმძღვანელოებში, მათ შორის, ისტორიის წიგნებში და მთლიანად სასწავლო პროცესში.

10. საერთაშორისო სივრცეში რელიგიური განათლების სფეროში მოღვაწე ექსპერტების მოსაზრებების შესწავლის ანალიზმა გვაჩვენა რელიგიის სწავლების აუცილებლობა მთელი რიგი პრობლემების დასარეგულირებლად. „მსოფლიოში ყველაზე დიდი პრობლემები წერა-კითხვის უცოდინრობისგან არ წარმოიქმნება. პრობლემების მიზეზია სხვადასხვა კულტურების, რასების, რელიგიებისა და ერების ერთმანეთის გაუცნობლობა – მათ არ გააჩნიათ უნარი, ერთად გადანყვიტონ მსოფლიოს ყველაზე საჭირობო პრობლემები“. თუ მასწავლებლები რელიგიის გარშემო წარმოქმნილი შფოთის სწავ-

ლების გონივრული სტრატეგიით ჩანაცვლებენ, ამით უკეთესი მსოფლიოსკენ გადადგამენ ნაბიჯს.

11. საქართველოში რელიგიური განათლების სფეროში მოღვაწე ექსპერტების მოსაზრებების შესწავლა და გაანალიზება ცხადყოფს რელიგიური საგნების სწავლების სურვილს, რადგან ისეთი სიტუაციები, როგორიცაა დაბადება, გარდაცვალება, იმედი, სიყვარული, მეგობრობა, შიში, ბედნიერება, დანაშაული, მიტევება, ტანჯვა, შემთხვევითობა, ნდობა, პასუხისმგებლობა, ზრუნვა, მარცხი, ექსტაზი, ხიბლი, ზეიმი ადამიანისათვის გარკვეული სახის გამოწვევაა, რომელიც მას მოვალეობებს აკისრებს. თუკი სკოლას ადამიანის ყოველმხრივ განვითარება სურს, მან მოსწავლეს ყოველი უმნიშვნელოვანესი ადამიანური გამოცდილების შესახებ უნდა ასწავლოს მსჯელობა.

12. საქართველოში რელიგიური საგნების სწავლასთან დაკავშირებით განსხვავებული ხედვა დააფიქსირა მიტროპოლიტმა ანანია ჯაფარიძემ, რომელიც საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სწავლებაში გამოიხატა.

რეკომენდაციები:

1. საქართველოს სწრაფვა ევროატლანტიკური სივრცისკენ არა ერთხელ დადასტურდა ბოლო წლების განმავლობაში. შესაბამისად, ევროკავშირის საკანონმდებლო ბაზასთან ჩვენი ქვეყნის საკანონმდებლო სივრცის უნიფიცირება უნდა გულისხმობდეს ასევე საგანმანათლებლო სისტემის ევროკავშირის ქვეყნების სტანდარტთან იგივეობრიობას, რაც რელიგიური საგნების სწავლებას გულისხმობს ზოგადსაგანმანათლებლო დანესებულებებში. აუცილებელია განათლების სამინისტრომ გაითვალისწინოს ევროპული გამოცდილება და ეროვნულ სასწავლო გეგმაში გაითვალისწინოს რელიგიური საგნების სწავლება.

2. ევროპის და მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში რელიგიის სწავლების მოდელების ანალიზის და მათი ქართული რეალობასთან შედარების პრინციპის მიხედვით, ვასკენით, რომ ადგილობრივი მულტიკულტურული, მულტირელიგიური, მულტიეთნიკური რეალიების გათვალისწინებით, რელიგიის სწავლება ზოგადსაგანმანათლებლო დანესებულებებში უნდა ხორციელდებოდეს რელიგიის ისტორიის საგნის სახით, შესაბამისად რეკომენდაციას ვუწევთ განათლების სამინისტროს სწორედ ეს საგანი ჩართოს ეროვნულ სასწავლო გეგმაში.

A SECULAR STATE AND THE ISSUES OF TEACHING RELIGIOUS SUBJECTS IN PUBLIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Globalization, human rights, fighting against threats of territorial integrity, migration issues has become relevant recently due to social and political processes in the modern world. The general and the main component of these problems is religion and relationships between them. Issues related to religion need to be reinterpreted and reconsidered to facilitate regulation of interfaith relationships. There is a great experience of religious relationships in the world, thus the fundamental study of the history of religion has become very important. In today's secular globalized world education is one of those mechanisms that will help us to create a tolerant society which will prevent religious conflicts. To this end religious disciplines must become a part of curriculums.

The aim of this research is to establish the necessity an optimal ways of teaching of religious subjects in our public schools that will not contradict public mentality and national education program and will be in accordance with local educational environment and legislation.

1.1. SECULARITY AND IDENTITY

1.1.1. Concept of Secularity

“Secularity” is often referred to today when we speak about relationships between the state and religious organizations. A part of the researchers believe that a secular state is antireligious, that atheism is a science discipline while religion “should keep its place” in scope of cathedrals, mosques etc. Others state that any secular state is hostile towards religion (Orthodox Christianity, Islam etc) and they demand changes in the constitution and to remove notions of a secular state and a of secular education from it.

There are various interpretations of a secular state. So, we can assume that a secularity is not as simple and unambiguous notion as it may seem.

Relationships between state and religious organizations are regulated by the law which defines a secular way of the state. The legislation norms define the separation between the state and religious organizations. The discrimination of citizens according to their religious beliefs is forbidden according to the legislation and their cultural development in scope their national culture, political and world view diversity is provided.

In 1982 the archbishop of Canterbury prayed for British and Argentinean soldiers who died in Falklands war. This caused discontent of the Prime Minister Margaret Thatcher¹. The archbishop of Canterbury was criticized by the media for interfering into policy.

From 1917 to 1950s the secular state and the education in public schools were associated with atheism and the communist policies. In

¹ Camper P. Religious Freedom in Great Britain//the world experience of the state-church relationships: manual / p.m.d prof. N. A. Trophimchuk ed. – 2nd edition.....

the middle of the XX century was considered as the separation of religious organizations for the state and society. Nowadays, the concept of secularity is quite contradictive. We live in a period when it is very difficult to overcome the old ideological values while new values are hardly established. The conceptual renewal of attitude towards a secular state building, analyzing of values, perceptions and stereotypes is complicated by the necessity of overcoming the schemes of the totalitarian past.

Religious persecutions are still recurrent today in our society, e. g. dogmatic approach towards Darwinism as to axiomatic teaching which does not require any evidence; students are not even told that Darwin's theory is only a scientific hypothesis without any sufficient scientific evidences and that there exist other theories of the world and human origin. Aggressive antireligious organizations' attempts to hinder parents' right to choose the kind of education for their children also take place in our society. Members of such organizations often do not recognize that they violent the constitution by imposing their ideology; they forget that the constitution guarantees ideological diversity and does not grant mandatory status to any ideology.

1.1.2. National-Cultural and Religious Identity Concepts and Rights

Neglecting the issues of national-cultural and religious in researching the secularity of state is misleading. Before taking the rough food a child must be fed with mother's milk, before we teach a child to love other countries and nations we must teach him/her to respect the own country and people.

The tradition of establishing and protecting human rights has its roots in Christian religious tradition. We must admit that the European system of human values is becoming more global now and it sprang out from rethinking of antique experience in the aspect of the Gospel¹.

Just like any other social process the actualization of processes of national culture and religious identity (lat. *Identicus* – the same) can strengthen the role of a religion in a state, growth of population but also it can cause certain negative tendencies and destabilization. Therefore, a state should not ignore these factors but help its citizens to identify themselves.

The 8th article of the I part 1993, June 25 Vienna Declaration and Programme of Action states the following: "Democracy is based on the freely expressed will of the people to determine their own political, and cultural systems and their full participation in all aspects of their lives"².

J. Boberosais: "if from the on hand nobody is allowed to force others to expose their religious views, then should be given a right to do so without a fear of the results of such an exposure"³.

¹ G. Druzenko. In Search of the Ground

² Human Rights International Acts. P. 81

³ G. Bobero. Secularity: French Exception or Universal Value?

National-Cultural identity is a psychological process of individual or group self-identification accompanied by the stereotyping and complementation of behavior. Self-identification implies the identification a naturally formed national group and its national culture.

Religious identity is the individual or group process of self-identification. Its main criterion is a preference to certain religion or a religious organization or identification with it.

Religious identity is a psychological process of individual or group self-identification. Its criterion and motivation is a preference to certain religion or a religious organization.

R. Thorps believes that the secularization affects the whole system of the relationships between the state and religious organizations. Secularization cannot be defined as the overall attack on religion but due to the former churches loses their autonomy in many spheres. R. Thorps point to the impact of labor legislation on the religious way of life and a moderate state control of churches' internal procedures.¹

The direction and character of secularization processes in some countries depends on the model of a secular or a non-secular state which is established in the country.

Secularists say that it has a neutral standpoint to any religious outlook but that is not so. U. C. Durham points that secularism which has its roots in Renaissance positions itself as a "neutral" and "scientific" standpoint but according to the world religions it is not a neutral standpoint at all and it is considered as a threat to religious groups.²

J. M. Belourgais, a member of the Council of State of French Republic, believes that the secularism and its misinterpretation may cause serious problems in the society: "Secularization is not an an-

¹ R. Thorps. *The Church and the State in Belgium/The Global Experience of Relationships between Church and State*. P. 147

² U. C. Durham. *Perspectives of Religious Freedom: Comparative Analysis*. P. 13

tireligious fight in any way or an attempt to extrude religion out of society or to diminish religion to a cultural sphere only. Fight against faith causes exasperation and Integrism, Millenarism, Messianic teachings cause violence". The refusal of France to integrate Islam in its secular system caused Islamic fundamentalism. But at the same time secularism does not mean that religion should be controlled by the state and that is an interesting characteristic of secularist strategy. The secular world refuses faultlessness, integrity and transcendence but these are the state's qualities too. The question arises here whether is lawful for the state to regulate a religion and should religious organization agree with such an external government.¹

Nowadays, secularism is a convenient tool for many people to solve their individual problems and implement their concerns. Secularism is often interpreted as priority of human values over national cultural ones. But the mankind is not an abstract notion. It makes no sense to carry about human rights if we fail to understand that the mankind consists of individuals, nations ethnic and cultural groups.

Hindering the national-cultural identification and imposing of pseudo-religious ideologies may be qualified as cultural genocide.

A state should protect the principle of secularism against secular pseudo-religion, not from religious expansion. We can see it clearly in the education system where the Georgian society is being imposed different secular pseudo-religions.

Education has certain world view values as its basis. Sociologists define education as a process of transferring of values, skills and knowledge from society to individuals or groups of individuals. Emil Durckhaim claims that the main function of an education is a transfer of values of the dominating culture. He deemed the function

¹ Belorgey J. M. Laicite et democratie. LA laicite dans une societe ouverte" Istanbul. 25-26 novembre 1999.

as a relevance of one event to another¹. Therefore, the full sharing of cultural values is being realized in the process of public and professional education.

Religion carries not only cultural values but it is a certain form of a culture itself.

Religious organizations carry a special social function which is qualified by scientists as function of keeping social moral, forming legal and cultural basics of the society.

In the western European countries secularity is established by the law. There is a partner relationship between the state and traditional religions in these countries. The majority of the population of these countries identifies itself with the traditional religions. The above mentioned partnership is the will of the population which is implemented of the countries' representative and executive bodies.

The governments of the countries realize that national religious and moral values are an integral part of the national culture and ignoring the traditions will gradually lead to total destruction of the culture. In the countries of the continental law system issues of national identity are a part of the tradition and religion; religious consciousness is strongly bonded to the national one. This is characteristic not only for the countries of Western Europe but those of Middle East, Asia and other regions of the world.

Some scholars believe that if Israel was an anti-religious state it would loose all the connection with the past of the Jewish people,² for "the future of the state of Israel mostly depends on the ability of the Jewish people to keep their cultural and religious identity".³

¹ I. Chkatula. Educational Law. M. HOPMA (HOPMA-ИИФРА-М), 2001. p. 200.

² P. N. Dozortsev. Development of a Secular State in Russia. History and Modern Age. P. 134

³ Falk Z. Jewish Family law//International Encyclopedia of Comparative Law. L.: 1983. P. 52.

Georgians also culturally consider themselves as Orthodox Christians. The religion which became the fundament of the nation is very tightly connected with the people's national consciousness.

The cultural traditions of the Georgian people are based on the historically formed religion and the church. In this case, when carrying out its educational policy the state must take into consideration that the majority of the country's population identify themselves with traditional religions and religious organizations that are represented in the country. The state cannot be equally distanced from every religious organization; it cannot ignore legal rights of its citizens.

The restriction of human rights in order to protect the rights of others is a common practice in democratic countries. For example, 19th article in the Constitution of the Republic of Estonia (passed 28.06.1992) states: "Everyone shall honour and consider the rights and freedoms of others, and shall observe the law, in exercising his or her rights and freedoms and in fulfilling his or her duties".¹ 1st part of the 2nd article in the Basic Law for the Federal Republic of Germany states: "Every person shall have the right to free development of his or her personality insofar as he or she does not violate the rights of others or offend against the constitutional order or the moral law."²

Public school students' rights, particularly:

- Freedom of opinion and religion;
- Right to freedom of expression;
- Right to be protected against discrimination;
- Right for national-cultural and religious identity – including the rights of preserving national-cultural and religious identity, self-identity and national culture, cultural development, accessing cultural values and taking part in cultural lifestyle, people identify-

¹ Constitutions of European States. V. 3. P. 717

² Constitutions of European States. V. 1. P. 580

ing themselves and defining and realizing their own way of cultural development; The right of spiritual development in terms of freedom and dignity; The right of spiritual development of children; Parents' right to choose the kind of education for their underage children; The right of teaching children respect for their cultural environment, language and values, national values of the country children are living in; The right of improving the level of spiritual development.

The legislator highlighted that education is a process that protects the rights of people, society and state and not of some new religious movements, educational authorities or separate officials of educational institutions.

Most of the students studying at public schools identify themselves or prefer Georgian Orthodox Church or other religious organizations that are traditional in Georgia. Considering this fact, it's unacceptable for them to be enforced on by the doctrines of unfamiliar religious organizations without their or their parents' (legal representatives) will, which is a gross violation of their rights, including the freedom of conscience and worship, cultural development in the scope of their national culture and choosing their own way of education. These rights are secured by the Constitution of Georgia and international legal acts.

Traditional religion is a part of national culture of any nation, therefore attempting to make public school students join religious organizations unfamiliar to them (which they don't consider themselves to be part of or don't prefer) is a form of cultural and religious discrimination. And if destroying students' national-cultural identity will have a systematic character, we can consider it a cultural and religious genocide if we use this concept in a broader sense than it

was given in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide on 9 December 1948.¹

Analyzing the violations of public school students rights about the formation of ideology lets us pick out the following typical cases:

- Distributing educational or other kind of materials at public schools that enforce the religious doctrinal elements that aren't requested by students or their parents, i.e. without their consent.
- Enforcing the religious doctrinal elements by teachers on their students during class and non-class activities if there is no demand on it by students or their parents (or legal representatives).
- Enforcing students and their parents (or legal representatives) to join religious groups or taking part in religious rituals, like religious meditation and different types of yoga (Raja yoga, Agni yoga and so on), "magical rituals", techniques related to "chakras" and "third eye".
- Dragging them into events hosted by such religious groups (concerts, festivals or other kinds of cultural-educational, sport, recreational and those activities that are against drug addiction, alcoholism and moral corruption) without the consent of students and their parents (or legal representatives) no matter where these events are hosted – inside or outside public schools;
- Attempting to include "holidays" that are inconsistent with Georgian national culture (like "halloween") in public school practice and enforcing students to celebrate such kind of holidays.

There is no legal basis in favor of freedom of conscience argument for religious organizations' unrestricted propaganda.

Getting education that is consistent with their national-cultural and religious identity is an inalienable right of citizens, it follows the

¹ International Acts on Human Rights. P. 497

rights of ideological self-examination, freedom of opinion, conscience, religion and expression, protection from discrimination and preserving national-cultural and religious identity.

Citizens' right to get an education which is consistent with their national-cultural and religious identity is a part of national-cultural and religious identity right – it also includes the rights for national-cultural and ideological, including religious self-identity and independence, preserving national culture, cultural development, accessing cultural values and participating in cultural lifestyle, the rights for nations' self-examination and freely defining and realizing their own way of cultural development (Article 22, 2nd part of article 26 and 1st part of article 27 of the Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948¹; 1st part of article 1, 1st part of article 13, 1st and 2nd part of article 15 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16.12.1966²; 1st part of article 1 of the International Covenant on Civil and Political Rights, 16.12.1966³; Article 1, 1st part of article 3, 1st part of article 8 of the Declaration on the Right to Development, 4.12.1986⁴; Preamble, article 8, "c" paragraph of the 1st part of article 29, articles 30 and 31 of the Convention on the Rights of the Child, 20.11.1989⁵; 2nd and 3rd parts of article 1, 1st part of article 5 of the Declaration on Race and Racial Prejudice, 27.11.1978⁶; Article 5 of the Convention against Discrimination in Education, 14.12.1960⁷; 1st part of article 1 of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and

¹ International Acts on Human Rights. P. 42-43

² Ibidem. P. 44, 48-49.

³ Ibidem. P. 53

⁴ Ibidem. P. 106-108.

⁵ Ibidem. P. 307, 308, 315, 316.

⁶ Ibidem. P. 115-117.

⁷ Ibidem. P. 161.

Linguistic Minorities, 18.12.1992¹; 2nd paragraph of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, 14.12.1960²; "Paragraph" of article 10 of the Declaration on Social Progress and Development, 11.12.1969³; Articles 1, 6, 8, 9 of the Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation, 04.11.1966⁴; Articles 2,5, 8 and 10 of the 1st branch, 3rd paragraph of article 19 of the 1stbranch, article 20 of the 1st branch, article 72 of "A" sub-branch of the 2nd branch of the Vienna Declaration and Programme of Action, 25.06.1993⁵; 5th article of the Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries / International Labour Organization Convention 169, 1989⁶; 7th and 8th parts of the final act of the Conference on Security and Co-operation in Europe, 01.08.1975⁷; 4th, 14th and 19th paragraphs of the Concluding Document of the Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe, 15.01.1989⁸; 4th, 32th, 33th and 35th paragraphs of the Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 29.06.1990⁹; 35th paragraph of the Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 03.10.1991¹⁰); The right for spiritual wellbeing (1st part of article 7 of the Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries / International Labour Organization Convention

¹ Ibidem. P. 111.

² Ibidem. P. 100.

³ Ibidem. P. 328.

⁴ Ibidem. P. 392-393.

⁵ Ibidem. P. 80-83.

⁶ Ibidem. P. 122.

⁷ Ibidem. P. 341-342.

⁸ Ibidem. P. 648, 650, 652.

⁹ Ibidem. P. 653, 661, 662.

¹⁰ Ibidem. P. 672

169, 1989); The right for spiritual development in terms of freedom and dignity (The preamble of the Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation, 25.06.1958¹); The right for the children's spiritual development(3rd part of article 23, 1st part of article 27 of the Convention on the Rights of the Child, 20.11.1989²); Parents' right to choose the kind of upbringing and education for their underage children (3rd part of article 26 of the Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948³; 3rd part of article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16.12.1996⁴; International Covenant on Civil and Political Rights, 16.12.1966⁵; Article 5 of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, 25.11.1985⁶; "b" paragraph of the 1st part of article 5 of the Convention against Discrimination in Education, 14.12.1960⁷; 2nd article of the Protocol 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Paris), 20.03.1952⁸; 16.6 and 16.7 paragraphs of the Concluding Document of the Vienna Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe,15.01.1989⁹); The right to raise children and teach them to have respect for their cultural environment, language, values and the national values of the country they live in ("c" paragraph of the 1st part of article 29 of the Convention on the Rights of

¹ Ibidem. P. 122.

² Ibidem. P.155

³ Ibidem. P. 313, 314.

⁴ Ibidem. P. 43.

⁵ Ibidem. P. 48.

⁶ Ibidem. P. 59.

⁷ Ibidem. P. 133-134.

⁸ Ibidem. P. 161.

⁹ Ibidem. P. 551.

the Child¹); The right of improving the level of spiritual development (1st paragraph of the 2nd part of the Declaration on Social Progress and Development, 11.12.1969²)

The freedom of opinion, conscience, religion and expression is included in the following international human rights treaties.

Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948: „Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance.“ (Article 18)³; “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference...” (Article 19)⁴;

International Covenant on Civil and Political Rights, 16.12.1966: “1. Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or private... 2. No one shall be subject to coercion which would impair his freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice. 3. Freedom to manifest one’s religion or beliefs may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health, or morals or the fundamental rights and freedoms of others.” (Article 18)⁵; “Everyone shall have the right to hold opinions without interference.” (1st part of article 19)⁶;

¹ Ibidem. P. 651.

² Ibidem. P. 315.

³ Ibidem. P. 41-42

⁴ Ibidem. P. 42.

⁵ Ibidem. P. 59.

⁶ Ibidem. P. 59.

Convention against Discrimination in Education, 14.12.1960: "...No person or group of persons should be compelled to receive religious instruction inconsistent with his or their convictions" (Article 5)¹.

Convention on the Rights of the Child, 20.11.1989: "States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child..." (1st part of article 12)²; "The child shall have the right to freedom of expression..." (1st part of article 13)³; "States Parties shall respect the right of the child to freedom of thought, conscience and religion... Freedom to manifest one's religion or beliefs may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health or morals, or the fundamental rights and freedoms of others." (1st and 3rd parts of article 14)⁴;

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 04.11.1954: "1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance. 2. Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others." (Article 9)⁵.

Final act on the Conference on Security and Co-operation in Europe (Helsinki, 01.08.1975): "The participating States will respect

¹ Ibidem. P. 161.

² Ibidem. P. 309-310.

³ Ibidem. P. 310.

⁴ Ibidem. P. 310.

⁵ Ibidem. P. 542.

human rights and fundamental freedoms, including the freedom of thought, conscience, religion or belief, for all without distinction as to race, sex, language or religion. They will promote and encourage the effective exercise of civil, political, economic, social, cultural and other rights and freedoms all of which derive from the inherent dignity of the human person and are essential for his free and full development. Within this framework the participating States will recognize and respect the freedom of the individual to profess and practice, alone or in community with others, religion or belief acting in accordance with the dictates of his own conscience..." (7th part)¹.

Concluding Document of the Vienna Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (Vienna,15.01.1989): "They (Participating States) confirm that they will respect human rights and fundamental freedoms, including the freedom of thought, conscience, religion or belief, for all without distinction as to race, sex, language or religion." (paragraph 11)².

The right to protection from discrimination is included in the following international human rights treaties.

Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948: "All human beings are born free and equal in dignity and rights." (Article 1)³; "Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status." (Article 2)⁴; "Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law." (Article 6)⁵; "All are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection

¹ Ibidem. P. 542.

² Ibidem. P. 641.

³ Ibidem. P. 649.

⁴ Ibidem. P. 40.

⁵ Ibidem. P. 40.

against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination" (Article 7)¹;

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16.12.1966: "Nothing in the present Covenant may be interpreted as implying for any State, group or person any right to engage in any activity or to perform any act aimed at the destruction of any of the rights or freedoms recognized herein, or at their limitation to a greater extent than is provided for in the present Covenant." (1st part of article 5)²;

International Covenant on Civil and Political Rights, 16.12.1966: "All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect, the law shall prohibit any discrimination and guarantee to all persons equal and effective protection against discrimination on any ground such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status." (Article 26)³;

Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination, 25.11.1981: "1. No one shall be subject to discrimination by any State, institution, group of persons, or person on grounds of religion or other beliefs. 2. For the purposes of the present Declaration, the expression "intolerance and discrimination based on religion or belief" means any distinction, exclusion, restriction or preference based on religion or belief and having as its purpose or as its effect nullification or impairment of the recognition, enjoyment or exercise of human rights and fundamental freedoms on an equal basis." (Article 2)⁴; "Discrimination between human beings on grounds of religion or belief constitutes an affront to human dignity and a disavowal of the principles of the Charter of the United Nations, and

¹ Ibidem. P. 45.

² Ibidem. P. 61.

³ Ibidem. P.133.

⁴ Ibidem. P. 133

shall be condemned as a violation of the human rights and fundamental freedoms proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights and enunciated in detail in the International Covenants on Human Rights, and as an obstacle to friendly and peaceful relations between nations." (Article 3)¹;

Convention on the Rights of the Child, 20.11.1989: "1. States Parties shall respect and ensure the rights set forth in the present Convention to each child within their jurisdiction without discrimination of any kind, irrespective of the child's or his or her parent's or legal guardian's race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national, ethnic or social origin, property, disability, birth or other status. 2. States Parties shall take all appropriate measures to ensure that the child is protected against all forms of discrimination or punishment on the basis of the status, activities, expressed opinions, or beliefs of the child's parents, legal guardians, or family members." (2nd article)²;

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 04.11.1950: "The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status." (Article 14)³;

Final act on the Conference on Security and Co-operation in Europe (Helsinki, 01.08.1975): "The participating States will respect human rights and fundamental freedoms, including the freedom of thought, conscience, religion or belief, for all without distinction as to race, sex, language or religion. They will promote and encourage the effective exercise of civil, political, economic, social, cultural and other rights and freedoms all of which derive from the inher-

¹ Ibidem. P. 307.

² Ibidem. P. 542.

³ Ibidem. P. 542.

ent dignity of the human person and are essential for his free and full development. Within this framework the participating States will recognize and respect the freedom of the individual to profess and practice, alone or in community with others, religion or belief acting in accordance with the dictates of his own conscience..." (7th part)¹.

Concluding Document of the Vienna Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (Vienna, 15.01.1989): "13. In this context they (Participating States) will: 13.7. ensure human rights and fundamental freedoms to everyone within their territory and subject to their jurisdiction, without distinction of any kind such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status... 16. In order to ensure the freedom of the individual to profess and practice religion or belief, the participating States will: 16.1. take effective measures to prevent and eliminate discrimination against individuals or communities on the grounds of religion or belief in the recognition, exercise and enjoyment of human rights and fundamental freedoms in all fields of civil, political, economic, social and cultural life, and to ensure the effective equality between believers and non-believers..."²

¹ Ibidem. P. 641.

² Ibidem. P. 650-651.

1.1.3 The right for accessing cultural values, taking part in cultural life and cultural development

Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948: "Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms" (2nd part of article 26)¹; "Everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community, to enjoy the arts and to share in scientific advancement and its benefits." (1st part of article 27)²; "Everyone, as a member of society... is entitled to realization, through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality." (Article 22)³.

Convention against Discrimination in Education, 14.12.1960: "1.The States Parties to this Convention agree that: (a) Education shall be directed to the full development of the human personality... 2.The States Parties to this Convention undertake to take all necessary measures to ensure the application of the principles enunciated in paragraph 1 of this Article." (Article 5)⁴.

Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, 04.11.1966: "1. Each culture has a dignity and value which must be respected and preserved. 2. Every people has the right and the duty to develop its culture. 3. In their rich variety and diversity, and in the reciprocal influences they exert on one another, all cultures form part of the common heritage belonging to all mankind." (Article 1)⁵.

¹ Ibidem. P. 43.

² Ibidem. P. 43.

³ Ibidem. P. 42.

⁴ Ibidem. P. 161.

⁵ Ibidem. P. 392.

Final act on the Conference on Security and Co-operation in Europe (Helsinki, 01.08.1975): "By virtue of the principle of equal rights and self-determination of peoples, all peoples always have the right, in full freedom, to determine, when and as they wish, their internal and external political status, without external interference, and to pursue as they wish their cultural development." (8th part)¹.

Concluding Document of the Vienna Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (Vienna, 15.01.1989): "The participating States recognize that the promotion of economic, social, cultural rights as well as of civil and political rights is of paramount importance for human dignity and for the attainment of the legitimate aspirations of every individual... In this context they will pay special attention to problems in the areas of education and culture"².

Parents' prior right to choose the kind of education for their underage children

Universal Declaration of Human Rights, 10.12.1948: "Parents have a prior right to choose the kind of education that shall be given to their children." (3rd part of article 26)³.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16.12.1966: "The States Parties to the present Covenant undertake to have respect for the liberty of parents and, when applicable, legal guardians to choose the religious and moral education of their chil-

¹ Ibidem. P. 642.

² Ibidem. P. 650.

³ Ibidem. P. 43.

dren in conformity with their own convictions." (3rd part of article 13)¹.

Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, 25.11.1981: "1. The parents or, as the case may be, the legal guardians of the child have the right to organize the life within the family in accordance with their religion or belief and bearing in mind the moral education in which they believe the child should be brought up. 2. Every child shall enjoy the right to have access to education in the matter of religion or belief in accordance with the wishes of his parents or, as the case may be, legal guardians, and shall not be compelled to receive teaching on religion or belief against the wishes of his parents or legal guardians, the best interests of the child being the guiding principle... 4. In the case of a child who is not under the care either of his parents or of legal guardians, due account shall be taken of their expressed wishes or of any other proof of their wishes in the matter of religion or belief, the best interests of the child being the guiding principle. 5. Practices of a religion or beliefs in which a child is brought up must not be injurious to his physical or mental health or to his full development" (Article 5)².

Convention against Discrimination in Education, 14.12.1960: "1. The States Parties to this Convention agree that... (b) It is essential to respect the liberty of parents and, where applicable, of legal guardians, firstly to choose for their children institutions other than those maintained by the public authorities but conforming to such minimum educational standards as may be laid down or approved by the competent authorities and, secondly, to ensure in a manner consistent with the procedures followed in the State for the application of its legisla-

¹ Ibidem. P. 48.

² Ibidem. P. 133-134.

tion, the religious and moral education of the children in conformity with their own convictions; and no person or group of persons should be compelled to receive religious instruction inconsistent with his or their convictions... 2.The States Parties to this Convention undertake to take all necessary measures to ensure the application of the principles enunciated in paragraph 1 of this Article." (Article 5)¹.

Protocol 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Paris, 20.03.1952): "No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions." (Article 2)².

Concluding Document of the Vienna Meeting of the Participating States of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (Vienna,15.01.1989): "16. In order to ensure the freedom of the individual to profess and practice religion or belief, the participating States will, inter alia... 16.6 respect the right of everyone to give and receive religious education in the language of his choice, whether individually or in association with others..."

¹ Ibidem. P. 161.

² Ibidem. P. 551.

1.2 SECULARITY AND EDUCATION

12.1 Signs of secular education in Georgian public schools

The functioning of educational institutions is based on principles concerning democracy, humanism, accessibility, priority of general human values, human life and public health, citizenship, free development of personality, autonomy of education and secularity.

Like the wrong interpretation of state secularism as its complete irreligiosity, claiming that the secular character of education in public schools excludes any influence of religion or religious groups, also has no actual basis.

But still, the foresaid legal standard is often interpreted in a discriminatory way to believer citizens.

Complete isolation of religion from national educational system goes against the Law of Georgia On Education which states that the content of education must ensure that students develop a worldview that is consistent with modernity and educational program (level of education); Forming people and citizens that are oriented to integrating in society and its improvement. Integrating a person into national culture and modern society means informing them about their national culture – Georgian, Armenian, Azerbaijani and so on, which were created on the basis of certain religions – Eastern Orthodox Church or Islam.

Religious organizations, as civil society institutions, have a right of influence over education. But also religious organizations have no right to replace the governing bodies of education.

According to Dr. J. Bauberot, “Although the fundamental principles of secularism have thus been laid down, education remains the area where in practice there are differences of interpretation. This is logical, for while the secular principle implies respect for freedom

of conscience in the broad sense (including freedom to practice a religion and the free expression of religious beliefs), it also implies freedom to think, i.e. equality of rights as between commitment to a religion and the absence of such commitment"¹.

Secular character of education in public schools doesn't include prohibiting the study of religious knowledge.

For example, only several foreign countries prohibit the study of religious knowledge using their own recourses by constitution. Such prohibitions are formed as unequivocal normative acts. For example, article 20 in Japanese constitution, which was passed on May 3, 1947, states: "The State and its organs shall refrain from religious education or any other religious activity"².

Although the foresaid formulation doesn't exactly prohibit state organs from inviting religious organizations (in case of consent from students) with the purpose of religious education, this mentioned enactment prohibits state organs from taking part in religious education, i.e. public schools and officials from governing bodies of education aren't allowed to put religious education into practice. Japanese legislators established special restriction according to priorities in Japanese society.

2nd and 3rd parts of Article 43 of the Constitution of Portugal: "The State may not arrogate to itself the right to plan education and culture in accordance with any philosophical, aesthetic, political, ideological, or religious guidelines. Public education is non-denominational"³.

Constitution of the Republic of Honduras (March 28, 1936) is very strict regarding this issue. "The Church is separate from the

¹ G. Bobero. Secularity. A French Exception or a Universal Value?

² Foreign countries' Constitutions. P. 432.

³ Constitutions of European States. V. 2. P. 761.

State. The free exercise of all religions not in opposition to the laws of the country is guaranteed. Subsidies for cults or religious education are prohibited" (Article 57); "The civil status of persons shall not be established by any religious act" (Article 58); "Freedom of instruction is guaranteed. Instruction supported by public funds shall be secular..." (Article 60)¹.

Another example for imperative prohibition of religion is the Political Constitution of the United Mexican States (February 5, 1917), which (after several amendments) states: "The State – Federation, States and Municipalities – will provide education that shall develop harmoniously all human abilities and will stimulate in pupils the love for the country, respect for the principles of international solidarity, independence and justice. I. According to the Article 24 regarding the freedom of religion, the guiding principles for state education shall be maintained entirely apart from any religious doctrine and shall be based on scientific progress and shall fight against ignorance and its effects, servitude, fanaticism and prejudices. State education shall: a) Be democratic, understanding democracy not only as a legal structure and political regime, but also as a way of life grounded on the continuous economic, social and cultural development; b) Be national, which means that, without hostility or exclusivism, state education shall cover national problems and the utilization of our resources, shall defend our political independence, assure our economic independence, and preserve and develop our culture; c) Contribute to a better human coexistence, in order to strengthen the appreciation and respect for cultural diversity, human dignity, the integrity of the family, the convictions over society's general interest, the fraternity and equality of rights ideals, avoiding privileges based on race, religion, group, sex or individual. II. Private persons may engage in education of all

¹ Constitutions of the World. CD.

kinds and grades. But as regards elementary, secondary, and normal education they must previously obtain, in every case, the express authorization of the public power. Such authorization may be refused or revoked by decisions against which there can be no judicial proceedings or recourse. III. Private institutions devoted to education of the kinds and grades specified in the preceding section must be without exception in conformity with the provisions of sections I and II of the first paragraph of this article and must also be in harmony with official plans and programs. IV. Religious corporations, ministers of religion, stock companies which exclusively or predominantly engage in educational activities, and associations or companies devoted to propagation of any religious creed shall not in any way participate in institutions giving elementary, secondary and normal education and education for laborers or field workers" (I-IV parts of Article 3)¹.

Educational institutions which train Christian priests, pastors, mullahs and rabbis belong to the internal educational system of a religious organization. This is not a secular educational system but only in its part that is concerned with the professional training of ministers².

Parish schools are also a part of a non-secular educational system. Thus, non-secular educational institutions are only those ones which operate according to state educational standards. Secondary education and religious education are significantly different. The former is concerned with science disciplines and professional training while the latter one is concerned with religious teachings.

¹ Ibidem.

² This does not exclude an establishment of the religious educational institutions in the form of non-state educational institutions which function according to the state standards. Ministers' education is just a part of the curriculum here, while secular education is a basis of the learning process.

Thus, religious education in state educational institutions not mandatory and does not contradict the civil education.

The secular education implies:

- The basic subjects are taught according to state standards and an involvement of students in religious or anti-religious education is not compulsory;
- Religious or non-religious teachings cannot be established as compulsory;
- State schools are not concerned with training of religious ministers;
- Religious education does not replace civil or professional education;
- Religious organizations does not interfere with the governance of state schools though it is not excluded for them participate in a public control of state school activities;
- Religious organization and their governing bodies does not substitute civil educational authorities;
- Religious education in state schools does not imply participation in religious ceremonies¹;
- Educational standard of religious subjects² has an invariant model according to which religious organizations can develop their own optional standards.

Thus we can conclude that a secular education is any kind of education which does not impose any religious or pseudo-religious teachings and does not include any forms of religious worship³. Sec-

¹ This requirement does not exclude a short prayer before or after classes on an optional basis.

² Religious classes should be confessional in public schools and bases on a specific religious tradition, not on atheistic or super-religious principles.

³ I. V. Ponkin. Secularity. Constitutional Research/The Institute of Law and Relationships of State and Confessions. M. 2002. Legal Basis of Teaching

ular education is free from religious press and is based on the free will of the citizens.

A cooperation of a state with different religious organizations, subsidies given to them, financing different social projects of religious organizations does not turn them into state organizations. The educational standard does not say anything about state status of any religion or a religious organization. Religious education in the highest education institutions is a secular education.

Religious organizations are separate from the state in secular countries but they are not separated from a society and are its important part – they carry educational activities, don't substitute state bodies and respect laws of the country and its citizens' rights.

R. Balodis describes the three approaches to religious education in state schools in Western Europe¹:

1) The teaching of The Law of God is provided by the legislation and financed by the state. Religious subjects are taught by priests in state and private schools (Finland); the students have a right to choose ethical teachings instead.

2) "History of Religion" is taught as a mandatory subject in state schools as well as in private ones (Sweden).

3) Religious education is provided by the church (e.g. Roman Catholic) in the state's main schools; in Ireland religious The Law of God is an optional subject.

Orthodox Culture in State Educational Institutions, Q&A Format. M. 2003.

¹ R. Balodis. Religious Organizations and the State of Latvia. P. 15.

1.2.2. The Notion of Religious Education

In a modern Georgian society there is a growing trust to Georgian Orthodox Church and other religious organizations represented in the country. This facilitates the cooperation of the state and religious organizations in different fields such as family education, preschool, secondary education and professional training, educational activities of different state and public organizations activities, education, health-care, science and culture, military, law-enforcement bodies, social and charity services etc.

Education in any country is concerned with a preservation and promotion of the national culture. The cultural and religious identities are strongly and naturally interconnected for people and nations living Georgia. Thus, the state cannot ignore the issue of religious education.

The correct understanding of interrelation of religious organization and state and public (here we imply, at least, traditional religious organization in Georgia and Western Europe) – which is to respect a secularity of a state and the right of a citizen to freely choose his/her world outlook and the right of self-determination – helps us to better realize the position of religious education in the state educational system and the interrelation of a secular and religious education.

Religious education is a deliberated process of teaching and upbringing which is carried out on the basis of a certain religious doctrine by religious organizations and involves an individual who acquires the knowledge about a religious practice, culture and a way of life of a certain religious organization.

Religious education is a secular teaching of subjects with religious content by means of scientific and cultural research.

Religious education can be carried out in two ways:

- Religious instruction;
- Religious and cultural studies.

Religious education and teaching about religious organizations in state educational institutions can be carried out in two basic forms:

- Religious instruction;
- Religious education (teaching about religion).

Other explanations are also possible¹.

Religious instruction is a non-secular form of religious education which is carried out under control of a religious organization. It is professional training of religious ministers and/or catechization. The same definition applies to non-Christian religious organizations. In the end of the studies students join a religious organization.

The main difference between religious instruction and Religious education (teaching about religion) is that religious instruction inevitably implies a study and an observance of religious practices – to hold religious ceremonies, liturgy and observe other religious rights and rituals. This determines a non-secular form of religious instruction.

Religious instruction is carried out in educational institutions which are established by religious organizations, i. e. these educational institutions belong to the educational system of religious organizations.

Religious instruction can also be carried out in public educational institutions.

An administration of public educational institutions allows a religious organization to teach children religion outside of a scope of a curriculum. This is provided by the agreement of an administration of public educational institutions with the bodies of local self-government. This happens in case children, their parents or individuals who substitute the latter require religious education.

Religious education (teaching about religion) is the secular teaching of subjects that contain knowledge about religion in a way of scientific and cultural review of religion.

Carrying out of the knowledge about religion may be implemented in two ways:

¹ See the author's book: *Legislative Basis of Teaching of the Orthodox Culture in State Educational Institutions*. M. 2003.

- Religious and cultural education;
- Religious studies.

Teaching about religion can be mandatory as well as optional.

Religious and cultural education is the process of education which is based on the certain religious outlook. A student acquires the knowledge about a certain religion and its religious organization, their culture. This form of religious education is religious in its content but secular in its forms of realization. It does not imply religious worship practices or ceremonies (the courses are as follows: "Orthodox Culture" for those who would like to study the tradition of Orthodox Christianity; "We Learn about Islam" and "Basics of Islamic Culture" for those who is interested in Muslim tradition; "Tradition" for those who wish to know about Jewish religious tradition; "Protestant Culture" etc.).

Religious education may be implemented in the following ways:

- In public educational institutions according to state educational standards and curriculum, educational programs, curriculums and a discipline of religious organizations
- In religious educational institutions that are approved by the state
- In a family or other types of social institutions (army, penitentiary system etc.)

Religious and cultural education in public educational institution can be provided only on an optional basis¹. Religious education in public educational institutions can be carried out in a form of a special course as well as in scope of other curriculums.

¹ Provided that a curriculum and students' rights are observed.

Religious Education in Public Educational Institutions

Religious Education makes a distinctive contribution to the school curriculum by developing pupils' knowledge and understanding of religion, religious beliefs, practices, language and traditions and their influence on individuals, communities, societies and cultures. This form of religious studies implies the free consent of children and their parents (or children's legal representatives). It is not provided by religious organizations. But religious organizations can provide religious studies in accordance with state educational standards.

The mixed form of the above mentioned two forms of religious education is **ethnical and confessional education** that is provided in state and public educational institutions. This type of religious education is not aimed at an involvement of students into any religious practices and organizations.

The realization of society's request for education as well as religious education is implemented according to the state educational standard that defines the forms of such education. In some cases the Ministry of Education may develop a model of the respect subject which is sent out in form of an information letter. Citizens can express their consent in various forms – written or oral forms are not only possible ones. There are strong stereotypes of religious and cultural identity of a society; these stereotypes are not necessarily fixed in a legal form. The consent of student or their parents can be expressed in other forms like identifying themselves with Orthodox Christianity.

Any form of religious education is provided with the direct or indirect participation of religious organizations. Religious organization also can use educational materials of public schools after respect expertise and analysis.

Three forms of professional religious education can be mentioned:

- State secular educational institutions of professional religious education (provide the highest professional education in the field of theology according to the state standards);
- Private secular educational institutions of professional religious education (provide the highest professional education in the field of theology according to the state standards but can also prepare ministers for certain religious needs);
- Religious educational institutions (educational process is not standardized by the state; religion is taught in the form of catechization; prepare ministers for religious professional needs).

Religious organizations implement educational programs of different types (religious as well), levels and direction in their own educational institutions or ones that established with their participation. As an example, we can mention educational programs in Orthodox Christian theology. This form of teaching is required by the society and is based on a free will of children and their parents (or their legal representatives).

Professional training of religious ministers in educational institutions (religious schools, academies, seminaries etc.) of religious organizations does not necessarily rule out an establishment of religious schools and their functioning non-state secular educational institutions which function in accordance with the state standards and train specialists in secular subjects. The program of training of religious ministers in the mentioned educational institutions is only a part of the curriculum which is based on secular educational standards.

Two components are implemented in the institutions of professional educations of religious organizations

The first component is a special training of students aimed at acquiring the skills necessary for religious services and religious activities. This is a professional training of religious ministers (priests, pastors, mollahs and rabbis) and it is not a secular kind of education.

The other component is may have a religious content but it is secular in its character. The component provides a basic knowledge in secular subjects such as history, philology, theology. The component must be, at least, licensed or, at most, accredited by the state. The course graduates of institutions of professional religious education of religious organizations receive a state diploma as specialists who can work not for only their religious organization but for the whole society.

The professional education institutions of religious organizations can refuse from the other component. Though, this condition cannot be imposed on them because they work according to their internal rules which are respected by the government as long as they do not contradict the legislation of the country.

1.2.3. Legislative Basis of the Implementation of the Religious Education in the State Educational Institutions

Religious classes are taught in almost every country of the world, from Turkey to USA and from Europe to Israel. Appealing to the democracy against religious education reveals the ignorance of the essence of a democratic state. A Polish researcher, candidate of law, H. Suchocka¹ says that the right of religious education is a fundament of religious freedom. The latter is a natural right of a human being, therefore it is not given by a state or a society and this must be recognized by a state.

The constitutional right of the respect religious education of the orthodox believers who are devoted to the church or culturally identify themselves with it is under suspicion. The analysis of the situation reveals that the main motivation of the opponents of the Orthodox culture is their own personal negative attitude to it and incompetence in law.

E. Askerov notes: "Since the ever-changing world has been created the spiritual values are subject to everyday discussion in people's lives. As secular states appeared on the world map new discussions began on a possibility of applying the system of religious education in such states and on the impact of religion on a secular state. The discussions are as follows: is it rights to teach young children and teenagers religion at school and is religion conformable to a secular state. In the past century of liberalism these discussions were the most important ones"².

¹ Suchocka H. Nauczanie religii w szkole w swietle konstytucji i ustawodawstwa wybranych panstw europejskich // Nauczanie religii w szkole w panstwie demokratycznym. Lublin, 1991. S. 58-99.

² E. Askerov. School and Ethic. World Practice // <http://www.islam.az/statyi/teh3.htm>.

Different arguments are brought forward against religious education in secular schools. All those arguments lack clearness and consistency. The arguments about inconsistency of religious education in public schools with the Georgian legislation have no basis. The argument states that a religion is a private and family matter so it has no place in school. Religion is an individual matter and if parents want their children to know something about angels and spirits they should take them to Sunday schools. But if a state interferes with what its citizens should believe then it is a first sign of totalitarian system.

This is hardly to be understood as a religious freedom as it recognizes religion only as an individual matter and limits the expression of religious feelings. If believers can express their religiousness in forms that do not contradict the laws and if parents want their children to be educated at school according to their religion and culture then a state has no right to forbid this.

If the majority of the society requires religious education on the basis of a free choice of children and their parents then educational bodies must give them this possibility.

Many oppose and claim that Georgia is multicultural and multi-religious state and thus, religious education in public schools must not be allowed. According to 18th article of the Universal Declaration of Human Rights "Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion"¹.

The Convention Against Discrimination in Education (14.12.1960), article 5, states: "The States Parties to this Convention agree that:

(a) Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms; it shall promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups, and shall

¹ International Acts on Human Rights. P. 41-42.

further the activities of the United Nations for the maintenance of peace;

(b) It is essential to respect the liberty of parents and, where applicable, of legal guardians, firstly to choose for their children institutions other than those maintained by the public authorities but conforming to such minimum educational standards as may be laid down or approved by the competent authorities and, secondly, to ensure in a manner consistent with the procedures followed in the State for the application of its legislation, the religious and moral education of the children in conformity with their own convictions; and no person or group of persons should be compelled to receive religious instruction inconsistent with his or their convictions;

(c) It is essential to recognize the right of members of national minorities to carry on their own educational activities, including the maintenance of schools and, depending on the educational policy of each State, the use or the teaching of their own language, provided however:

(i) That this right is not exercised in a manner which prevents the members of these minorities from understanding the culture and language of the community as a whole and from participating in its activities, or which prejudices national sovereignty;

(ii) That the standard of education is not lower than the general standard laid down or approved by the competent authorities; ... ¹.

Thus, the convention provides the right for national minorities to carry on their own educational activities if this right does not prevent the members of these minorities from understanding the culture and language of the community as a whole.

¹ Ibidem. P. 161.

Therefore, teaching national minorities the culture of the majority does not violate their rights if the following conditions are provided:

- Presence at religious classes is optional;
- Minorities have right to organize their own educational process and teach and use their own language (subject to "i", "ii" and "iii" clauses of the 5th article of the Convention);
- Parents or lawful representatives of children have a right to take their children to any other school but state provided that those schools meet the minimum standard requirements;
- Parents or lawful representatives of children have a right to give their children education according to their views.

Therefore, according to international legal standards attention should be paid to the issues of ethnical and cultural education of national minorities. This does not contradict a teaching of Christian based ethics, literature and history in public schools, nor does it hinder the social unity and must not oppose those citizens who identify themselves as Orthodox Christians as they have a right to receive education according to their world outlook values and their spiritual choice. The citizens who consider themselves Orthodox Christian also have a right to receive education in liberal arts which is based on Christian spiritual and ethic values.

O. R. Kvirkvelia¹ says that Georgia is poly-confessional country unlike France and Italy. Though, Georgia is a mono-confessional and mono-ethnic country from the Western European Point of view that does not mean there is no religious diversity in Georgia. There are different confessional organizations in France and Italy, too. 4-5 million French identify themselves with Islam, though only 10% of them are devoted believers. Approximately 100000-300000 Buddhists

¹ O. R. Kvirkvelia. Polytheism in a Public School. How to Observe the Rights of Believers and Atheists?

live in France. Anyway, Georgia is no more poly-confessional country than France or Italy, especially if take into account the migration process that brings Islamic population into these countries. Besides, citizens in multi-confessional and multi-ethnic countries have a right to receive religious education and a state is able to rule this process in a way that avoids any discrimination.

The ethnic minorities that live in Georgia should be familiar with Georgian language and culture. According to the Convention Against Discrimination in Education (14.12.1960) teaching Georgian culture in public schools does not violate the rights of atheists or followers of other religions.

According to G. M. Moran in Spain "there is a strong traditional connection between the state and the Catholic Church; this traditional relationship cannot be abolished by the law because it is defined by the social culture"¹. So claiming that teaching in Spanish schools should not be based on the Spanish culture or teaching about Catholic religion should be banned has no is groundless.

The position of Israel in this issue is exemplary. It provides every Jew in the world with the teaching of Jewish history, culture and language.

Teaching about religion and cultural education as forms of providing the knowledge about religion should be based on the principle of a free choice. Attendance to such classes in public schools must not be mandatory. If there is even one pupil at school with a different religious background or a one who refuses religious education, their religious rights must be observed. Nevertheless, children and their parents (or their legal representatives) cannot be denied to receive

¹ Spanish Point of View: Conversation with a Professor Gloria Moran// Religion and Human Rights: on the Way to Freedom of Consciousness. 3rd edition perp. by L. M. Vorontsova, A. V. Pchelintsev, S. B. Philatov, ed. S. B. Philatov. M.: Hayka, 1996. P. 91.

education according to their choice on the grounds of the rights of ethnic minorities. The state of Georgia and the Georgian Orthodox Church as well as other traditional religious organizations should cooperate in order to solve these problems as it is practiced in every civilized country. Muslims and followers of other traditional religions in Georgia have a right to receive religious education according to their religious views and on the basis of their free choice.

The point of view that the Orthodox Christian education in public schools is unacceptable because of children with different religious background or non-believer children is a result of wrong treatment of the notion of constitutional rights of citizens. The citizens of Georgia, whether of Georgian origin or other nationalities who identify themselves with orthodoxy or prefer it to other forms of religion, have a rights to require educational service. Education which is based on a free choice does not violate constitutional rights of other citizens, neither it assaults their religious feelings or hinders realization of their rights.

Religious education in public educational institutions for citizens who identify themselves with the Orthodox Church or prefer it to other religion and religious organization cannot be subject to discontent of ethnic minorities in Georgia because religious education which is based on the principle of a free choice does not violate their rights and does not discriminate them. The citizens of Georgia are not obliged to follow all the religions at the same time while the Georgian state has no right to ignore concerns and constitutional rights of majority of the population of Georgia. The concerns of religious minorities cannot be the basis for obstruction against the Georgian Orthodox Church which is a traditional religion of Georgia and it cannot be opposed on its own canonical territory. In this case certain religious concerns of ethnic minorities must be ignored by the Georgian state because they violate rights of other citizens. This is a common practice in democratic countries.

The constitution of Georgia and international acts on human rights guarantee the citizens to receive education which is based on their traditional culture and values. Providing such an education is an obligation of the educational authorities.

Another argument against optional religious education in Georgian public schools is that this education will violate rights of followers of other religions or atheists.

Violation of the principle of secularism is a mandatory education while some children and their parents are against it. But refusal of religious education for those children and parents who wish to learn about their culture and identify themselves with the Orthodox Christianity (or Islam etc.) on the basis that atheistic minority in a class or atheist council in a neighbor town are against it is also a violation of the principle of secularity. If we refer to the favorite word of researchers of relationships between state and church "clericalism" then the principle of secularity is violated not only by religious clericalism but by anti-religious one, too.

The European Commission on Human Rights dismissed the appeal of the ethnic minorities of Sweden which claimed that mandatory education in Swedish public schools provided by The State Lutheran Church of Sweden. It was said that the law protects only the interests of The State Lutheran Church of Sweden. In the first case the Commission considered the appeal of The State Lutheran Church of Sweden and started negotiations with the government in order to regulate the conflict. The negotiations resulted in a compromise and the members of the Lutheran Church got the right of the optional attendance to religious classes. When atheists required the same exception for themselves they were refused to do so¹.

¹ Trophimchuk N. A. International Documents on the Principles of the Relationships between State and Religious Organizations. The Human Consciousness about the Right of Freedom // The World Experience of the Relationships of State and Church. P. 15

Total isolation of religion from the national educational system of Georgia violates the principle of secularism and results in degradation of educational system as well as national cultural traditions. This will discriminate believers and violate international acts: norms of the 1st, 2nd, 6th, 7th, 18th articles of The Declaration of Human Rights (10.12.1948), 2nd part of the 2nd article, 1st and 2nd parts of the 5th article of The Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (25.10.1981), 1st part of the 15th article of The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (16.12. 1966), 1st part of the 2nd, 5th, 18th, 19th, 1st part of the 24th article, 26th article of The International Covenant on Civil and Political Rights, The Convention on Children's Rights (20.11.1989) etc.

There are problems which cannot be solved without religious education. One of these problems is patriotic and moral education. Moral education cannot be based on either world view. Moral is beyond any world view. Without moral a society loses its spiritual guidance. Spirituality and moral are a kind of social immunity system for any nation.

The cooperation between a state and religious organizations is possible in the field of environmental care. The European experts in human ethics concluded that "religion can play an important role"¹ in ecologization of an individual conscience.

¹ Religion and Environmental Crisis / Ed. by E. C. Hargrove. Athens. University of Georgia, 1986.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო აქტები.
2. ალექსანდროვი ი. ა. სპარსეთის ყურის მონარქიები: მოდერნიზაციის ეტაპი. გვ. 215-218. 2003წ.(რუს. ენ.)
3. ამერიკის შეერთებული შტატები: კონსტიტუცია და საკანონმდებლო აქტები / ბგლ. თარგმ. / შეადგ. ფ. ი. ლაფიტსკიმ. რედ. და შეს. ო. ა. ჟიდკოვი. მ.: Прогресс, Ученые, 1993. გვ. 40. (რუს. ენ.)
4. ასკეროვი ე. სკოლა და ზნეობა. მსოფლიო პრაქტიკა // <http://www.islam.az/statyi/teh3.htm>.
5. ბალოდისი რ. რელიგიური გაერთიანებები და ლატვიის სახელმწიფო. 2007წ. (რუს.ენ.)
6. ბარკოვსკაია ე. ი. სახელმწიფო და ისლამი ინდონეზიაში. 2005წ. (რუს.ენ.)
7. ბერიაშვილი მ. „სეკულარიზაციის არსის გაგებისათვის“, კრებული სეკულარიზაცია: კონცეპტი და კონტექსტები: თბ.: ილიას სახელმწ. უნ-ტის გამ-ბა, 2009.
8. ბისბერველდი სან ს. თავისუფლება და რელიგია ნიდერლანდებში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. 2008წ. (რუს.ენ.)
9. ბობერო ფ. საეროობა: ფრანგული გამოწაკლისი, თუ უნივერსალური ღირებულება? 2004წ. (რუს.ენ.)
10. ბობერო. ფ. სახელმწიფოს საერო ბასიათი. 2001წ. (რუს.ენ.)

11. მორენო კ. პ. აღმსარებლობის თავისუფლება საფრანგეთში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. 2005წ. (რუს.ენ.)
12. ბრუნეი: ისტორია, ეკონომიკა, პოლიტიკა / ა. ი. ივანოვის რედაქციით. მ.: Hayka, 1984. გვ. 101-102. (რუს.ენ.)
13. გამოსვლები „მრგვალ მაგიდასთან“ // სახელმწიფო, რელიგია, ეკლესია რუსეთსა და საზღვარგარეთ: საინფორმაციო-ანალიტიკური ბიულეტენი PAFC. 2000. № 2 (23). გვ. 19. (რუს.ენ.)
14. დაწყებითი და საშუალო განათლება საფრანგეთში. მ., 1994, (საინფორმაციო და სასწავლო მასალების რუსეთ-საფრანგეთის სერია, № 34). (რუს.ენ.)
15. დოზორცევი პ. ნ. რუსეთში საერო სახელმწიფოებრიობის განვითარება: ისტორია და თანამედროვეობა. 2003წ. (რუს.ენ.)
16. დრუზენკო გ. ნიადაგის ძებნაში, 2004 წ. (რუს.ენ.)
17. დურემ. უ. კ. რელიგიის თავისუფლება: ა. შ. შ. – ს მოდელი. 2001წ. (რუს. ენ.)
18. ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1. / ლ. ა. ოკუნკოვის საერთო რედაქციით. M.: HOPMA, 2001. (რუს.ენ.)
19. ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუცია. ტ. 1.
20. ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 2.
21. ევროპის სახელმწიფოთა კონსტიტუციები. ტ. 3.
22. ესპანური თვალსაზრისი: საუბარი პროფესორ გლორია მორანთან // რელიგია და ადამიანის უფლებები: სინდისის თავისუფლებისკენ გზაზე. გამ III. შეად. ლ. მ. ვორონცოვამ, ა. ვ. პჩელინცევამ, ც. ბ. ფილატოვმა. ს.ბ. ფილატოვის საერთო რედ. M.: Hayka, 1996. გვ. 91. (რუს.ენ.)
23. ვ. ა. დოზორცევა. რედ. ი. მ. დ. ი. დ. ლევინა და ი. მ. კ. ვ. ა. მამაევა. მ.: უცხოური ლიტერატურის გამომც., 1956. (რუს.ენ.)
24. ვრუბლოვსკი გ. ა., ბაშიროვი ლ.ს. სახელმწიფო და რელიგიური ორგანიზაციები ისლამის ტრადიციული გავრცელების ქვეყნებში. 1999წ. (რუს.ენ.)

25. ინდოეთის კონსტიტუცია (1955 წლის 1 მაისის ცვლილებებით) / პნგლ/ თარგმ. ი. მ. კ.
26. კაზანსკაია ო. რა დროს სწავლაა ასეთ სიცხეში? // კარიერა, 1999 წ. 1 მარტი.(რუს.ენ.)
27. კაზანსკაია ო. რობინზონების კუნძული // კარიერა. 1988 წლის 1 დეკემბერი.(რუს.ენ.)
28. კამპერ პ. რელიგიური თავისუფლება დიდ ბრიტანეთში. 2004წ.(რუს. ენ.)
29. კვირკველია ო. რ. მრავალმერტიანობა საერო სკოლაში. როგორ ვუზრუნველყოთ მორწმუნეთა და ათეისტების უფლებების თანასწორობა? 2003წ. (რუს.ენ.)
30. კლოჩკოვი ვ. ვ. რელიგია, სახელმწიფო, სამართალი. 2004წ. (რუს. ენ.)
31. კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო, ავტოკეფალურ, მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის, გამოქვეყნებული: „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის კალენდარი 2006“, საქართველოს ეკლესიის გამომცემლობისა და რეცენზიის დეპარტამენტი.
32. კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო, ავტოკეფალურ, მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის, გამოქვეყნებული: „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის კალენდარი 2006“, საქართველოს ეკლესიის გამომცემლობისა და რეცენზიის დეპარტამენტი, გვ. 206, იხილე საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ოფიციალური საიტი: www.mes.gov.ge
33. კოსტიკოვა მ. ნ. სკოლა და ეკლესია გერმანიის ფედერატიულ რესპუბლიკაში; ურთიერთობების სახელმწიფო რეგულირების გამოცდილება // სახელმწიფო, რელიგია და ეკლესია რუსეთსა და უცხოეთში: საინფორმაციო ანალიტიკური ბიულეტენი РАГС. 1998. № 3-4(15-16). გვ. 131-137; (რუს. ენ.)

34. კოსტიკოვა მ. ნ., კუდრინა ტ. ს. სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობები განათლების სფეროში გერმანიაში: საკანონმდებლო-სამართლებრივი ასპექტები // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 271-291. (რუს.ენ.)
35. პაპასტასისი ჰ. კ. სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობები საბერძნეთში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. 2008წ. (რუს.ენ.)
36. კოჩკოვი ვ. ვ. რელიგია და სახელმწიფო, სამართალი. გვ 232.2005წ. (რუს.ენ)
37. ლაზუტოვა მ. ნ., სელეზნევა ნ. ა., სუბეტო ა. ი. დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნების განათლების შესახებ კანონების შედარებითი ანალიზი. 2007წ.(რუს.ენ.)
- ლიზლოვი ნ. რელიგიური განათლება უცხოეთში // <http://www.state-religion.ru>. საღვთისმეტყველო ფაკულტეტი – [http://bg.ru.net/intx/education/sun_f.htm№\\$15](http://bg.ru.net/intx/education/sun_f.htm№$15).
- ლინდჰოლმ ტორე. კონფესიათმორისი დიალოგის წარმოშობა: ნორვეგიული გამოცდილება. გვ. 64-71.2009წ.(რუს.ენ.)
38. მაიორეკ ჩ. მაისნერ ა. პოლონეთი // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგიკა: ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური კავშირი. 2001. გვ. 287-288.(რუს.ენ.)
39. მონღოლეთის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია.
40. მსოფლიოს ქვეყნების კონსტიტუციები. CD.
41. ოვსიენკო ფ. გ. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნებში // სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 179. 2009წ. (რუს.ენ.)
42. პონკინი ი. ვ. საეროობა: კონსტიტუციურ სამართლებრივი კვლევა / სახელმწიფო-კონფესიური ურთიერთობებისა და სამართლის ინსტიტუტი. მ., 2002. (რუს.ენ)

43. პრონიკოვი ვ. ა., ლადანოვი ი. დ. იაპონელები: ეთნოფსიქოლოგიური ნარკვევები. გამოც. მე-2, შესწ. და შევს. მ.: აღმ. ლიტ. გამომც. მთ. რედ. «Hayka», 1985. (რუს. ენ.)
44. რელიგია და კანონი: დსთ-სა და ბალტიის ქვეყნებში რელიგიური გაერთიანებების საქმიანობისა და სინდისის თავისუფლების სამართლებრივი საფუძვლები.
რელიგიური განათლება საშუალო სკოლებში. პოლიტიკური გადანწყვეტილება და რეალიზაციის გზები // <http://www.islam.az/statyi/teh2.htm>.
45. რონიტ ტიროში, ისრაელის განათლების სამინისტროს გენერალური დირექტორი: «ჩვენს შვილებს სამხედრო მომზადება არ სჭირდებათ – ამისათვის არსებობს ჯარი»//Известия. 2002 წ. 10 ივნისი. № 98.
46. სალიმოვა კ. კულიევი მ. პ. რ. აზერბაიჯანი // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგიკა: ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური საზოგადოება, 2010. გვ. 67-68. (რუს. ენ.)
47. საუდის არაბეთი სამეფოს ძალაუფლების სისტემის საფუძვლები (1992 წ.) // იქვე. გვ. 466. (რუს.ენ.)
48. საუდის არაბეთს უცხოეთის სკოლებში თავისი კანონები შემოაქვს // НГ – права. 19 ივნისი 2002 წ.(რუს. ენ.)
49. საფრონოვა ე. ს. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობი ისრაელში. გვ. 265-268. (რუს.ენ.)
50. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ოფიციალური საიტი: www.mes.gov.ge
საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთობლივი კომისიის ურთიერთგაგების მემორანდუმი. გამოქვეყნებული საქართველოს საპატრიარქოს ოფიციალურ საიტზე: www.patriarchate.ge/ne/xronika.htm 6/17/2005.

- საქართველოს კონსტიტუცია, სახელმწიფოს უზენაესი კანონი, მიღებულია 1995 წ. 24 აგვისტოს, გამოქვეყნებული ჟურნალში „ადეოკატი-მეოხი“, თბილისი, 2001, N. 27-28, 2001.
51. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მართლმადიდებლური კულტურის სწავლების სამართლებრივი საფუძვლები კითხვა-პასუხის სახით. მ., 2003.
 52. სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მართლმადიდებლური კულტურის სწავლების სამართლებრივი საფუძვლები. მ., 2003.9(რუს.ენ.)
 53. სელეკ რ. *ავსტრალია // მსოფლიოს ხალხთა პედაგოგიკა. ისტორია და თანამედროვეობა. მ.: რუსეთის პედაგოგიური საზოგადოება, 2001. გვ. 40-41.(რუს.ენ.)*
 54. სმისლოვა ე. ა. *რელიგიური პლურალიზმი: თანასწორობა გათანაბრების გარეშე // რელიგია და სამართალი. 1998. № 1-2 (4-5). გვ. 49(რუს.ენ.)*
 55. სომხეთის სკოლებში ეკლესიის ისტორიას ასწავლიან // საინფორმაციო სააგანეტო „Пресс-центр.ру“. 2002 წ. 26 აგვისტო(რუს.ენ.)
 56. უცხო ქვეყნების კონსტიტუციები.
 57. ფერარი ს. *ეკლესია და სახელმწიფო დასავლეთ ევროპაში: იტალიური მოდელი // სახელმწიფო სა და ეკლესიის ურთიერთობების მსოფლიო გამოცდილება. გვ. 126-127. 2003წ.(რუს.ენ.)*
 58. შკატულა. ი. *საგანმანათლებლო სამართალი. მ.: НОРМА (НОРМА-ИНФРА-М), 2001. გვ. 200. (რუს.ენ.)*
 59. ჩერნიშოვა ო. ვ. და კომაროვი ი. დ. *ეკლესია სკანდინავიის ქვეყნებში. 2001წ.(რუს.ენ.)*
 60. ჩერნიშოვა ო. ვ. *ეკლესია და დემოკრატია: შვედეთის გამოცდილება / საყოველთაო ისტორიის ინსტიტუტი РАН. მ.: Наука, 1994. 190 გვ.(რუს.ენ.)*

61. ჩრდილოეთი კაროლინა: სკოლებში ათი მცნების ტექსტის გამოკვრა შეიძლება // რელიგია და სამართალი. 2001. № 3. გვ. 37. 9რუს.ენ.)
62. ზედანია გ. „სეკულარიზაცია თუ დესეკულარიზაცია?“, კრებული სეკულარიზაცია: კონცეპტი და კონტექსტები: თბ.: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამბა, 2009.
63. Belorgey J. M. *Laïcité et démocratie. LA laïcité dans une société ouverte* Istanbul. 25-26 novembre 1999.
64. Debray Régis. *Rapport à Monsieur le Ministre de l'Éducation nationale "L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque"*. Paris. Février. 2002.
65. Debray, R., *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque. Rapport au ministre de l'Éducation nationale*, Ed. Odile Jacob, Paris. (2002)
66. Falk Z. *Jewish Family law*//*International Encyclopedia of Comparative Law*. L.: 1983. P. 52.
67. Irina Horga, *Educația Religioasă în școală – Abordări și Tendințe Europene*, în „Învățământul Religios și Teologic în România“, Ministerul Culturii și Cultelor, Secretariatul de Stat pentru Culte, Ediție îngrijită de Lect. Dr. Adrian Lemeni și Bogdan Dedu, Editura „Techno Media“, Sibiu, 2006.
68. Linda K. Wertheimer, *“Teaching about Religion in an Age of Intolerance”*;
69. Prof. Dr. Silvio Ferrari, *Predarea Religiei în Uniunea Europeană: Abordarea Juridică*, în « Libertatea Religioasă în Context Românesc și European », Editura Bizantină, București, 2005.
70. *Religion and Environmental Crisis* / Ed. by E. C. Hargrove. Athens. University of Georgia, 1986.
71. Suchocka H. *Nauczanie religii w szkole w świetle konstytucji i ustawodawstwa wybranych państw europejskich // Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*. Lublin, 1991. S. 58-99.

72. The Muslim News. 26 January 1996; The Independent. 25 January 1996.
73. *Viața Religioasă din România*, Ediția a II-a, Ministerul Culturii și Cultelor, Secretariatul de Stat pentru Culte, Coordonator Dr. Adrian Lemeni, Editura "Bizantină", București, 2005.
74. Blackburn, S. *Being Good* (Oxford, Oxford University Press). 2001
75. Brown, C. *The Death of Christian Britain* (London, Routledge). 2001
76. Cox, E. *Changing Aims in Religious Education* (London, Routledge & Kegan Paul). 1966
77. Cox, E. & Cairns, J. (Eds) *Reforming Religious Education: the Religious Clauses of the 1988*.1989
78. Education Reform Act (London, Kogan Page).
79. DfEE/QCAt The National Curriculum Handbook for Primary/Secondary Teachers in England, (two versions) (London, HMSO). 1999
80. Hand, M. *Is compulsory religious education justified?* in: J. White (Ed.) *Rethinking the*, 2003
81. School Curriculum (London, Routledge/Falmer).
82. Harrison, R. *Democracy* (London, Routledge). 1993
83. HMSO *Social Trends 30* (London, Her Majesty's Stationery Office). 2000
84. Loukes, H. *New Ground in Christian Education* (London, SCM Press). 1965
85. Niblett, R. *The religious education clauses of the 1944 Act*, in: A. G. Wedderspoon (Ed.) 1966
86. Religious Education 1944–1984 (London, Allen & Unwin).
87. Plato Euthyphro.
88. Qualifications and Curriculum Authority (QCA) Religious Education: Non-statutory Guidance on RE (London, QCA). 2000
89. School Curriculum and Assessment Authority (SCAA) (1994) Model Syllabuses 1, 2 (London, SCAA).
90. Inger Dubeck, in: *European Consortium for State-Church Research* (ed.), *Marriage and Religion in Europe*, Milano, 1993.

91. Inger Dubeck, in: *Gerhard Robbers (ed.), State and Church in the European Union*. Baden-Baden, 1996.
92. Mavrakis A., *The Law of Marriage and Divorce in the Church of England and the Church of Greece in Recent Times, 1850-1980*, Athens 1992.
93. Laferia A. V., *British Malta*, 2 tomi, Aguiline& co., Malta 1938. s
94. Doe N., *Canon Law in the Anglican Communion*, Oxford University Pres, 1998;
95. Hill M., *Ecclesiastical Law* (2 ed), Oxford University Pres, 2001;
96. *Доклад Народного Защитника Грузии*, опубликовано в: <http://www.regnum.ru/news/569444.html> 13:43 07.01.2006
97. *Рекомендации по анализу законодательства о религии или вероисповедании*, Опубликовано Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ).